శ్రీ

శాలివాహన

గాథా సప్తశతీ సారము

తెలిఁగించినది

రాళ్ళపల్లి అనంతకృష్ణశర్మ

ఆంధ్ర సారస్వత పరిషత్తు
తిలక్ రోడ్ - హైదరాబాద్

శ్రీ

శాలివాహన

గాథా సప్తశతీ సారము

తెలిఁగించినది

రాళ్ళపల్లి అనంతకృష్ణశర్మ

ఆంధ్ర సారస్వత పరిషత్తు
తిలక్ రోడ్ - హైదరాబాద్

ప్రథమ ముద్రణ 1964 2000 ప్రతులు
ద్వితీయ ముద్రణ 1986 2000 ప్రతులు

వెల : రూ. 15/-

ముద్రణ :
శ్రీ లక్ష్మీవేంకటేశ్వర పవర్ ప్రెస్,
హిమాయత్‌నగర్, హైదరాబాదు-29

విషయసూచిక

శ్రీ

అంకితము

శ్రీ కీర్తిమూర్తి కట్టమంచి రామలింగారెడ్డి గారికి,

ఆ. నీదు నగవుబిగువు, నెఱపల్కుపదను, నీ
తెలివిలోఁతు, నడత తెగువ, నీదు
నిండుతెలుఁగు మనసు, నీయోర్మి, నీకూర్మి
మచ్చుమందులగుచు మరపె నన్ను.

వయసునందుఁ, గలిమి, వైదుషీగరిమ, లో-
కానుభూతి, మించువోని ప్రతిభ
నెంత దొడ్డవాఁడవీవు! నాకిచ్చిన
దెంత చనవు! మఱతునెట్లు దాని!

సరసమిత్రుఁడనఁగ, గురుఁడనఁ, జేపట్టి
పయికినెత్తినట్టి ప్రభువనంగ,
ముత్తెఱఁగుల మనసు ముడిగొన్నవారు నా
జీవితమున లేరు నీకుదక్క.

ధర్మతత్త్వ దృక్పథంబుల భిన్నవా-
దంబు కొంత మనది; దానికేమి?
నీదు సౌహృదంబె నిన్ను నన్నును
దానియెల్లలెల్ల దాఁటఁ జేసె.

అన్నిటికిని దొడ్డదై కావ్యదీప్తిఁ
గరఁగు మనసు నీది-
కట్టమంచి రామలింగరెడ్డిరాజ!
యాచియుకాన్క
దానికిత్తు; నొందు దడపలేను.

రాళ్ళపల్లి అనంతకృష్ణశర్మ

ద్వితీయ ముద్రణ - రెండు మాటలు

ఇప్పటికి ఇరువైరెండు సంవత్సరాల క్రిందట శ్రీ రాళ్లపల్లి అనంత కృష్ణశర్మగారి కోరిక ననుసరించి "శ్రీ శాలివాహన గాథా సప్తశతీసారము" ఆంధ్ర సారస్వత పరిషత్తు పక్షాన ప్రకటించనైనది. స్వయంగా అనంత కృష్ణ శర్మగారు ప్రథమ ముద్రణ ప్రూఫులు చూచి యీ పుస్తక ప్రచురణ అవకాశం ఆంధ్ర సారస్వత పరిషత్తుకు అప్పగించిరి. ఆంధ్ర సారస్వత పరిషత్తు మీద, పరిషత్తు కార్యకర్తల మీద వారికి ఉండిన ఆదరాభిమానాలే యిందుకు కారణం.

ఈ పుస్తకం ప్రకటించిన కొన్ని సంవత్సరాలలోనే ప్రతులు పూర్తిగా అమ్ముడు పోయినవి. పది పన్నెండు సంవత్సరాల నుండి పుస్తకం పునర్ముద్రణ కావలెనని కోరుతూ భాషాభిమానులు, విద్వాంసులు అనేకులు పరిషత్తుకు జాబులు వ్రాసినారు. ఆర్థికమైన ఇబ్బందుల వలన ముద్రణ కొంత ఆలస్యం అయినది. అనంత కృష్ణశర్మగారు పరలోకగతులు కాకముందు రెండవ ముద్రణ చేయ వలెనని ఆంధ్ర సారస్వత పరిషత్తును కోరినారు. ఆ కోరిక నెరవేరినందులకు పరిషత్తు సంతోషిస్తున్నది.

ఈ పుస్తక ప్రకటనకు తెలుగు విజ్ఞాన పీఠం (ప్రస్తుతము తెలుగు విశ్వ విద్యాలయము) ఆర్థిక సహాయం చేసినది. ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వానికి సాంస్కృతిక వ్యవహారాల శాఖకు, తెలుగు విజ్ఞాన పీఠానికి సారస్వత పరిషత్తు పక్షాన అనేక ధన్యవాదాలు.

1 ఆగస్టు 1986 దేవులపల్లి రామానుజరావు

ప్రకాశకుల విజ్ఞప్తి

ఆంధ్ర సారస్వత పరిషత్తు ముఖ్య కార్యక్రమాలలో గ్రంథ ప్రచురణ యొకటి. ఈ ఆర్థిక సంవత్సరమున పరిషత్తు ప్రకటించిన రెండు గ్రంథాలలో సుప్రసిద్ధ పండితులు, బహుభాషా వేత్తలు, విమర్శకాగ్రగణ్యులు, కవివర్యులు నైన శ్రీ రాళ్ళపల్లి అనంతకృష్ణశర్మగారు తెనిగించిన శాలిహవాన గాథాసప్తశతీసారము ఒకటియైనందుకు పరిషత్తు మిక్కిలి సంతోషించుచున్నది.

ఈ గ్రంథ విశిష్టతను గూర్చి ప్రస్తావనలోను, పీఠికలోను చేసిన వివరణకు ప్రకాశకుల పక్షాన చేర్చదగిన దేమియునులేదు. 1931 సంవత్సరమున మొట్టమొదటిసారి ప్రకటితమైన యీ గ్రంథములో 395 గాథలు మాత్రమే చేరగా, యీ కూర్పులో మొత్తము 734 గాథలు చేరినవి. ఈ విధముగా పెరిగిన యీ గ్రంథమును ప్రచురించు బాధ్యతను పరిషత్తుకు అప్పగించిన శ్రీ అనంత కృష్ణశర్మ గారికి పరిషత్తు పక్షాన కృతజ్ఞతానేకవందనములు.

ఈ గ్రంథ ముద్రణమునకు జరిగిన ఖర్చులో సగము కేంద్ర ప్రభుత్వ వైజ్ఞానిక సాంస్కృతిక వ్యవహారాలశాఖ భరించినది. ఇందుకు ఆ శాఖకు పరిషత్తు పక్షాన అనేక ధన్యవాదములు.

హైదరాబాదు.
క్రోధి ఉగాది

దేవులపల్లి రామానుజరావు

తొలికూర్పునకు

శ్రీ కట్టమంచి రామలింగారెడ్డి గారి

ప్రస్తావన*

ఈ గ్రంథమున్ రచించిన శ్రీ అనంతకృష్ణశర్మ గారినిగూర్చి ప్రశంసింపఁ దొడఁగుట యధికప్రసంగము. వీరు ఆంధ్రలోకమున సుప్రసిద్ధులు. సంస్కృత విద్యాపారీణులు. సంగీతకళాకోవిదులు. ఒక పాండిత్యమే కాక రసికత్వమును సంపూర్ణముగ వహించిన ధన్యులు, ముఖ్యముగా నాకెంతయు మిత్రులు. వీరు మొట్టమొదట నాతోఁ బరిచయము చేసినది సుమారు ౨౦ యేండ్లక్రిందట. అప్పుడు వయసున చిన్నవారయ్యు పాండిత్యమున ప్రగల్భులై యుండిరి. కొంతవఱకు పాండిత్యపరాయణులును, అయినను వారి సహజసౌమనస్యమును, ఒకించుక బహుశః నాయొక్క దోహదమును, జేరి సరససాహిత్యమునకుఁ బ్రేరేపించినవి. అప్పటినుండియు వీరు రచించిన గ్రంథములన్నియు ఆనందవాహినీతరంగములు. 'మీరాబాయి' యు 'తార'యు నిందునకు నిదర్శనములు. భావనాశక్తి యందే కాదు, విమర్శనక్రియ యందును వీరు అసాధారణ ప్రజ్ఞ కలవారు. వీరు రచించిన ఎఱ్ఱన్న నాచనసోమన్నల తారతమ్య నిరూపణము అమోఘమైన వ్యాసము. వేమన్నపై వీరు వ్రాసిన గ్రంథము ఇప్పటి వచనకావ్యములలో నగ్రగణ్యము. అట్టి వారు ఈ గాథాసప్తశతీసారమును ఆంధ్రీకరించుట వారియొక్క రసజ్ఞతకును మనభాషకును గురుత్వమాపాదించు కార్యము.

ఏ పరిస్థితులయందు గ్రంథములు రచింపఁబడినవో అవి కొంతకుఁగొంత మనకుఁ దెలిసిననే గాని వానిస్వారస్యమును సంపూర్ణముగ గ్రహింపఁజాలము. నాకు ఈ గ్రంథవిషయమైన చరిత్ర జ్ఞానము సర్వశూన్యము గావున దానిం గూర్చిన ప్రశ్నలను వేసి శ్రీశర్మగారినే బదులు చెప్పమంటిని. తమశోధనలచేఁ దేలిన విషయములను సమగ్రముగ వారు నాకు నివేదించిరి.

---

* ఇది దానికి సంగ్రహము. ముఖ్యముగ అందుదాహరించిన నాలేఖను వదలితిని. నాయీకూర్పుపీఠికలో ఆ విషయవిస్తరమున్నది గనుక, అట్లే శ్రీరెడ్డిగారుదాహరించిన పద్యములు కొన్నిమాత్రము విస్తరభయముచేతనే సంఖ్యామాత్రముచే సూచించి విడిచితిని. వారి యుదారాభిప్రాయములను యథాతథముగా నిలిపితిని. (రా.అ.కృ)

ప్రాకృతభాషలో పుంఖానుపుంఖములుగ కావ్యములును శాస్త్రములును ఉండెననుట నిర్వివాదము. ఆభాష చేసిన దురదృష్టము అది బౌద్ధమతమునకు ఆలవాలముగా నుండుట. ఆ పాపపరిహారార్థము వైదికమత పునరుద్ధారకులు దానిని త్రవ్వి అందున్న పుస్తకముల మంటఁగలిపిరి. కొన్నిమాత్రము ఈ మారణ తంత్రము నుండి తప్పించుకొన్నవి. మఱి కొన్నింటి స్వరూపము చీనా టిబెత్తు (త్రైవిష్టప) భాషలలో లీనమై యున్నందున నిర్మూలము కాలేదు. భాగ్యవశమున ఈ గాథలును మనపాలికి నిలిచినవి.

ప్రాకృతములు జనసామాన్యములో వ్యవహరింపఁబడుచుండిన భాషలు. ఇప్పటి దేశభాషలం బోలినవి. వ్యావహారికభాషయందు వ్రాయఁబడిన వేమన్న పద్యములఁ బోలిన గ్రంథములు ఎట్లు సామాన్య ప్రజల జీవితముం బ్రదర్శించునో అట్లే ప్రాకృతకావ్యములును బ్రదర్శించుచుండెనేమో! సిద్ధాంతముగఁ జెప్పలేము. కథాసరిత్సాగరమందు మన పురాణకథలు లేవు, రామాయణభారతవీరుల ప్రస్తావనయు ఇంచుమించు సున్న. ఇంద్రాదిదేవతలును అట్టే కానరారు. మొత్తముమీఁద దేశీయుల దైనందిన జీవితమే అందు ప్రతిఫలితము. ఊహించి యూహించి యెంత విపరీతాతిశయోక్తులకు బోయినను ప్రపంచజీవితవాసనను వదలినది కాదు. ఇది యీవిషయమున ఒక్కశతాబ్దమునకు పూర్వము పాశ్చాత్త్యులలో ప్రబలి యుండిన 'రొమాన్సు' (Romances) లను బోలినవి.

ఈ గాథాసప్తశతిలోని అనన్యసాధారణమైన విశేషమేమనఁగా అట్టి విపరీతపు టూహలును వర్ణనములుఁ గూడ నిందు లేవు. విషయములు సహజములు. జీవితమునకు యథార్థములు. ఆ జీవితము సైతమెట్టిది? ఇందు నాగరకవాసన లేదు. మన ప్రబంధములలోని నాగరకవాసన యెట్టిదనఁగా పట్టణములలోని మురికికాలువల దుర్గంధము, 'వప్రస్థలీచుంబితాంబర'ములైన పట్టణములు; అందు దినదినమును- అనఁగా అమావాస్యనాఁడు తప్ప - చంద్రునిలో నుండు కాటుకను దీసి కండ్లకు రాచుకొను కన్యామణులు; కామావేశముతో స్త్రీల యంగ పరిశీలనమే ప్రధాన కార్యమై యుండు రాజులు: మోహాతిరేకముచే ఉద్యానవనములో పడి పొర్లుచుండెడు నారీరత్నములు; వారి పచ్చితలంపులు; అంతకంటె పచ్చివియైన మాటలు- ఇత్యాది రోఁతలీగ్రంథమున లేవు. మఱి యిందలిది పల్లెటూరి వారి జీవితము. పొలముల ప్రక్కన గుడిసెలలోనుండు బీదసాదల మనోహరమైన ప్రేమ చర్యలు, గట్టుదాఁచి నర్మగర్భముగాఁ బలుకు తీపిమాటలు, చిఱునవ్వుతోఁ

జేయు హాస్యములు మొదలైనవి యిందుఁ గలవు. గుడిసెలు, వాననీళ్ళు కాఱు చుండు కప్పులు, పిండి దంచుట, పొలములో కృషిచేయుట ఇత్యాదులు ఈ రంగ ములోని ముఖ్యాంశములు, మనసును నీరుగాఁ జేయు లీలలనిన ఇఁదుండునట్టివి. శాంతముగానుండు ప్రేమసాగరమందలి లేఁదరగలలో పున్నమచంద్రకిరణములు సోఁకఁ బ్రతిఫలించిన కాంతులకెనయైనవి దీనియందలి భావములు. ఇందలి భావ ములు మాటలు ఉపమలు మొదలగునవి స్వచ్ఛందముగ నుప్పతిల్లినవి. దూరపు టూహల సహాయముచే బలాత్కారముగఁ బొందింపఁబడినవి యొకటి రెంటికన్న నెక్కువగా లేవు. పద్యములన్నియు భావాంబరమునఁ బ్రకాశించు చుక్కలు. మందహాసమున కన్నులతో సైఁగచేసి మన భావములను వశపఱుచుకొని పైనికి ఆకర్షించునవి. కన్నును మనసును పశపరచుకొను ఆకృతులన్నిందలి స్త్రీలే. స్త్రీ ప్రకృతికి వన్నెను గౌరవమును గల్పించువారు వీరు. ఆడంబరములు లేని వారు. చీని చీనాంబరములు రత్నాలనగలు కలనైనఁ జూచి యెఱుఁగరు. సహజ సౌందర్యోపేతలు. సహజవిలాస భాసితలు స్వచ్ఛందానురాగమనురంగమున వెల్లివిరిసిన భావములనుబట్టి ఆటలాడు బాలకలవంటి వారు. మఱుఁగు మానము సుకుమారత్వము ఉన్నవి గాని మనసునకు విపరీతముగ వర్తింపరు. వారి మన సులు మంచివిగాన వారి చర్యలును సహజముగను మనోహరముగను ఉండును. ఈ గ్రంథములోని నాయికలు భాగవత దశమస్కంధములోని గోపికలట్లు ముగ్ధలు. కృత్రిమమనునది యెఱుఁగనివారు. వీరు అనుభవించు సుఖములు అనందములును దినదినజీవితమను పాలనుండి తీయబడిన వెన్న......ఒక్క శృంగారమే కాదు ఈ గ్రంథమందు దొరుకురసము; భర్తృహరి వేమన మొదలగు వారికి మార్గదర్శకములో యనునట్లుండు పద్యములనేకములు గలవు. (చూ. ౧-౨౭, ౧-౧౦౪, ౧-౧౭౧ మొ.).........

కాఁపువారికి వసంతమునకంటె వానకాలము ఎక్కువ హృద్యము. వర్షర్తు వును గూర్చిన యిందలి కొన్ని పద్యములఁ దిలకింపుఁడు.

ఆ. చూడు వింధ్య శిఖరి సొబగు; వర్షర్తుల-
క్ష్మీపయోధరములు మేను సోఁక-
నన్నిదెసల మొలచుచున్న లేఁబచ్చిక-
నింపుపేరఁ బులకరింపు మోచె (౧-౪౩౨)

(ఇట్లే ౧-౪౧౯, ౧-౪౩౫ మొ.)

రసబంధురములైన పద్యములనన్నింటిని బీఠికలోఁ బ్రదర్శింపఁ జూచిన యెడల వేఱుగా గ్రంథమంతయు ముద్రింపవలసి చర్వితచర్వణమగును. భారతము 'ప్రతి పర్వరసాస్పద' మందురు. ఇది ప్రతిపద్యరసాస్పదము. విరహము నెందఱో వర్ణించియున్నారు. ఈ పద్యమెంత దుఃఖజనకమో యెంత సహజమో చూడుఁడు. –

ఆ. ప్రీతి పాత్రమైన పెండ్లాము సచ్చిన
యింటి పొద్దు సూచి యేడ్వలేక.
చనఁడు పొలము విడిచి పనిలేక యున్నను
పామరుండు చూడు పల్లెకాఁపు. (౧-౧౩౧)

ఇఁక ప్రతిదిన జీవిత తంత్రమునకు ఈ పద్యమెంత మంచిసూత్రమో ఆరయుఁడు. –

ఆ. సుగుణవంతురాలు, సుందరి, నిజమది;
నేను బనికిరానిదాన నిజము.
కాని యందకాఁడ! దానిఁ బోలఁగలేని
వారలెల్లఁ జావవలయునేమి! (౧-౩౮౫)

'దొరకినది గంభీరముగా ననుభవింపుము. ఊరక కొసరనేల ?'

మనవారిలో ఆశుకవిత్వమున్నదిగాని మొత్తముమీఁద ఆ పద్యములలో చమత్కారము పాండిత్యము ప్రకటనకు వచ్చినంత ఘనముగా రసము రాలేదు. ఈ సప్తశతిని చదువునప్పుడు నేను చిన్ననాఁడు విన్న యీ పద్యము స్మరణకు వచ్చినది. –

"జొన్నచేనిలోన సొగసుకత్తెను జూచి
నిన్నటాళనుండి నిద్రరాదు;
దాన్ని నన్నుఁ గూర్చి దయజూపు మాధవా
పొన్నపూలు దెచ్చి పూజసేతు"

ఒక్క పద్యములోనే హృదయప్రపంచమున భూకంపము పుట్టునట్లు చేయువారిలో జపానుదేశీయులు ప్రథములు. ఇట్టి కవితారచన వారిలో పారంపర్యముగ వచ్చిన సనాతనకళ. ఒకానొక స్త్రీ తనకొడుకుచావునకు విలపించిన విధము వినుఁడు. –

తే. "తుమ్మెదలఁ బట్టుచు మఱచి తొలఁగి యెటకుఁ
బోయినాఁడొకొ నేఁడు నాముద్దు కొడుకు!"

జపానులో బాలుర క్రీడలలో తుమ్మెదలను బట్టుట యొకటి. చిన్నబిడ్డలు నిద్రపోయినట్లు శాంతముగ మరణింతురు. ఈ బిడ్డయు నేతొందఱయు నియ్యక ఆటకుంబలె వెళ్ళినాఁడా? ఆఁకలి పొద్దెఱుంగనివారు బిడ్డలు. కావున ఇంటికి వేళకు రాకపోయెనా? దారి తప్పెనా? మఱియు మృత్యువు కట్టకడపటి స్థితి యని ప్రేమ యంగీకరింపదు. సావిత్రి యట్లు చేయలేదు. ఎవ్వరును చేయరు. పునస్సమాగమము సిద్ధిఖునను దృఢమైన యాశ యుండును. తుమ్మెదలఁ బట్టుచుఁ బోయిన కొడుకు మరల వచ్చును. తల్లి ని దలఁచుకొని రాకుండునా! ఎప్పుడు వచ్చునో యని తల్లి హృదయము వేఁగుచున్నది, ఎప్పుడైన నొకప్పుడు వచ్చుననుట సత్యము. ప్రేమ యమృతత్వము. సముద్రముకంటె లోఁతైనది యీ పద్యము. అనఁగా హృదయమెంతలోఁతో అంతలోఁతు. ధ్వని యనుగుణము న్నదని మన సంప్రదాయము ప్రకారము చెప్పవచ్చును; హృదయమునందలి ప్రతి ఆక్రోశము యొక్కయు ప్రతిధ్వని గూడ! అరబ్బులును ఇట్టి కవిత్వ మునఁ బ్రవీణులు.

ఒక్కపద్యమే వ్రాయవలయును. అది మెఱుఁగుఁదీఁగవలె మనలఁ గ్రమ్మి యుండు నంధకారమును ఒక్కక్షణము పోఁద్రోలి నూతనలోకమును హఠాత్తుగ గోచరింపఁ జేయవలయును. ఆ లోకము ఒక్కనిమిషము మాత్రమెదుటనున్న నేమి? దాని రామణీయకము జీవమునంతయు నాక్రమించి చచ్చువఱకును తదేక ధ్యానములో మునుఁగునట్లొనరించును. అట్టిదియ కవిత. గుణము ప్రధానము; రాశి కాదు.

ఈ గాథాసప్తశతి బౌద్ధయుగమునాఁటి యుత్కృష్ట జీవితమును దెలుపు చున్నది. భావములు కోమలములు. వానికిందీటైనది అనంతకృష్ణశర్మగారి శైలి; మధురము, లలితము, రమణీయము. వీరి సరసత్వము అర్హతకొలఁది పొగడుట అసాధ్యము.

తినుకొలఁది ఆఁకలి! ఇంకను ఇట్టిగ్రంథములు శర్మగారు వ్రాసి తనివి దీర్పఁ బ్రయత్నింపరేని మనకు కష్టము గల్పించినవారగుదురు. ఆ పాపమునకుఁ బాల్పడకుందురు గాక.

పద్మప్రభాస
చిత్తూరు.
22-9-31

కట్టమంచి రామలింగారెడ్డి

పీఠిక

భరతఖండమున ప్రాకృతభాష యెంతో వివిధముగా విస్తరముగా చాలా కాలము వెలసినది. సంస్కృతము గూడ దానిభేదములలో నొకటే. కాని సర్వజనీనముగా సార్వకాలికముగా లోకప్రబోధమును గోరిన మహనీయులెందరో దానిని సంస్కరించిరి. అనఁగా దిక్కుకొకటిగా నున్న దానియనంత శబ్దరూపరాశిలో కొన్ని యెక్కువ వ్యాప్తిలోనున్నవి మాత్రము పరిగ్రహించి శాసించి, తక్కినవానిని వదలిరన్నమాట. అది 'సంస్కృత' మాయెను శాసకులు విడిచిన రూపములను శిష్టులు వదలినను సామాన్యలోకము విడువలేదు. సహజముగా దేశేదేశే దినేదినే ఆశబ్దప్రవాహము జాతి, మతము దేశము, వ్యక్తి మొదలగువాని మూలమున పలుమార్పులు చెందినది సందర్భానుగుణముగా ఎన్నో క్రొత్త శబ్దములు పలుకుబడులును అందుకలిసి పోయినవి. సంస్కృతశాస్త్రమెంత ప్రబలముగా నున్నను ప్రబలవ్యవహార సిద్ధములైన ప్రాకృతశబ్దరూపములెన్నో మరల సంస్కృత భాషలోనికి చొచ్చి వ్యాప్తికెక్కి నిలఁబడినవి.

కవిత్రయము మొదలు నేఁటివరకును ప్రచారమందున్న 'సంస్కృత'మైన తెలుగుతో, ఇప్పుడు భిన్నప్రాంతములలో భిన్నజాతులలో వాడుకయందుండు తెలుగు తీరుతెన్నులు పోల్చి చూచితిమేని సంస్కృతప్రాకృతముల పరస్పర సాదృశ్య వైదృశ్యములను గుర్తింపఁగలము. తమిళ, కన్నడము, మహారాష్ట్రము, ఉర్దూ, ఇంగ్లీషు మొదలగు బాషల సంపర్కమువలన తెలుఁగు ఎన్నో భిన్నచ్ఛాయల నాశ్రయించినది- పదములలో, పలుకుబళ్లలో, ఏసలో, కారక ప్రయోగములలో, పరిమితమైన తెలుఁగునేలయందే ఇన్ని మార్పులు కలుగఁగా, ఆసేతు హిమాచలము ఎన్నో వందల వేల యేండ్లు వ్యాపించియున్న భాషలో ఎన్ని యెట్టి మార్పులు వచ్చి నెలకొని యుండఁగలుగునో కొంతకు కొంతయైనను ఊహింపవచ్చును. సంస్కృతభాషవలె పై దేశభాషలను గూడ నిఘంటు వ్యాకరణముల మూలమున సంస్కరించు మహాప్రయత్నము ప్రాచీనులు పెద్దలు చేసిరి. దేశప్రయుక్తముగా మహారాష్ట్రి, శౌరసేని, గౌడి, లాటి, మాగధి, పైశాచి, ఆవంతి అర్ధమాగధి, ప్రాచ్య, బాహ్లిక, దాక్షిణాత్య మొదలగు పేళ్ళతో స్థూలముగా వారు విభజించిరి. అట్లే జాతి ప్రయుక్తముగాఁ గూడ ఆభీరి, శకారి చాండాలి, శాబరి ఇత్యాదిగా కొంత వేఱుపరిచిరి. కాని యీ యన్నిటికిని 'ప్రాకృతములు' అను సామాన్యనామమే వ్యవహారమున నిలిచెను. వీనిలోనెల్ల ఉత్తమమైన ప్రాకృతము 'మహారాష్ట్రాశ్రయ'మని ఆచార్యదండి యభిప్రాయము. అది 'సాగరః సూక్తి

రత్నానాం' అన్నాఁడతఁడు. (౧) ఇన్నిటిని సంస్కరించుట అసాధ్యమై తరువాతి లాక్షణికులు - హేమచంద్రుడు, వేంకటనాథుఁడు, లక్ష్మీధరుఁడు, అప్పయ్య దీక్షితుఁడు మొదలగువారు - మూఁడు నాలుగుభాషలకు మాత్రము వ్యాకృతి సంస్కారమునిచ్చిరి. ఈగట్లను దాఁటి ప్రాకృతప్రవాహము చిలువలు పలువలై 'అపభ్రంశము'లనఁబడి సందుగొందులలో దూరినది. దానినిగూడ సంస్కారము నకు లొంగఁదీయు ప్రయత్నములు లేకపోలేదు. జీవితమందు నియమములేని నడత యేదియు నుండరాదని భావించి పరిశ్రమించిన ప్రాచీన భారతీయుల లోకకల్యాణ కాంక్షకు ఈ భగీరథ ప్రయత్నము ప్రథమోదాహరణము. ఆ ప్రయత్నఫలముగా అపభ్రంశ భాషలలోను పుష్పదంతుఁడు మొదలగు ప్రతిభామహితులు మహాకావ్య ములు రచించినారు.

ఇక 'సంస్కృత'మైన ప్రాకృతభాషలయందు ఎంతో విరివి, విలువ, వైవిధ్యము గల వాఙ్మయము జనించి యుండవలెననుట సుగ్రహమైన మాట. కాని దానిలో నేడు మనపాలికి మిగిలినది యెన్నవపాలో ఊహింపలేము. సేతు బంధము, గౌడవధ, ఈ సప్తశతికోశము మొదలుగా కొన్ని కావ్యరచనలు, 'కర్పూరమంజరి' వంటి ఒకటిరెండు ప్రాకృతరూపకములు, జైనబౌద్ధులు పవిత్ర భాషగా నంగీకరించినవారు గావున వారి మతతత్త్వ గ్రంథములు కొన్ని, శాస్త్ర ప్రకారము సామాన్య పాత్రములకుపయోగించినను సంస్కృతభాషా 'ఛాయ'చే మాత్రమే తెలిసికొనబడుచున్న రూపకములలోని వివిధ ప్రాకృత వాక్యములు కొన్ని - ఇవే నేటికి మనలో శేషించిన ప్రాకృతరచనలు, నేనెఱిఁగినంతవఱకు.

ప్రాకృత సారస్వతము ఇంత నిర్మూలించినది బౌద్ధమతద్వేషులైన 'వైదిక మతపునరుద్ధారకులు' అన్న శ్రీరామలింగారెడ్డిగారి యభిప్రాయము అంతగా క్షోదక్షమముగాదు. అవైదికులైన జైనులును బౌద్ధవిరోధులే. జైనులు మనదేశ మందే నిలబడి తమ మతతత్త్వములను ఆ వాఙ్మయమును ఎంతో రక్షించుకొని వచ్చినారు. మరి ద్వైతాద్వైత విశిష్టాద్వైతాది మతములవారి పరస్పరద్వేషము బౌద్ధ బౌద్ధేతరుల అన్యోన్యవిరోధముకన్న ఎందును తీసిపోనిది. కాని వారివారి సారస్వతము నశింపకుండ వారువారు కాపాడుకొనియే యున్నారు. ఈవల మన దేశమున వచ్చి నెలకొన్న క్రైస్తవ మహమ్మదాదుల వాఙ్మయములకును ఈగతి

(౧) కావ్యాదర్శము. ౧-౩౪.

పట్టలేదు. విరుద్ధమతముల గ్రంథములను ఇతరులు కాపాడకపోవుట, పాడు చేయుటయు సామాన్యస్వభావమే. కనుక వైదికమతములవారికైవాదము గూడ బౌద్ధ గ్రంథ నాశనమునకు కొంత తోడ్పడియుండవచ్చును. కాని ప్రాకృతములందుండిన దంతయు బౌద్ధవాఙ్మయమే కాదుగదా. బౌద్ధజాతి మనదేశమందు ఆ మతము పుట్టిపెరిగిన దేశమందే నిలువ నీడలేక కాందిశీకము కాఁగా, దాని వెంటనే పరువెత్తిన ఆ మతసారస్వతమ్ముగూడ భిన్నదేశములలో నలిగి, భిన్నభాషలలో, చీనా తిబెత్తుభాషలవంటి వానిలో - తలదాచుకొన్నదనుట సత్యమునకు సమీపము కాఁగలదు. బుద్ధుని మనవారు విష్ణుదశావతారములలో ఇప్పటికి కడపటిదిగా పరిగణించినను, తరువాతి బౌద్ధులతోడి సహవాసమును సహింపలేక పోయిరి. కారణము సామాన్యధర్మనీతి బాహ్యములై, సంఘమందు నెమ్మదికవకాశమియ్యని బాహ్య-గుహ్యతాంత్రికవృత్తులు వారిలో ప్రబలి యుండుటయే యనుట న్యాయము. సందర్భము వచ్చినది గనుక వారి రహస్య గురూపదేశ శ్లోక మొకటి నా దృష్టికి వచ్చినది యిందుదాహరింతును.

"ప్రాణినశ్చ త్వయా ఘాత్యాః వక్తవ్యంచ మృషా వచః
అదత్తంచ త్వయా గ్రాహ్యం సేవనం యోషితామపి"*

మరి ప్రాకృత వాఙ్మయమేల యింత నశించినది? కారణమొకటే; ఆభాషల విభిన్న వ్యవహార స్వరూపము. దానిని సంస్కరించి హద్దులో పెట్టు ప్రయత్నము చాల వరకు నిష్ఫలమైనది. నేటి మన వ్యావహారిక తెలుగుభాషవలె ఆకాలమున సంస్కృతభాషకెదురు దిరిగిన విప్లవకార్యమే ప్రాకృతసారస్వతము. మనలో ఇప్పుడప్పుడే వ్యావహారిక తెలుగునకు ఏదోకొంత సంస్కారనియమము చేసికోవలెనన్న దృష్టి భాషాసేవకులలో కొందఱికైనను కలిగినది. కలుగుచున్నది. కొందఱు ప్రయత్నము గూడ చేసినారు. ఫలము ముందు చూడవలసి యున్నది. ఎట్లైనను వ్యవహారమునే నమ్ముకొన్న యేభాషయందలి సారస్వతమైనను కొంతకాలముననే అంతరించుట స్వాభావిక పరిణామము అని యూహింపలేకపోవుట బుద్ధిమాంద్యమునకు గుర్తు.

* ఇది 'గుహ్యసమాజ తంత్రము' అను గ్రంథమునందలిది. హింస, అసత్యము, పరద్రవ్యాపహరణము, పారదారిక - అను నాలుగు ప్రధానసాంఘికపాతకములను గూర్చిన ధర్మోపదేశరత్నము! ఇట్టి మతమువారితో ఎవరు నెమ్మదిగా బ్రదుకఁగలరు?

జీవశక్తిచే చెలరేగుచున్న కాలమున ప్రాకృతభాషలలో కావ్యరచన యొక్కటే యెంతవిరివిగా అల్లుకొనియుండినదో ఈ 'గాథాసప్తశతి' కొంత సూచించును. ఇందు సంగ్రహించిన పద్యములు ఏడునూర్లే యయినను వానిని వేరువేరుగా రచించిన కవులసంఖ్య ఇంచుమించు మూఁడునూర్లు! నా యీ సంగ్రహమందే ౨౭౪ కవుల పేళ్ళు గలవు. కోటిగాథలనుండి యీ యేడునూర్లు సంగ్రహింపఁబడినవని యిందే కలదు. (౧-౩) 'భువనపాలుఁడు' అను దీనివ్యాఖ్యాత ౩౮౪ పేళ్ళను గుర్తించినాఁడట. మొత్తము పందొమ్మండ్రవరకు దీనికి టీకాకర్తలు గలరట! 'పీతాంబరుఁడు' అను టీకాకర్త టీకయందు గుర్తించిన పేళ్లను, జర్మని దేశమున వేబరు పండితుఁడు సంగ్రహించి ప్రకటించిన ముద్రణమునందలి పేళ్లను జేర్చి, బొంబాయి 'కావ్యమాల' యందు శ్రీ దుర్గాప్రసాద పండితుఁడు ౧౯౮౯వ సంవత్సరమున ఈ గ్రంథమును గంగాధరభట్టు టీకతో ప్రచురించెను. పీతాంబరుని టీక ఆయనకు పూర్తిగా లభించి యుండలేదు. దాని కొంతభాగము ఈవల ప్రకటితమైనది. నేనీ తెలిగింపున గుర్తించిన పేళ్లకు పైమూఁడు ప్రతులే ఆధారము. ఆగాథా కవుల పేళ్ళలో రెండుమూఁడు తప్ప నేటికి మనయెఱుకకు వచ్చిన వేవియు లేవు. అవన్నియు ఎవరో కల్పించి యతికించినవని భావించు బుద్ధిమంతులును గలరు. కాని అది యర్థము లేని సందేహము.

ఇందలి పద్యములన్నియు ఆర్యాచ్ఛందస్సున కూర్చినవి. 'గాథ' యని దాని ప్రాఁతపేరు. గానము చేయఁదగినది గాథ. కనుక ప్రాచీనప్రాకృతులు దీనిని పాటగా నుపయోగించుచుండి రనఁదగును. శార్ఙ్గదేవుని సంగీతరత్నాకరమున రాగ వివేకాధ్యాయమందు షడ్జకైశిక రాగమునకు లక్ష్యముగా ఈ క్రిందిగాథ సస్వరముగా నియ్యఁబడినది.

"దీహరఫణిందనాలే మహిహరకేసర దిసాముహదలిల్లే,
పిఅఇ కాలభి (బ్బ?) మరో జణమఅరందం వుహరపఉమే."

ఈగాథ సాతవాహనుని యాస్థాన కవియైన పాదలిప్తాచార్యుడు సిద్ధనాగార్జునునికి * ఉపదేశించినదని 'పురాతనప్రబంధసంగ్రహః' అను జైగ్రంథమునఁ

---

* పాదలిప్తుని శిష్యుఁడై నాగార్జునుఁడు జైనమతము స్వీకరించెనని ఆ గ్రంథమందలి కథ, 'పాదలిప్త' పదమే 'పాయలిత్త - పాలిత్త' అను ప్రాకృతరూపము గొన్నతరువాత 'పాలిత' అని పునస్సంస్కారము బొందినదేమో! ఈ గాథలలో కొన్నిటికి 'పాలితుఁడు' కర్తగాఁ గలఁడు. 'కవివృషు'డైన పాలితుని హాలుఁడు - ఈకోశ సంగ్రహకర్త - 'ఉత్తమ పూజచే లాలించె'నని అభినందుని రామచరితకావ్యమున నున్నదఁట.

గలదు. 'ఓపిబఇ కాలభమరో...పుహవి పఉమే' అని సరియైన ఉత్తరార్ధపాఠము దానిలో నున్నది. (పు. ౯౪) దీనినిట్లు తెలిఁగింపవచ్చును.

తే. "ఉరగపతి నిడునాళమై, గిరులు కేస-
రంబులై, దిఙ్ముఖములు దళంబులైన
పుడమితామరపూవునఁ గడఁగి క్రోలు
మనుజమకరందమును కాలమనెడి తేఁటి"

కాని వ్యవహారబాహుళ్యముచేత 'గాథ'లో పాటతనము పోయినది; తెలుగు తేటగీతియందు 'గీతి' పదమువలె 'గాథ' గూడ వట్టి ఛందోనామమైనది. క్రమముగా 'ఏదో పనికిరాని, నమ్మరాని మాట' అనునర్థమున ఆపదము నేటివాడుకలోను గలదు. 'గాసటబీసటే చదివి గాథలు త్రవ్వి'వారు 'తెలుంగువారు' అన్నాఁడు నాఁడే శంభుదాసుఁడు! కన్నడమున 'గాదె' అనగా సామెత.

ఈ'గాథాసప్తశతి'ని కూర్చిన రసికరాజకవి హాలుఁడు. ఆమాట యిందలి మూఁడవ పద్యమందే యున్నది (౧-౩). 'కవివత్సలుఁ'డనియు ఇతని బిరుదనామము. ౧,౨,౩,౪,౬ శతకముల కడపట 'రసికజనహృదయదయితే కవివత్సల ప్రముఖ సుకవి నిర్మితే' అని సమాపక పద్యము గలదు. ౪వ శతకాంతమున పేరులేని సమాప్తిగాథ యున్నది. ౭వ శతకము తుదిని 'ఇతి శ్రీహాల విరచితే' ఇత్యాదిగా నున్నది. రెండు వ్రాఁతప్రతులలో 'శాలవాహన విరచితః కోషః' అని కలదఁట. ఇవిగాక శాతవాహన, సాతవాహణ, సాలవాహణ, సాలాహణ, శాలవాహన, శాలివాహన, శాల-సాల అనియుఁ గలదేమో! అనున వెల్ల హాలుని నామాంతరములే యని ప్రాచీన సంప్రదాయము. ఇదిగాక ఒకానొక గాథాసప్తశతి ప్రతిలో 'సాతకర్ణి' అను పేరుగూడ నున్నదఁట! క్రీ.శ. ౭౮వ సంవత్సరమున మొదలైన శాలివాహనశకమును స్థాపించిన శాలివాహనుఁడే ఈ గాథాకోశమును సంగ్రహించిన ఆంధ్రరాజని పలువురాధునికచరిత్రశోధకుల మతము. కొందరు క్రీ.శ. మూఁడవశతకము తర్వాతను ఏడవశతకపు వెనుకను ఎవరో సంగ్రహించి హాలునిపేరతికించి యుందురని సందేహింతురు. అసలు ఈ శకకర్త శాలివాహనుడు ఆంధ్రసాతవాహన వంశమువాఁడు కాఁడని; ఇంకొక శకస్థాపకుఁడగు విక్రమాదిత్యునికి ఇతఁడు మనుమఁడో మునిమనుమఁడో కాఁగలఁడని; వీరిద్దఱును అగ్నివంశమునకు చేరిన 'పన్వారు' సంతతివారని; హాలసాతవాహనుఁడు

యయాతి వంశీయులై చంద్రవంశమునకు చేరిన - మగధసామ్రాజ్యము నేలిన-౩౩గురు ఆంధ్రచక్రవర్తుల పరంపరలో ౧౭వ వాఁడని; క్రీ పూ. ౪౯౪ ల మొదలు ౪౮౯వ సంవత్సరముదాఁక ఐదు సంవత్సరములు మాత్రమే రాజ్యమేలినవాఁడని; ప్రాచీనుల కట్టు కథలందును ఇప్పటి చరిత్ర రచనలందును పై యిరువురును ఒక్కరేయను భ్రాంతి కలిగినదని,- శ్రీ కోట వెంకటాచలపండితులు భావించిరి.[1] వారి పరిశ్రమ అగాధము, వ్యాసంగము గంభీరము, కాని వారు ప్రమాణములన్న భవిష్యపురాణాది గ్రంథములు పూర్తిగా నమ్మవలసినవని, అప్రమాణములనిన కథాసరిత్సాగరము మొదలగునవి వట్టి కట్టుకథలని తిరస్కరింపవలసినవని, అంగీకరించుట సాధ్యముకాదు. అంగీకరించినచో ఆంధ్రచక్రవర్తియగు హాలసాతవాహనునికే ఈగాథాసంగ్రహమునంటఁ గట్టి దీని జననకాలమును క్రీ.పూ. ౫వ శతకముగా గ్రహింపవలసి యుండును; హాలుఁడే సంగ్రహించినట్లు ఇందున్నది గనుక; శకకర్త 'పన్వారు' శాలివాహనునికి హాలుఁడను పేరు కానరాదు గనుక, ఇఁక ఎవఁడో తర్వాతివాఁడు సంగ్రహించి పేరు పెద్దరికమునకై ఆంధ్రహాలచక్రవర్తికి దీనిరచనాకీర్తి సమర్పించియుండును అను వాదమున్నచో దానికి మౌనమే నిరాకణము. పోనీ, ఆ హాలచక్రవర్తియే దీనిని కూర్చినవాఁడని యంగీకరింపరాదా యనవచ్చును. అట్లైనచో క్రీ.పూ. ౫వ శతకము మొదలు క్రీ.త. ౭వ శతకము వఱకును ఈ సప్తశతి పేరు వినరాదే! ఇప్పటికి మొట్టమొదలు దీని పేరెత్తిన వాఁడు క్రీ. ౭వ శతకమువాఁడు బాణభట్టే కానవచ్చుచున్నాడు.[2] కనుక ఇంచుమించు వేయేండ్ల అజ్ఞాతవాసము దీనికంటఁగట్టవలసి యుండును. ఎట్లైనను ఈ కాలచర్చ భావిపరిశోధనవలన తెంచవలసినది. మరి యీ విషయమున నాకంతకు మించిన అధికారము, అభినివేశము లేదు.

శాలివాహనునికి సంబంధించిన పురాణములు, కావ్యములు, ప్రబంధములును ఎన్నోకలవు. అవి ఒండొంటితో పోలు పొందులేనివి. అందలి విషయములన్నియు ఇంచుమించు అతిమానుషవీధికిఁ జేరినవి. ప్రకృత 'సప్తశతి'కి సంబంధించిన

---

1 చూ. 'The Historicity of Vikramadithya and Sali Vahana'. మఱియు 'ఆంధ్రుల పుట్టుపూర్వోత్తరములు' అను వారిరచనలు.

2 'అవినాశినమగ్రామ్యమకరోత్సాతవాహనః
విశుద్ధజాతిభిః కోశం రత్నైరివ సుభాషితైః' (హర్షచరిత పీఠిక)

ఒక కథమాత్రము ఇందు సంగ్రహించి తెల్పుచున్నాను. మేరుతుంగాచార్యుడను జైనపండితుఁడు రచించిన 'ప్రబంధ చింతామణి' లోని 'సాతవాహన ప్రబంధ' మున ఇది కలదు.-

సాతవాహనుఁడు మహాదాత. అందఱు పండితులను కవులను తన యాస్థానమున చేర్చుకొని పోషించుచుండెను. ఎవరో రచించినవి నాల్గు ప్రాకృతగాథలను విని నాలుగుకోట్ల బంగారునాణెములకు వానిని కొనెను. తరువాత అట్టి గాథలు ఏడువందలు చేర్చి "సాతవాహనాభిధానమగు సంగ్రహగాథాకోశము నిర్మింపించి" చాల కాలము రాజ్యమేలెను. అతఁడప్పుడు క్రయమిచ్చి కొన్న ఆనాలుగు గాథలివి:

(౧) మగ్గంచియ అలహంతో హారో పీణుణ్ణయాణ థణయాణం,
ఉబ్బింబో భమఇ ఉరే జముణానఇ ఫేణ పుంజఁ వ్వ,
(ఛాయ మార్గమివాలభమానో హారః పీనోన్నతయోః స్తనయోః,
ఉద్వింబో భ్రమత్యురసి యమునానదీ ఫేనపుంజ ఇవ.)

(౨) కసిణుజ్జలోయ రేహఇ వేణీదండో నియంబబింబమ్మి,
తుహ సుందరి సురయమహాణిహాణ రక్ఖాభుయంగవ్వ.
(ఛా. కృష్ణోజ్జ్వలశ్చ రాజతే వేణీదండో నితంబబింబే,
తవ సుందరి సురతమహానిధాన రక్షాభుజంగ ఇవ.)

(౩) పరిఓససుందరాఇం సురఏ జాయంతి జాఇఁ సుక్ఖాఇఁ,
విరహేఇఁ తాఇఁ పియసహి ఖట్టుగ్గలియాఇఁ కీరంతి)
(ఛా. పరితోష సుందరాణి సురతే జాయంతే యాని సౌఖ్యాని,
విరహే తాని ప్రియసఖి ఖాదితోద్గలితాని కుర్వంతి.)

(౪) మా జాణ కీర జహ చంచులాలియం పడఇ పక్కమాఇందం,
జరథత్తణ దుల్లలియం ఉబ్బుయ తాలాహలం ఏయం.
(ఛా. మాజానీహి కీర యథా చంచులాలితం పతతి పక్వమాకంద్రం,
జరతత్వదుర్లలితం ఉద్భుజ తాలఫలమేతత్.) *

* పై సంస్కృతచ్ఛాయలు నేను గ్రహించినవి, స్థితగతిచింతనముగా, ౧-౩వ గాథలకు 'కావ్యమాల' వారిపాఠమున చిఱుమార్పులు గలవు.

ఈ కథకు సంగ్రహముగా ఎవరో యీ క్రింది గాథను రచించెను.-

"హారో వేణీదండో ఖట్టుగ్గలియాఇ తహఅ తాలు త్తి
ఏయాఇఁ నవరి సాలాహణేణ దహకోటి గహియాఇఁ"

(ఛా. హారో వేణీదండః ఖాదితోద్గలితాని తథాచ తాల ఇతి,
ఏతాని కేవలం శాలివాహనేన దశకోటిగృహీతాని.)

విస్తరములోని 'నాలుగు' కోట్లు సంగ్రహములో 'పది'యై పెరిగినవి! పై నాలుగు గాథలలో ౧-౩ గాథలు గంగాధరటీకతోడి 'కావ్యమాలా' సప్తశతి పాఠమున ఏడవ శతకమున ౬౯, ౭౦ వ సంఖ్యలతోనున్నవి. ఇతర మూల పాఠములలో తక్కిన రెండును గలవేమో! ఆరెంటిని గూడ నేను నా ఈ సంగ్రహములో చేర్చుకోలేదు.

సంగ్రహించిన హాలుఁడు దీనిని ఏడునూర్లకే యేల నిలిపెనను ప్రశ్న వట్టి వినోదము. ఏ సంఖ్యలో నిలిపియున్నను ఈ ప్రశ్న వేయవచ్చును. సప్త ద్వీపములు, సప్తలోకములు, సప్తమాతృకలు-ఇట్లు సప్తసంఖ్యాకొక ఆధ్యాత్మిక విశేషము కలదని సమాధానమిచ్చుట సామాన్యము. ఇంచుమించు అన్ని సంఖ్యలకును అట్టి విశిష్టత గమనించి చూడవచ్చును. కాని ఈ 'సప్తశతి' నియమము ఎందఱో తరువాత అనుకరించినారు. దీని గాథలవంటి ముక్తకములే శృంగార మయముగానే సంస్కృతమున రచించిన ఆచార్య గోవర్ధనుఁడు తన రచన 'ఆర్యా సప్తశతి' గానే వ్యవహరించెను. హిందీ వాఙ్మయమున 'బిహారి సత్‌సయీ' మొదలగు సప్తశతులు, ఏకకర్తృకములైన దీని యనుకరణములు, కొన్ని కలవందురు సప్తశతీనియమము లేక జయవల్లభుఁడను వాఁడు 'వజ్జాలగ్గ' అను పేర మరికొన్ని వందలగాథలను సంగ్రహించెను. కాని ఆ సంగ్రహమందలి గాథలలో ఈ అభిరుచిగాని కామనీయకము గాని కానరాదు. కనుకనే 'వజ్జాలగ్గ' విరివిగా ప్రాఁకలేదు.

ఇఁక సంస్కృతమున ఆలంకారికసారస్వతములో ఈ గాథల రాజ్యమ్మే రాజ్యము. సంస్కృతము దేవభాషయని పేర్కొని పూజించినను ప్రాకృతము గూడ 'సరస్వతీ బాలభాష' అనుకొని లాక్షణికులు సమాన ప్రతిపత్తి నిచ్చి గౌరవించిరి. ''కావ్యస్యాత్మా ధ్వనిః' అను తత్వమును గుర్తించిన తరువాత ఈ గాథలు దానికి ఉత్తమములైన లక్ష్యములుగా కావ్యమీమాంసకులు నిరర్గళ

ముగా పరిగ్రహించిరి. ప్రాకృతములు తరువాతి సామాన్య విద్వాంసులకు సరిగా అర్థముకాని పరిస్థితి కలుగుట చేతనేమి, చదువరులందఱు ఇంచుమించు సంస్కృత భాషనే ఆదరించి గౌరవించవలసిన సంప్రదాయము ఆవశ్యకతయు ఏర్పడుట వల్లనేమి- ఈ గాథలవంటి ముక్తక రచనలెన్నో సంస్కృతభాషలో వెలువడినవి. కాని వానిలో ప్రాయికముగా ఈ గాథల ప్రధానలక్షణమైన సంయమము చిక్కఁదనమును పలుచనైపోయినవి. పెద్దపెద్ద వృత్తములలో విషయ విస్తరముతో ఆ రచనలు సాగినట్లున్నది. వానికెల్ల కిరీట ప్రాయముగా అమరుకవి శతకము రసికులను లాక్షణికులను వశీకరించుకొన్నది. కొందఱు, గాథల సంగ్రహశక్తి విలువ గమనించినవారు. సంస్కృతమున గాథల ఆర్యాచ్ఛందస్సునే గ్రహించి సంస్కృతభాషలో ఛందస్సుకు వలసిన చిఱుమార్పులతో పరివర్తనము చేసి కొన్నవారును లేకపోలేదు. రాజశేఖరుని కావ్యమీమాంస'లో (౧౦వ శతాబ్దము) అట్టి ఆర్యాగాథ యొకటి కలదు.

"దైవాయత్తే హి ఫలే కిం క్రియతామేతదత్ర తు వదామః
నాశోకస్య కిసలయైః వృక్షాంతరపల్లవాస్తుల్యాః"

(అధ్యా, ౧౪, పు. ౮౦)

సప్తశతియందు దీనిమూల మనఁదగినది యిట్లున్నది.

"దెవ్వాయత్తమ్మి ఫలే కిం కీరఇ ఎత్తిఅం పుణో భణిమో
కంకేల్లి పల్లవాణం ణపల్లవా హోంతి సారిచ్ఛా."

(౩-౭౯)

ఛాయ, దైవాయత్తే ఫలే కిం క్రియతామియత్పునర్భణామః
కంకేలి పల్లవానాం న పల్లవా భవంతి సదృశాః)

పై సంస్కృతచ్ఛాయయందలి ఛందోభంగము స్పష్టమే. అన్ని భంగాల కంటె ఛందోభంగము సహింపరాదనుట ప్రాచీనుల రుచి, 'మాష' అనుదానిని 'మష' అని యైనను చెప్పవలెను గాని పద్యపు నడక చెఱుపరాదని ఎవ్వరిదో ప్రాఁత ఆభాణకము. "అపిమాషం మషం కుర్యాత్ ఛందోభంగం త్యజేద్గిరామ్". కనుకనే పై సంస్కృతపరివర్తనకర్త మూలమున లేనివి 'హి-అత్ర-వృక్షాంతర' అనుపదము లెక్కువగా చేర్చుకోవలసి వచ్చినది. భాషాంతరీకర్తకు ఈ కష్టము తప్పనిది. దీని నా తెలిఁగింపు (౧-౨౨౧) ఇందుఁగలదు.

మరికొందఱు సంస్కృతచ్ఛందస్సులలో చిన్నదై ఎక్కువ వ్యాప్తి గలిగిన 'అనుష్టుప్' ఛందమున కొన్నిగాథలు రూపాంతరీకరించియున్నారు. అప్పయ్య దీక్షితులు తన 'కువలయానంద' మందు 'చిత్రమీమాంస' యందును ఇట్టి శ్లోకములు కొన్ని యెత్తినారు. అతఁడే యీ రూపాంతరీకర్త కాఁబోలు. అందొకటి మచ్చుకు.-

యథోర్ధ్వాక్షః పిబత్యంబు పథికో విరలాంగులిః
తథా ప్రపాపాలికాపి ధారాం వితనుతే తనుమ్"

(కువల. అన్యోన్యాలంకారమునకుదాహరణము)

దీని మూలగాథ ఇది.-

"ఉద్ధోచ్చో పిఅఇ జలం జహాజహా విరలంగులీ చిరం పహిఓ
పావాలిఆ వి తహతహ ధారం తణుఅంపి తణుఏఇ"

(౨-౬౧)

(ఛాయ. ఊర్ధ్వాక్షః పిబతి జలం యథాయథా విరలాంగులిః పథికః.
ప్రపాపాలికాపి తథాతథా ధారాం తనుకామపి తనూకరోతి.)

మూలమందలి అర్థభావములు రెండును సంస్కృతరూపాంతరమున కొంత దెబ్బదిన్నవనుట స్పష్టమే. నాదీని తెలిగింపు ఇందు ౧౨౪ పద్యము.

ఈ గాథాసారస్వతమును మరలనుద్ధరించు మహాప్రయత్నము చేసినవాఁడు ౧౧ వ క్రీ. శతకముననున్న బహుముఖప్రతిభాపాండిత్యనిధి భోజమహారాజు. అతని 'సరస్వతీకంఠాభరణము', అంతకంటె 'శృంగారప్రకాశము' ప్రాకృత గాథలకు నిధి. కాని వ్రాయసకాండ్ర చేతులు, పురుగులును ఆ గాథాభాషకు చేసిన యపచారముచే దాని తలతోఁకలు తెలియుట బహుశః సాధ్యముగాకున్నది. శృంగార ప్రకాశమునుండి నాలుగు గాథలు మాత్రము ఈ పుస్తకము నాల్గవ భాగమున నా తేలుఁగుతో చూడవచ్చును.

తెలుఁగుదేశమున ౧౫వ శతకపుతొలిభాగమున కొండవీటిప్రభువు, సర్వజ్ఞ చక్రవర్తి, వీరనారాయణుఁడు కోమటి వేమభూపాలుఁడు ఈ సప్తశతిని చేపట్టి వెలయించినాఁడు. సప్తశతినుండి ఒకశతగాథలు మాత్రము ఏరుకొని 'సప్తశతీ సారము' అనుపేర వానికి మంచి టీక రచించెను. * ఆ ప్రభువునాస్థానమందు 'విద్యాధికారి' శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడు సప్తశతిని పూర్తిగా తె...

* దీనిని ఆంధ్రవిశ్వకళాపరిషత్తు ప్రకటించి కృతకృత్యమైనది. కాని సంస్కృత ప్రాకృత భాషలు రెంటిని పరిశీలించి సవరించి దానిని మరల ముద్రింపవలసిన ఆవశ్యకత యెంతోకలదు.

'నూనూఁగు మీసాల నూత్న యౌవనమున' నే తెలిఁగించెనఁట. ఆ గ్రంథమింకను మనకు లభించు భాగ్యము రాలేదు. రానున్నదని పేరాసపడుదముగాక. శ్రీనాథుని తెలిఁగింపులుగా మనకిప్పటికి మూఁడు పద్యములు దొరకినవి. ఒకటి కీ. శే. మానపల్లి రామకృష్ణకవిగారు ౧౯౦౮ వ సంవత్సరమున తొలుదొల్త ప్రకటించిన నన్నిచోడకవి కుమారసంభవము పూర్వభాగము నాల్గవయాశ్వాసమున ప. ౫౬౮ క్రింది 'ఫుట్‌నోట్'లో చూపినది.

ఉ. "వారణసేయ దావగొనవా, నవవారిజమందుఁ దేఁటి క్రొ
వ్వారుచునుంట నీవెఱుఁగవా, ప్రియవాతెరగంటిఁ గంటికె
వ్వారికిఁ గెంపురాదె, తగవా మగవారల దూర, నీమగం
డారసి నీనిజంబెఱుఁగునంతకు నంతకునోర్వు నెచ్చెలీ."*

ఇది "కస్సవ ణహో ఇ రోసో" అనుదాని పరివృత్తి. గంగాధర టీకిత మూలమున ఇదిలేదు. కాని వేమభూపాలుని సంగ్రహమునఁ గలదు. ఇది తెలుఁగు దేశపు మూలసంప్రదాయములోనిదని వీబరుపండితుఁడు చూపినాఁడు. దీని తెలుగు మార్పు ఈ నా కూర్పులో (౩-౫౯) కలదు.

రెండవ మూఁడవ పద్యము లీ క్రిందివి. ఇవి కీ. శే. వేటూరి ప్రభాకర శాస్త్రిగారు ప్రకటించిన 'క్రీడాభిరామము'నఁ జేరినవి.

మ. "పటు ఝంఝూపవనోత్తృణాలయములో భద్రంబుగం బట్టికం
కటిపై ముచ్చముడింగి నిర్భరవియోగగ్లాని శోషించి యె
క్కటి నిద్రించుచునున్న పాంథవనితన్ గర్జావచః ప్రౌఢిమన్
దటిదుద్ద్యోతము చూపు నట్టనడురే ధారాధరశ్రేణికిన్" (పు. ౧౯)

తే. "మాఘమాసంబు పులివలె మలయుచుండఁ
బచ్చరంబమ్ముకొన్నాఁడు పణములకును (?)
ముదితచన్నులు పొగలేని ముర్మురములు
చలికినొ అగోయకేలుండు సైరికుండు ?" (పు. ౭౬)

పై రెండు పద్యములకును మూలగాథలు ముద్రిత గాథాసప్తశతియందు గలవు. (చూ. ౨-౭౧; ౩-౩౮) ఇందు నాతెలిఁగింపులు వానికున్నవి. (౧-[illegible] ౧-౧౯౧).

(*) ఇది తరువాతి పండితులు సవరించిన పాఠము, కవిగారిచ్చినది కొంత అనన్వితము.

శ్రీనాథుని తరువాత నా తరమువఱకు తెలుఁగువారి దృష్టిని ఈ గ్రంథమాకర్షించినట్లు కానరాదు. నామట్టుకు సుమారు ౧౯౧౮ వ సంవత్సరమున దీనిని తెలిఁగించు చాపల్యము గలిగినది. అట్లే ఈ శతాబ్దియందే పలువురు పండితులు విడివిడిగా ఆ పనికి చేయివేసినట్లు కానవచ్చుచున్నది. కాని క్వాచిత్కముగా తప్ప నేనింకను ఆతెలిఁగింపులను చూడఁగలుగలేదు. ప్రాకృతభాషయందు నాకు అభిమానమెంత యెక్కువో వ్యుత్పత్తి అంత తక్కువ. కనుక సప్తశతిని పూర్తిగా తెలిఁగించు ధైర్యము నాకుఁ గలుగలేదు. 'కావ్యమాల' వారి ముద్రణమును టీకయు మాత్రమే ఆధారముగా చేతనైనవి, రుచించినవి, గాథలు ౩౯౫ మాత్రము తెలిఁగించి ౧౯౩౧ సంవత్సరమున ప్రకటించితిని. అనంతపురమందలి 'శ్రీసాధన' ముద్రాశాలవారు దానికుపకరించిరి. అట్లే నాదృష్టికి వచ్చినవి. అర్థమైనవి, నచ్చినవి కొన్ని గాథలు కావ్యలక్షణగ్రంథముల నుండి గ్రహించి తెలిఁగించుచు వచ్చితిని. వానిలో పెక్కులు ప్రకటించి 'భారతి' నాకుపకరించినది.

ఈ సమయమున జర్మనీ దేశమున వీబరు పండితుఁడు ప్రకటించిన ప్రతిని చూచుభాగ్యము నాకుఁ గలిగినది. ఆ మహనీయుని పరిశ్రమ ఎంత శ్లాఘించినను తక్కువే. ఆ ముద్రణము ౧౮౮౧ లో జరిగినది. ఎన్నో వ్రాఁత ప్రతులను ఆ కాలమున సంపాదించి, దేశప్రయుక్తముగా వానిని వేఱుపఱచి, అందు దొరికిన పాఠభేదములు మొదలగు మార్పులు ఒక్కటిగాని వదలక పట్టీలు చేసి, జర్మను భాషలో ప్రతిగాథకును టీకనిచ్చి, సందిగ్ధస్థలములలో ప్రశ్న చిహ్నమును వేసి, మూలమును రోమను లిపికి మార్చి, జర్మను భాషయందే విపులమైన ఉపోద్ఘాతము రచించి- అసాధారణ కార్యము ఆ పండితుఁడు చేసి మనకిచ్చినాఁడు. తన కూర్పును అతఁడు నాలుగు భాగములుగా ఏర్పరిచినాఁడు: (౧) గంగాధరునిటీక ప్రకారము గాఁబోలు ౬౯౮ గాథలు గల సామాన్య మూలము. (౨) ఇతర వ్యాఖ్యాతల మూలమందు ప్రత్యేకముగాఁ గల గాథలు ౧౧౬, (౩) తెలుఁగుదేశమందలి మూలపాఠము నందలివి ౧౩౧, (౪) పైవాని వంటివి అలంకార గ్రంథములనుండి మరి ౩౫, ఇట్లు మొత్తము గాథాసహస్రము సరిగా, నిండు సంఖ్యగా, అతఁడు కూర్చినాఁడు. నాకు జర్మను భాషయందే మాత్రపు పరిచయమును లేదు. అది కల మిత్రులును లభింపలేదు. అందందు పరిచితమైన ఇంగ్లీషు పదములు, టీకాంతరములనుండి రోమను లిపిలో అతఁడుదాహరించిన వాక్యములు, అచ్చు తప్పుగంధములేని మూలము-సంస్కృతచ్ఛాయ

అతఁడియ్యలేమ- ఇవే నేను పట్టుకొని వ్రాఁకినవి. ఇంతలో రెంకుమూర్లు ఎరవు తెచ్చుకొన్న ఆ పుస్తకము ప్రతి తనచోటికి మరలి పోవలసి వచ్చినది. ఉపోద్ఘాతమైనను ఇంగ్లీషు భాషలో పరివర్తింపఁ జేయించుకొను అవకాశము, సమయము, చిక్కలేదు. దాని ప్రతులు దుర్లభములై పోయి యెంతో కాలమైనది. కనుక వెలకును దొరకవు. ఇట్టి స్థితిలో నిర్వేదపడుట తప్ప వేఱేమి చేయఁగలను! అతని మార్గమునే అనుసరించి యీ నాతెలుఁగు కూర్పును నాలుగు భాగములుగా ఏర్పఱిచితిని. ముఖ్యముగా తెలుఁగు మూలమందలివని అతఁడు ప్రకటించిన గాథలు ౧౩౧లో ఒక శతగాథలు నేనిందు సంగ్రహించి తెలుఁగు వారికందియ్యఁ గలిగితినని వీబరు పండితునికి నేనప్పుడి సంతోషించుచున్నాను. క్షేమభూపాలుని శతకమున క్రొత్తగాఁదోఁచు గాథలన్నియు ఇంచుమించు ఇందుఁ గలవు. ఇతర లాక్షణికుల గ్రంథములనుండి వీబరు ఎత్తిన గాథలలో కొన్ని యేరుకొని, నా దృష్టికందిన కావ్యలక్షణ గ్రంథములలోనివి మరికొన్ని ఆ భాగమున తెలిఁగించి చేర్చితిని. సామాన్యమూలమందు మరి ౧౧౭ గాథలేర్చి మార్చి చేర్చితిని. మొత్తము ఈ నా సంగ్రహమున గాథలు ౭౩౪ గా ఏర్పడి సప్తశత నియమమును దాఁటినవి. కొన్నిటికి లఘుటీక చేర్చితిని. ఎక్కువగా వివరించుట గాథాకవిత గాంభీర్యమును చెఱుచునవి. రసికులట్లే తలఁతురని, నా నమ్మిక.

మరి 'సప్తశతి' గాథలనన్నిటిని పూర్తిగా తెలిఁగింపక కొన్నింటిని వదలుట యేల అను ప్రశ్న. దీనికి మొదటికూర్పున 'ప్రస్తావన' వ్రాసి నన్ను గ్రహించిన శ్రీ కట్టమంచి రామలింగారెడ్డిగారే జాబులో నాకీప్రశ్న వేసిరి. దానికి నేనిచ్చు సమాధానము తృప్తికరముగానుండునో ఉండదో తెలియదు. కాని దాని నియ్యవలసి యున్నాను. కొన్ని గాథలలో చమత్కారము శ్లేషప్రధానముగా నున్నది. తెలిఁగించుట సాధ్యముగా తోపఁలేదు, నాకు మరికొన్నిటి భావము స్పష్టపడలేదు. గంగాధరుని టీక అట్టిచోట్ల నాకుపకరింపలేదు. కొన్ని సందర్భములందతఁడు చెప్పిన భావము నాకు తృప్తిగానుండలేదు. ఇంక కొన్ని గాథలందలి ప్రమేయము సౌమనస్య మర్యాదను మీరినట్లు నాకనిపించినది. కొందఱికి అది రుచింపవచ్చును. కాని నా మట్టుకు దానిమాత్ర కొంతయెక్కువగా భాసించినది. మరికొన్నిట తెలిఁగించు ప్రయత్నమునకు తగిన కవితావిశేషము గోచరింపలేదు. పై తరగతుల గాథలు ఒకటి రెండు నాకూర్పునఁగూడ మచ్చుకున్నవి.

ఈ తెలిఁగింపున 'గ్రామణి' అనుపదమునకు 'రెడ్డి' అను పదమును వాడితిని. శ్రీ రామలింగారెడ్డిగారు ఆ పదము తమకు రుచింపలేదని నాతో చెప్పిరి.

"అంతకంటె మంచిపదము నాకు తోఁపదు. మా సీమలో గ్రామాధికారికి రెడ్డి యనియే వ్యవహారము" అని నేనంటిని. "నిజమే కాని యేమో నాకాశబ్దము తృప్తికరముగా లేదు" అన్నారాయన. ఆ యతృప్తి నాకును గలదు. కాని విధిలేక దానినట్లే నిలిపినాను. ఇది ఇప్పటి రెడ్డి జాతివారికి ప్రత్యేకముగా అన్వయించునది కాదు. సహృదయులు దానిని గమనించి పోనిత్తురని నమ్మినాను.

ఇఁక నేనేరుకొన్న గాథలు మొత్తముమీఁద నా యభిరుచిని మాత్రమే సూచించును. కోటినుండి యేడునూర్లు మాత్రము సంగ్రహించిన హాలునికి. అందుఁగూడ ఒకనూరు గాథలు ఏర్చికూర్చిన వేమభూపాలునికిని గల వ్యక్తిస్వాతంత్ర్యమునే నాకును ఇచ్చి చదువరులనుగ్రహింతురని నమ్మినాను.

మూలమును రచించిన కవులు, కవయిత్రులు, అందరిరచన, సంప్రదాయమును ఒకటే; శబ్దార్థముల సంయమము; భావముల ఆర్జవము; అడ్డులేని సహజధారయు, తెలిఁగించునపుడు పై అసాధారణ గుణములకు లోపము రానీయక, తెలుఁగు పలుకుబడి చెడనీయక, రచింపవలెననియే నా పేరాస; నా పరాయణము. అందుకై ఏకవృత్తనియమమును వదలి తెలుగు జాతికి సహజమైన ప్రియమైన ఆటవెలఁది తేటగీతి కందములందే నా కృషి యథానుకూలముగ సాఁగించితిని, అనేక పద్యములు, ప్రాఁతవి క్రొత్తవి గూడ, మరల మరల సవరించితిని. నా రచనయందలి ప్రకార-వికారములను నిర్ణయించువారు సహృదయులు. దీని పునర్ముద్రణమింత విలంబముగా జరిగినందుకదొక ముఖ్యకారణము. తొలిముద్రణమునే యెంతో యుదారముగా విమర్శించి అభినందించిన సహృదయ పండితులకు నాయనంతధన్యవాదములు.

ఈ ముద్రణ ప్రకటన భారము వహించి నన్ను ధన్యుని జేసిన పుణ్యము హైదరాబాదు ఆంధ్ర సారస్వత పరిషత్తు వారిది. దానిని నిర్వహించినది నా మిత్రులు శ్రీ దేవులపల్లి రామానుజరావుగారు. వారి సహృదయతకు నా "అంజలిః పరమా ముద్రా".

దీనినింత శుద్ధముగా సుందరముగా త్వరగా ముద్రించిన శివాజీ ముద్రాశాలాధికారులకు నా నమోవాకములు.

తిరుపతి
శోభనకృత్తు ఫాల్గున
శుక్లతృతీయ, భానువారము
16-2-64.

రాళ్ళపల్లి అనంతకృష్ణశర్మ

శ్రీ

శా లి వా హ న

గా థా స ప్త శ తీ సా ర ము

1 వ భాగము

తే. అలుకమెయి జేవురించిన యాదిశక్తి-
మోముఁ జందురు నీడ లో మొలచియుండఁ
బూజతామర దాల్చినపోల్కిఁ బొలుచు
హరుని సంధ్యాజలాంజలికెరఁగుఁడీరు. ౧

(హాలుఁడు. ౧ శతకము, ౧ పద్యము)

ఆ. అమృతరసము చెవులకరయంగఁ బ్రాకృత-
కవిత; దానిఁ జదువఁగా వినంగ
లేనివారు సిగ్గులేక పూవిల్తుని-
తత్వముల నెఱుంగఁ దలఁతురెట్లు ? ౨

(౧ - ౨)

ఆ. గాథలొక్కకోటి గలవు లోకంబున:
వానిలోన నందమైనవాని
నేర్చి కూర్చిపెట్టె నేడు నూఱులు కవి-
వత్సలుండు శాలివాహనుండు.

(హాలుఁడు. ౧-౩)

(ప. ౧) నన్ను మఱచి సంధ్యను ధ్యానించుచున్నాఁడని పార్వతికి కోపము. అర్ధనారీశ్వరుఁడు గనుక శివుని జలాంజలితో ఆమె యెఱ్ఱఁబడిన మొగము ప్రతిబింబించినది. కనుక తామర పూవుతో పోలిక.

ఆ. కమలపత్రమందుఁ గదలక మెదలక
కూర్చున్నదదిగొ కొంగ చూడు !
అచ్చమైన విరివిపచ్చఁబూతట్టపైఁ
జేర్చియున్న సంకుఁజిప్పవోలె. ౪

(వోదిసుఁడు. ౧-౪)

ఆ. 'కురవకంబుకొఱకు నరయుచున్నావేమి
నీకు దోహదంబు నెమకికొనక ?'
అనుచు మోముఁదమ్మి యటు త్రిప్పి నీజాయ
యదిగొ నవ్వుచున్నదందకాఁడ ! ౫

(మయరందసేనుఁడు. ౧-౬)

క. మనయూరికొక్కసొమ్మై
కనుపండువు సేయుచున్న కమలవనము, కో-
సిన నువ్వుఁజేనివడువునఁ
గనిపించెడు నిపుడు మంచుకారున నత్తా ! ౬

(కుమారిలుఁడు. ౧-౮)

ఆ. పండి తెల్లఁబాఱు వరితోఁటలను జూచి
యేల మొగము వంచి యేడ్చెదమ్మ ?
చూడు జనుపచేను సొగసెక్కనరిదళం-
బలఁదుకొన్న యాటవెలఁది వోలె. ౭

(మహిందుఁడు. ౧-౯)

---

(౫) కురవకము = ఎఱ్ఱ గోరంటచెట్టు. అది పూత నింపలేదని దానికి దోహదము - ఎరువు - విచారించుచున్నాఁడు మగఁడు. ఆపని యతఁడు తనకే చేసికొన్నచో బాగుండునని భార్య భావము. ఆ మాట చెప్పలేక నవ్వుకొనుట.

(౭) రహస్య సంకేత స్థానముగా నుండిన వరితోఁటను ఇంకఁ గొన్నాళ్ళలోనే కోసి వేయుదురే యని నాయికకు దుఃఖము. జనుపచేను పెరిగి వచ్చుచున్నది భయపడవద్దని సఖి యూరడింపు.

ఆ. మోముఁదమ్మి నడ్డముగఁ ద్రిప్పికొని చెలి!
యూరకిట్టులేడ్చుచుండవలదు;
అలఁతి దోసతీవియలమాడ్కి నివి యిస్లై
వక్రగతులు సుమ్ము వలపులెపుడు, ౮

(ఆలయఁడు - అనీకుఁడు ? ౧-౧౦)

ఆ. అడుగుఁదమ్ములందుఁ బడియున్న పతివీఁపు
చిన్నికొమరుఁడెక్కి చెలఁగియాడ,
అలుకయెంత గట్టిదయ్యును నిల్లాలి -
మోమునందు నవ్వు మొలచెనపుడు. ౯

(దుగ్గసామి-సిరిరాయఁడు ? ౧-౧౧)

తే. నిజము; చూడఁగనేర్చు నా నెలఁతకనులు;
తనకు సరివారియెడఁగదా తగును వలపు!
ఇంకనది చావనిమ్ము; నిన్నేమి యనను;
దానిచావైన మెచ్చుకోఁదగును జూవె! ౧౦

(దుగ్గసామి. ౧-౧౨)

ఆ. వంటయింటి పనులనంటిన మసిచేయి
సోఁకియుండఁ జంద్రసుందరముగ
నింపు గొలుపుచున్న యిల్లాలి మోమును
నగుచునున్నవాఁడు మగఁడు చూచి. ౧౧

(హాలుఁడు ౧-౧౩)

---

(౧౦) చూడఁదగిన వ్యక్తిని చూచి వలచుట కన్నుల నేర్పు. కాని ఆ వ్యక్తి లభించు నమ్మకముండదు. తగని వానిని వలచి సాధించుటకంటె తగిన వానిని వలచి నిరాశతో మరణించుట మేలు నీయందు దానివలపు అంత తీవ్రముగా నున్నదని దూతిమాటకు తాత్పర్యము.

తే. వంటవార్పుల జాణవు, వాలుగంటి !
యలుకగొనఁబోకు; ర_క్తపాటలసుగంధ-
మైన నీయూర్పుఁజవులకు నాసగొనుచుఁ
బొగలెగయుఁగాని మండదీ ప్రొయ్యినగ్గి ! ౧౨

(భీమసామి. ౧-౧౪)

ఆ. చెలులు చెంతఁజేరి తొల్చుచూలిబై కల
'నేమి కోర్కి_నీకు నెఱుఁగఁజెప్పు;
మనుచుఁ గుచ్చి యడుగ నందంద దయితుఁడౌ
మగనికడకె పాఱె మగుద చూడ్కి_. ౧౩

(గయసింహుఁడు. ౧-౧౫)

క. అమృతమయరూప ! రజనీ-
రమణీ ముఖతిలక ! యంబరశిఖామణి ! చం-
ద్రమ ! ప్రియునిమీఁదఁ బఱపిన
హిమకరములె యిపుడు నాపయిం బఱపఁగదే ! ౧౪

(హాలుఁడు. ౧-౧౬)

తే. 'అతఁడు పరదేశముననుండి యరుగుదెంచు !
నేను గోపింతు; నన్నూఱడించు నతఁడు;'
అనుచు దయితులయెడలఁ బేరాసలెల్ల
నెవతికో యొక్క_రికి ఫలియించుఁ జెలియ ! ౧౫

(సిరిధమ్మియుఁడు. ౧-౧౭)

---

(౧౨) ప్రొయ్యి మండదని కోపించు నామెను జూచి రసికనాయకుని మేలపుమాట యిది.

(౧౩) బై కలు = వేవిళ్లు. బయకె అని కన్నడరూపము; కోరికయని అర్థము. 'బయ్యంక' అను దీని రూపాంతరమును మాత్రము శబ్దరత్నాకరము గ్రహించినది.

(౧౪) 'నా ప్రియునికి నీకిరణములు చలువగా నున్నవి. తనుకనే అతఁడు రాక తామ సించినాఁడు. నా పాలికవి వేఁడిగానున్నవి. నామీఁదఁగూడ అట్లే చలువగా కిరణములు పఱపితి వేని ఈ విరహవేదన లేక నెమ్మదిగా నుందును' అని ఆమె భావము.

తే. దొంగనిద్దురవాఁడ ! ముద్దుగొనినట్టి
చెక్కుఁగవల రేఁగుపులకల చెలువు గంటి:
ఏల కనుమూసికొనెదు ! చోటిమ్ము కొంత:
మసలి యుండను లెమ్మిట్లు మరలనెపుడు. ౧౬

(చందసామి. ౧-౨౦)

ఆ. ముగియకున్ననేమి సొగసులు ? పొమ్మస్లె
వలచి వేచియున్న వానికడకు;
వలపువేఁడి చల్లబడెనేని మఱి వాని-
భావమందుఁ దగులలేవు, బిడ్డ ! ౧౭

(కాలిరాయఁడు - కలిరాజు ? ౧-౨౧)

ఆ. చేరి సంతసమునఁ జెక్కుఁగవ పొంగంగ
నాజ్ఞలిచ్చు రాత్రులందు నాకు:
పగలు వంచియున్న మొగమునెత్తదు; చెలి
యదె యిదంచు నమ్మటరిది చూడ ! ౧౮

(మయరందుఁడు. ౧-౨౩)

ఆ. ఎదకుఁ గూర్చువారి నెడఁబాసి, యొల్లని
వారిఁ జూచుచుండవలయుననెదు
కడిఁది పనులు రెండుఁ గావించు నీచేతఁ
గులము; దీని మ్రొక్కవలయు బిడ్డ ! ౧౯

(వసుయారి - బ్రహ్మచారి ? ౧-౨౪)

ఆ. నెమ్మి రాత్రి సగమునిదురమబ్బునఁ గేలఁ
దడవఁ బ్రక్క వట్టిపడుక తగులు-
గాసి నెఱుఁగవీవు; కాకున్నఁ జెప్పుమా
యెట్టు నేర్తువలిగి యిట్టులుండ ? ౨౦

(అర్ధరాయఁడు. ౧-౨౮)

తే. పొలయలుకఁ జిక్కి, బిగుమానమునకు నూర్పు-
దొంతరలనాఁగి యిరువురు దొంగనిదుర
పోవుచున్నారు మార్మొగములుగఁ, జెవులు
దెఱచికొని; చూడవలె నిందు దిట్టలెవరొ ! ౨౧

(కుమారుఁడు. ౧-౨౯)

తే. వెఱచి నడచెదు భార్యకు, వేఁపచేఁదు
గుడుచు పురువట్లు, పెదరెడ్డికొడుకవయ్యు;
కటికవాఁడవు; నిను జూడఁగనె కడిఁది;
కాని నీకోసమూరెల్ల గాసిపడెడు ! ౨౨

(హరియాలుఁడు - కాలికుఁడు ? ౧-౩౦)

తే. కత్తియమ్ముల పోటుల గంట్లు గట్టి
యెగుడు దిగుడైన మగనిపేరెదను రేల
రెడ్డికోడలు చక్క నిద్రింపలేదు;
గాని, యూరెల్ల హాయిగాఁ గన్నుమూయు. ౨౩

(అంగరాయఁడు. ౧-౩౧)

---

(౨౦) 'నీవిట్లు అప్పుడప్పుడు కోపించుకొని పోవుచుండుటచే నేనా గాసి నెఱుఁగుదును. నేను కోపించుకొన్నను ఎపుడుగాని నీవలె విడిచిపోను. కనుకనే నీకింత పొగరును నాకింత దీనత్వమును గలిగినవి' అని భావము.

(౨౩) ఆ పల్లెను దోఁచుకొన వచ్చిన శత్రువులతో పోరాడి గెలిచి కాపాడువాఁడు రెడ్డికొడుకు. దానివే కత్తియమ్ముల పోటులు.

ఆ. ఇంత గొప్పగుణము నెవ్వరుఁ జూపలే-
రవని నీవుదక్క నందకాఁడ!
నేఁటి వారికెల్ల మాటలో నొక్కటి
మదిని వేఱయొకటి యొదవుచుండు. ౨౪

(భోజయుఁడు. ౧-౩౨)

ఆ. పెడమొగంబు వెట్టి పడుకపై నేనుండ
వేఁడి యూర్పులిట్లు వెనుకనూర్చి,
మొదలు వగలఁబెట్టి యెదగాల్చినది గాక
యేల వీఁపుఁ గాల్చెదిపుడు పోర? ౨౫

(అణంగుఁడు. ౧-౩౩)

ఆ. మలిన చిత్తుఁడైన మరఁదికి నిల్లాలు
చిన్ననవ్వు దోఁపఁ జెప్పుచుండు,
రామువెంటఁ దిరుగు సౌమిత్రి చరితంబు
గోడమీఁద వ్రాసికొన్నదాని. ౨౬

(హాలుఁడు. ౧-౩౪)

ఆ. రమ్యమైన రూపు; రమణుఁడు లేఁడూర;
పేదఱికము; పెద్దవీథినిల్లు;
పరువమైన వయసు; పొరుగింట రంకెత!
యైనఁ జెడదు చూడు చాననడత! ౨౭

(మహిలుఁడు - మల్లోకుఁడు? ౧-౩౬)

---

(౨౪) నాయకుఁడు పొరపటి ఇంకొక్కతె పేరితో తన్నుఁ బిలువఁగా ఒకధీర గంభీరముగా నిట్లు చీవాట్లు పెట్టినది. దానిపేరే యెప్పుడును నీ మనసులో నున్నది. గాచ నోటను అదే వచ్చినదని భావము.

(౨౬) వదినె విషయమున మరఁది, సీతయెడల లక్ష్మణుఁడు వర్తించునట్లు, వర్తింప వలెనని తెల్పుటకు, ఆకాలమందలి వదినెమరఁదుల వ్యవహారము వివిధముగా ఈ గాథలలో ప్రతిఫలించినది ముందును చూడవచ్చును.

తే. కొండసెలయేటి సుడికిఁ జిక్కుకొని కలఁగి
తిరుగుచును, గేసరంబులు విఱుగఁ, జూడు,
అరమునిఁగి, తేలి, మునుఁగుచు మరలఁ దేఁటి
వెంటఁబడియుండఁ, గడిమిపూ వెల్లిఁగడచు. ౨౮

(అవటంకుఁడు. ౧-౩౬)

ఆ. ఇంటిపెద్దతనము నెచ్చుగా మన్నించు
పేదమగని పరువు పేరు నిలుప,
వైభవంబుతోడ వచ్చెడు తనచుట్ట-
ములకుఁ గూడ గృహిణి యలుకచూపు. ౨౯

(చల్లోగుఁడు. ౧-౩౮)

తే. మగఁడు పొరుగూరికేఁగఁగ వగచు పేద-
రాలి నిరుగింటి మగువ నోదార్చుచుండి,
ప్రియతముఁడు కైవసముగ నుండియును బందు-
గయ్యుఁ దనుఁ గయినేసికోదతివ, చూడు ! ౩౦

(రవిరాయఁడు. కవిరాజు ? ౧-౩౯)

తే. నీవు వసియించుచోటని నెమ్మనంబు,
తనకు నివి నిన్నుఁ జూపినవనుచుఁ గనులు,
నిన్ను నెడఁబాసి కద యివి సన్నగిల్లె
ననుచు నంగమ్ములును బ్రియమయ్యెఁ జెలికి. ౩౧

(ముద్దఁడు. ౧-౪౦)

ఆ. చెలిమి మంచితనము వలపును గలచోటఁ
దగులమెవరికైనఁ దగును గాని,
మనసు లేనిచోట మనసునిచ్చుట నగుఁ-
బాటు చూపె చూచువారికెల్ల. ౩౨

(హాలుఁడు - నాథా ? ౧-౪౧)

క. సిరి గలుగు, నిజము; మరణముఁ
బొరయును, బనిపూని చేయు పూరుషునకు; నా
మరణంబూరకయున్నను
దొరకును గాని సిరి యట్లు దొరకొనదెపుడున్. ౩౩

(వల్లహుఁడు. ౧-౪౨)

క. పొరుగూరికేఁగే దయితుల
విరహము సైఁపనగు నాసవెట్టుకొనుచు; న-
మ్మరో ! యున్నయూరనే యీ-
కరణి వలస 'చావు మేలుగా' యనిపించున్. ౩౪

(అమియుఁడు. ౧-౪౩)

ఆ. రాతిమనసుతోడ నాతఁడు రేపూరు
వదలి పోవుననెడు వార్త వుట్టె;
వానికెపుడుఁ దెల్లవారకయే యుండ
రాత్రితల్లి; పెరిగిరావె నేఁడు ! ౩౫

(నిప్పటుఁడు - లంపుఁడు ౧-౪౬)

తే. వీడుకొనువేళ జీవంబు వెడలకుండు
మర్మమేమని యడుగుచు మలయసాఁగె
విరహమోర్చెడు సతుల మందిరములెల్ల
వలస పోవఁగవలసిన వానిగృహిణి. ౩౬

(సిహుఁడు. ౧-౪౭)

---

(౩౪) 'వలస' ఉన్న యూరిని ఒకటేమారు పూర్తిగా వదలిపోవుట. కాని యిక్కడ సామాన్యముగా ప్రవాసము - దేశాంతరములలో ప్రయాణించుట - అనునర్థమందు వాడఁబడినది.

(౩౬) పోయివచ్చెదనని భర్త వీడుకొనునప్పుడు తన జీవము నిలువదని భయము నాయికకు. ఇరుగు పొరుగు సతులు కొందఱు అట్టి సందర్భమున ప్రాణము చిక్కఁబట్టుకొనగలిగినవారుంటిరి. ఆ రహస్యము నెఱుఁగుట కీ ప్రయాస.

క. మావానికితరవనితల
సావాసము గలుగునట్లు సవరింపవె, యో
దేవ ! యెపుడు నొకయంగన-
నే వలచిన మంచిచెడ్డలెఱుఁగరు పురుషుల్. ౩౭

(అనిరుద్ధుఁడు. ౧-౪౮)

తే. నట్టనడిపగలింటి యెండలకు వెఱచి
నీడయును జూడు మేనిక్రిందికి నొదింగి
యించుకంతయు వెలువడదిపుడు; నేద-
దేర్చుకొనరాదె యిందింత తెరవుకాఁడ : ౩౮

(సురభివంసుఁడు - సురభివత్సలుఁడు ? ౧-౪౯)

తే. దూరముననుండి యెన్నఁడు దొరకనట్టి
యతనిఁ దోడ్తెచ్చితివి నేమమడుగు కొఱకు;
ఎంతమేలొనరించితి ! వింకఁ బ్రాణ-
మేని గొనిపొమ్ము జ్వరమ ! నిందింప నిన్ను. ౩౯

(సగ్గవమ్మఁడు. ౧-౫౦)

---

(౩౭) శృంగారనాయికగా తక్కినవారికంటె తనయందుఁగల విశేషమును ఈ కృత్రిమ ప్రార్థనమూలమున ఈమె భావించి గర్వించుచున్నది.

(౩౮) తెరువరిమీఁద నాయికకుఁ గల్గిన యనురాగమిట్లు సూచితము.

(౩౯) విరహవేదనచే జ్వరమ; కుశల ప్రశ్నకై ప్రియుఁడు వచ్చినాఁడు. ఆ జ్వరము ప్రాణాపాయకరమైనను అతఁడు వచ్చి తన్నుఁ బలకరించుటకు కారణమైనది. కాని తన యందతనికి వలపులేదుగాన ఎట్లును తాను జీవించుట దుర్భరమని నాయిక సూచన.

తే. తగ్గియున్నదా తగ్గదో! దారిఁబోవు-
వారికందఱకేల నా జ్వరముచింత?
బుగులుకొను వాసనలతోడి సొగసుకాఁడ!
నన్నుఁ దాఁకకుమా తెవుల్గొన్నదాని! ౪౦

(కాలుఁడు. ౧-౫౧)

తే. కన్నులారఁగఁ దప్పు గన్గొన్న పిదపఁ
దెగిన దానిని మఱల సంధింతుమేని,
కాఁచి యార్చిన యుదకంబుకరణి, మిగులఁ
జప్పనై పోవుఁ బ్రేమంపుఁ జవులు చెలియ! ౪౧

(పమ్మహుఁడు - బ్రహ్మచారి? ౧-౫౩)

తే. ఉఱుమునకు నెక్కువై వెన్క మొరయు మగని-
వింటి పెనుమ్రోఁత నొకమారు వినినయంత
చెఱఁదగిలి పోవు జవరాలు వెఱపుఁబాసి
తోడిబందీల కన్నీళ్లగూడఁ దుడిచె. ౪౨

(కణ్ణుఁడు. ౧-౫౪)

---

(౪౦) ఇంకెక్కడనో భోగమనుభవించి నాయకుఁడు ఈమె ఆరోగ్య ప్రశ్నకు వచ్చినాడు. ఆతని తాఁకునుగూడ ఓర్చుకోలేనంత కోపమీమెకు. 'నా కుశలమడుగుటకును నీకధికారము లేదు' అనుచున్నది.

(౪౧) విఱిగిన మనసులను అతుకవలెనని చెలికత్తె చేసిన యుపదేశములకు నాయిక ప్రత్యుత్తరము.

(౪౨) యువతుల నపహరించి కొనిపోవుట ఆకాలమున విరివిగా నుండినట్లు దోఁచును. ప్రాకృతభాషలో అట్లపహరింపఁబడిన స్త్రీకి 'కరిమరి' అని ప్రత్యేకముగా పేరును గలదు. అట్లు కొందఱు స్త్రీలను దొంగలపహరించుకొని పోవుచుండఁగా ఒక దాని భర్త ఎక్కువెట్టిన విల్లు మీటుచు వారిని వెన్నంటినాఁడు. ఆ సద్దు ఆమె యెఱుఁగును. తన భర్త శౌర్యమును ఎఱుఁగును. కనుక నిర్భయముగా తోడివారిని గూడ ఊరడించినది.

తే. మగని పెనువింటిసద్దని మదిని నమ్మి
పులకలూరక మెయినిండఁ బోసికొనెదు;
కాని, యో బందిపిల్ల ! యకాలమందు
పిడుగు రాల్చెడి మొగిలు చప్పుడిది; పద్దవె ! ౪౩

(మయరందుఁడు. ౧-౫౫)

ఆ. చెడ్డమనసు గలిగి యడ్డాడు మరఁది బా-
ధలను దెగువకాఁడు దయితుతోడఁ
జెప్పదింటి బ్రదుకు చెడునంచు, నానాఁటఁ
గోడలమలహృదయ క్రుంగుచుండు. ౪౪

(మందహివుఁడు - ముగ్ధదీపుఁడు ? ౧-౫౯)

క. తలఁపున దయితుని గని త-
న్నలయించుటలెంచి వివశయగుచు బయలుతోఁ
గలహించు ముగుదఁ గని నె-
చ్చెలులేడ్చిరి గాని పరిహసింపరు కంటే ! ౪౫

(మందహివుఁడు - ముగ్ధదీపుఁడు ? ౧-౬౦)

తే. కనుఁడు ! చూరున దిగజారు తనదు పోగు
చక్క మీఁగాళ్ళ బిగఁదన్ని సాలెపురుగు,
కానరాని దారమ్మునఁ గట్టియున్న
యొక పొగడపూవువలె, వ్రేలుచున్నదదిగొ ! ౪౬

(పాలితుఁడు - కాలితుఁడు ? ౧-౬౩)

---

(౪౩) బందిని గొనిపోవుచుంటిన దొంగమాట యిది.

ఆ. గోపురంబు మీఁదఁ గొంత గన్పడు మేకు-
చెంతఁ బావురములు చేరి మూల్గఁ,
జూడు, దేవళంబు శూలమెక్కించఁగ
బాధ నైఁపకేడ్చుపగిదిఁ దోఁచు. ౪౭

(పవర సేణుఁడు. ౧-౬౪)

ఆ. వలవఁడేని నిన్న వాఁడు, నానాఁడిట్లు
క్రొత్తజున్నుపాలు గుడిచి చొక్కి-
నెనుపదూడ వోలె, నేల నిద్రించెదు
పగటి పూట నొడలు ప్రాలుమాలి ? ౪౮

(మహారాయఁడు. ౧-౬౫)

ఆ. కన్ను మూయకుండఁ గడపెదు దీర్ఘహే-
మంతరాత్రులెల్ల మగువ ! యిట్లు;
పలుదినములు గాఁగఁ బతి యూర లేఁడు; నీ
పగటిపూట నిద్ర బాగు గాదు. ౪౯

(కంతేసరుఁడు - ధీరుఁడు ? ౧-౬౬)

---

(౪౭) గోపురము మీఁది కలశమెవరో అపహరించిరి గాఁబోలు. దానికాధారమైన యినుపకడ్డీ మాత్రము మిగిలినది. శూలమెక్కించినవాని నెత్తిమీఁదను ఇట్లే దాని మొన కొంత మిగిలియుండును. ఈ యసహ్యమైన యుపమకు అదే సామాన్య ధర్మము.

(౪౮) నాయకునికి తనపై వలపులేదని సత్యమును కప్పిపుచ్చు నాయికను జూచి మర్మజ్ఞురాలు చెలి చెప్పునది. 'జారుఁడు అభిలాషతో చెప్పుమాట' యని వ్యాఖ్యాత గంగాధరుఁడు.

(౪౯) ఈమె పతి యూరలేనప్పుడు శీలము చెడినది. ఆ సత్యమును గప్పిపుచ్చుచు చెలి, రాత్రి నిద్రలేమికి పతివిరహమే కారణమని ఇతరులకు సూచించుచున్నది.

ఆ. 'నడవలేని ముగుద యడుగును దాఁట నా-
యడుగులందె యడుగులిడినదింతె,
యనెదవందకాఁడ ! యట్లైన నీదు మే-
నెల్ల నిట్లు పులకరింప వేల ? ౫౦

(చదురాయఁడు - ధీరుఁడు ? ౧-౬౭)

ఆ. పాఁపకడెము మిగులఁ బై పైకి బిగఁద్రోచి
పరమశివుఁడు కేలు పట్టినపుడె
చెలులు పెండ్లినేళఁ దెలియఁగల్గిరి గౌరి-
భాగ్యగరిమ యెంతపాటిదనుచు. ౫౧

(అణురాయుఁడు. ౧-౬౯)

తే. వింధ్యగిరిమీఁద వేసవివేళఁ దగులు
కారుచిచ్చుల క్రొంబొగల్ కావి, వాన-
కారు క్రొత్త మొగిళ్ళవి కావు; ధైర్య-
మూని యుండుము, మగఁడూరలేనిదాన ! ౫౨

(వద్ధావహీ - అనురాగుఁడు ? ౧-౭౦)

---

(౫౦) బురదనేలలో ముందతఁడు నడచినాఁడు. వెనుక వాని యడుగు గుర్తులలో అడుగు పెట్టుచు ఆమె నడచినది. దానికి మూఁడవ వ్యక్తి యనురాగము కారణమని యాక్షేపమును సూచింపఁగా, అతఁడు 'బురదలో కాలు పూడిపోవునను భయమే కారణ' మని యపలాపించినాఁడు. ఆ మాటకిది సత్యమును వెలువఱుచు ప్రత్యుత్తరము.

(౫౧) పాఁపకడెము = కంకణముగానున్న వాసుకి. క్రొత్త పెండ్లి కూఁతురు భయపడునని శివునిభావము. ఇప్పుడే ఇంత యనురాగము చూపుచున్నాఁడు. భర్తయని చెలికత్తెల సంతోషము. భాగ్యము = సౌభాగ్యము, భర్తృ వాల్లభ్యము.

(౫౨) విరహాతురులకు వర్షాకాలము ఉద్వేగమును గలిగించును ఇంకను వానకాలము రాలేదని చెలికత్తె యూరార్పు,

ఆ. వెలితిపుట్టకెంత నిలుపుకోఁగలవొ నా-
కంత యిమ్ము ప్రేమ; యదియె చాలు;
సొగసుకాఁడ ! వలపు సుడిఁగినప్పటి వంత-
లోర్చి యెల్ల వారు నుండలేరు. ౫౩

(ముద్ధసీలుఁడు. ౧-౨౧)

తే. వలపు పలువురపైఁ గల్గువాని చెలిమి
కష్టపడి యైదుపూటలు గాంచినట్టి
వనిత యాఱవపూటకు వాయి విడువ-
నేల ? యింపులు నింపులు నెట్టులబ్బు ? ౫౪

(అలయుఁడు. ౧-౨౨)

ఆ. రెప్ప వాల్పకుండఁ బ్రియుఁడు నాయంగమ్ము-
లందు దేనిదేని నరయుచుండు
దాని దానినెల్లఁ దవిలి మూయుదుఁ గాని,
యతఁడు చూడవలయుననియె వలతు ! ౫౫

(వసంతయుఁడు. వసలకుఁడు ? ౧-౨౩)

ఆ. మగని తప్పుపనుల మనసెంత నొగిలినఁ
గాని వానిమీఁద దాని యలుక
సడలి జాఱిపోవఁ దొడఁగెను, బిడికిటఁ
బట్టుకొన్న యిసుకపగిదిఁ జూడు ! ౫౬

(మొత్తాహలుఁడు-ముక్తాఫలుఁడు - పవులిస్యుఁడు ? ౧-౨౪)

క. ఇలకుఁ బయినుండి రాచి-
ల్కలచాలదె వాలఁజొచ్చె, గగనేందిరకున్
గళమునఁ గల కెంపుల ప-
చ్చల కంటసరంబు తప్పి జాఱెడు ననఁగన్. ౫౭

(౧-౨౫)

ఆ. లేమికంత వగవలేదంత పరదేసి-
బ్రదుకునకును గొదువపడను; గాని,
కోరినట్టి కోర్కి గూడక చెలికాండ్రు
వచ్చినట్లె పోవ నొచ్చె మనసు. ౫౮

(భీమవిక్రముఁడు ? ౧-౭౬)

ఆ. పల్లెలందు గడ్డిషఱపులు, బ్రమానిబో-
దియలచిచ్చులడవిదెసలఁ బ్రోచె;
పట్టణముఁ జూడు పాంథునిపైఁ జలి
కసిని దీర్చుకొనెడు కరణిఁ దోఁచు. ౫౯

(వినయాయితుఁడు ? ౧-౭౭)

ఆ. మోవి నొక్కినపుడు ముదిత శిరంబు నా-
డింప, మెఱుఁగుటలకలెల్లఁ జెదరి,
తావికొఱకుఁ దేంట్లు తారాడి ముసరిన
తమ్మిఁబోలు మోము దలఁతు నిపుడు. ౬౦

(ముక్తాధరుఁడు ? ౧-౭౮. వీబర్ప్రతి; పీతాంబరుని టీక.)

ఆ. గోరువెచ్చఁ దావినీరాడి పండుగ-
సంబరంబుతోడ సవతులుండ,
సుదతి తానమాడఁ జునుఁగుచుఁ దనదు సౌ-
భాగ్యబలము చాటుపగిదిఁ దోఁచె. ౬౧

(కటీలుఁడు - కటిల్లుఁడు ? ౧-౭౯)

---

(౬౧) తన యందచందములకు స్నానము మొదలగు బయటి ప్రసాధనముల యక్కర లేదను అహంభావము సూచితము,

ఆ. తానమాడి సమ్మదమున దువ్వెనపండ్లఁ
జిక్కుకొన్న పసపు చిన్నముల్లు
గ్రుచ్చి తీసెదెవని కోరిక పండంగఁ
జేయఁబూనినావె చిన్నదాన; ౬౨

(మయరందుఁడు. ౧-౮౦)

తే. కాఁపుకొమరుఁడు చెలువ! నీకై తపించి
యెంత నవయునొ నేఁజెప్పనేల? చూడు;
మచ్చరము గల్గియును పెద్దమనసుదిదిగొ!
తార్పుకై వానియిల్లాలు తానె వచ్చె! ౬౩

(ఈసాణుఁడు. ౧-౮౪)

తే. ఈవు దాక్షిణ్యమునకయి యిటకు వచ్చి-
నప్పుడును గల్గునింత సౌఖ్యంబు మాకు;
ఇంక మనసార నెవ్వరినేఁగిఁ చూతు-
వట్టివారల సుఖమెంతొ యందకాఁడ! ౬౪

(ఆయివరాహుఁడు. ౧-౮౫)

తే. కొట్టి నొచ్చిన యొకచేయి పట్టి వాఁడు
వేగ నూర్పులగాలిచే విసరఁబోవ-
నేమి సేయుదు? నవ్వుచు నేను వానిఁ
గౌఁగిలించితిఁ బెఱచేతఁ గంఠసీమ. ౬౫

(పహాయీ - ప్రహతా? ౧-౮౬)

తే. అలిగి పెడమోముపెట్టి నీ వరుగుచున్నఁ
గాని, మానిని! వెనువెంటఁ గదలి వచ్చు-
మగని ప్రక్కనె యున్నది మనసటంచుఁ
బులకరించిన నీ వీఁపె తెలుపు మాకు! ౬౬

(రేవా. ౧-౮౭)

2)

తే. ఊరడింపుల దిగఁబాటి యున్నఁగాని
యలుక యింకను మిగులుట తెలుపఁగల్గెఁ
గలికి, దయితునిచెంత నేకాంతమందుఁ
గూడ మరియాదనడతలతోడ మెలఁగి. ౭౭

(గామవుజ్జుఁడు - గ్రామకూటుఁడు ? ౧-౮౮)

ఆ. చేసియున్నయవియొ చేయుచున్నవొ యింకఁ
జేయునవియొ ? నీదుచెట్టలందు
సరిగఁ జెప్పుమేవి మఱచి పొమ్మనెదవు !
సొగసుకాఁడ ! సిగ్గుదెగినవాఁడ ! ౭౮

(రేవా. ౧-౯౦)

ఆ. దొరతనంబు తమది నెఱపక, దాసులఁ
బోలె నలుకగొన్నవేళఁ దేర్చు-
వారె ప్రియులు సుమ్మ వనితలకొరులెల్లఁ
బనికిరాని వట్టిభర్తలంతె ! ౭౯

(మాధవి - గజరేవఁడు ౧-౯౧)

ఆ. తనియకుండనెపుడుఁ గనుఁగొనవలసిన
యతనినొక్క నిముసమపుడు చూడఁ
గొంచెమేని దప్పి గుందదు, కలలోన
నలసి నీరు ద్రాఁగినట్టు లత్త ! ౮౦

(వజ్జుఁడు. ౧-౯౩)

ఆ. ఉన్నయన్నినాళ్ళు నొకసొమ్ముగానుండి
సజ్జనుండు విడిచి చనినయూరె,
పెద్దమఱ్ఱిమాను పెల్లగించినవేళఁ
బల్లెప్రక్కబయలు పగిదిఁజేయు. ౮౧

(హరకుంతుఁడు - హారకుంథుఁడు ? ౧-౯౪)

ఆ. పులకలెగసి కంచెవలెఁ జుట్టు నిండఁ జె-
క్కిళులనపుడు నీవు నిలిపినట్టి
పంటినొక్కులెల్లఁ బాపమా బిడ్డ యి-
ల్లడన బోలె, నిపుడుఁ గడఁగి ప్రోచు. ౭౨

(సామియుఁడు - స్థిరసాహసుఁడు ? ౧-౯౬)

ఆ. మావిచివురు సూచె; మద్యంబు మూర్కొనె;
మలయమారుతంపుఁ జలువకోర్చె;
ఇంతయయ్యుఁ బనులె యెక్కువై నను వీడి
యేఁగెనత్త ! యెవరికెవరు వలయు ? ౭౩

(కొంతక్షురుఁడు - స్థిరసాహసుఁడు ? ౧-౯౭)

ఆ. తనివిదీఱకుండఁ గనుఁగొనఁ దగియుండి,
మనసు మనసుఁ గలిపి, మంచితనము-
నొసఁగి, సుఖము దుఃఖమొకటిగ మనువారి-
పొందు గనుట పెద్దపుణ్యమిలను. ౭౪

(సిరిసత్తియుఁడు - మకరందుఁడు ? ౧-౯౯)

ఆ ఎవరికెవరు గూర్తురిలను వారికి వారు
నొంచినను సుఖంబు నించఁగలరు:
దయితుగోటకాటు దగిలి నొచ్చియును బా-
లిండ్ల మీఁదఁ బులకలెగయుఁ గాదె ! ౭౫

(సిరిసత్తియుఁడు ౧-౧౦౦)

ఆ. ఎంత నిల్పుకొన్నయేనియు దిగజాఱుఁ
జెలులు చెప్పి పెట్టు పలుకులెల్ల,
పూవువిలుతునంపపోటులు వడి పలు-
చిల్లులైన దానిచిత్తమందు. ౭౬

(మాణుఁడు. ౨-౧)

తే. కొమ్మకొనపయి గూఁటిలోఁ గూర్కుచున్న
తనదుపిల్లలఁ గాపాడుపనికె లోఁగి,
మునిఁగి పోవుదునను భీతిగొనక, చూడు,
వెడలెడిని గాకి ప్రమానిపై వెల్లివెంట! ౭౭

(మాణుఁడు. ౨-౨)

ఆ. చూడలేక యేడ్చుచును గట్టుకడపటి-
యిప్పపువులఁ జెడిపె యేఱుచున్న-
దదిగొ చూడు; చచ్చి నట్టి చుట్టమ్ము నె-
మ్ముకల వల్లకాటఁ బుడుకునట్లు! ౭౮

(సిరివలుఁడు. ౨-౪)

ఆ. చిన్నవాఁగువడికిఁ జిక్కి కొట్టుకపోవు
పొడుగుకట్టెవోలె, నడుమ నడుమఁ
దగులుకొనెదు మనస! తప్పక యెవ్వఁడో
కడకు నిన్నుఁబట్టి కాల్చివైచు! ౭౯

(మహాయేవుఁడు. ౨-౫)

---

(౭౬) ప్రియుఁడు దగ్గరకు వచ్చినపుడు బిగుమానముతో ధైర్యముతో వర్తింపుమని చెలులు బోధించినవి.

(౭౮) ఇప్పపూవులేరితెచ్చు నెపమున ఆచోటు సంకేత స్థానముగా ఏర్పఱచుకొని యుండెడిది. ఆ పూవులకారు ముగిసినది. అందుకేడ్పు.

(౭౯) చిత్తచాపల్యము నాపుకొనలేని కాముకి చేసికొన్న ఆత్మహితోపదేశము.

తే. మగఁడు గోదావరీతీరమార్గ మందు
మలయఁగాఁ జూచి కాఁపుకోడలు మిటారి,
కాలు వెట్టిన జాఱు దుర్గమపుఁజోట
నేటిలోనికిఁ బోఁ దిగియెదిని గంటె ! ౮౦

(అవియకణుఁడు - అలికుఁడు ? ౨-౭)

ఆ. మఱపు రాదు నాకు, మాటాడకుండఁ బా-
దాలచెంత వాఁడు వాలియుండఁ,
గాలిబొటనవ్రేల గట్టిగా వానిపె-
న్నెఱులఁ జుట్టి యీడ్చు పరమసుఖము. ౮౧

(భమరుఁడు. ౨-౮)

ఆ. శీతకాలమందుఁ జిన్నపల్లియఁ, జూడు,
దేవళంపుబయటఁ దెరువుకాఁడు,
కాలియాఱునెండుగడ్డిమోపును గఱ్ఱఁ
గొట్టఁబొచ్చె, నెలుగుగొడ్డుఁబోలె. ౮౨

(కాలసీహుఁడు. ౨-౯)

క. కలఁగవు కమలంబులు; హం-
సలు గదలవు; చూడవత్త ! చక్కఁగనెవరో
వెలికిలగా నాకాశము
నిలిపినవారూరిచెఱువునీళులలోనఁ ! ౮౩

(మియంకుఁడు. ౨-౧౦)

---

(౮౦) ఆతఁడు చూచెనేని తనకు చేయూఁతనిచ్చి భద్రముగా మీఁదికెక్కించునని యాశ యామెకు.

(౮౧) వానికట్టి వేదన గలిగించుటయే తనకు సుఖము. ఆ వేదన కోర్చుకొని యైనను తన్నతఁ డాశ్రయింపక తీఱదను సౌభాగ్యగర్వము.

(౮౨) నల్లనిబొచ్చు మీఁదను లోపల ఎఱ్ఱని చర్మమును గలదిగాన యెలుగు గొడ్డుతో మండి యాఱఁబొచ్చిన గడ్డిమోపునకు పోలిక, అడుగున ఆఱక మిగిలిన యగ్గి రగులుటకై యట్లు కఱ్ఱతో కొట్టుట.

ఆ. మగనిపయనమన్న మాటెవ్వఁడాడెనో !
వానిమనసు పాడుగాను ! దాని
విన్న మొదలు వినముగొన్నట్లు కోడలి-
యవయవంబులెల్ల నవయసాఁగె ! ౫౪

(మియంకుఁడు. ౨-౧౧)

ఆ. 'ఇఁకను జిన్నిబాలుఁడేగదే మాకృష్ణుఁ'-
డని యశోద పల్క నతనిమోము-
కడకుఁ జక్క గొల్లపడుచులు వాల్చూపు
సాఁగఁ బఱపి నగిరి సద్దులేక. ౫౫

[విధి (నిధి-పీబరు) విగ్గహుఁడు. ౨-౧౨]

ఆ. మొదలు తుదయు నొక్క మొగిగ నానాఁట నె-
వ్వారిప్రేమ వడ్డివారుచుండి,
యప్పువోలె బిడ్డలందును జొఱఁబాఱు
నట్టివారు సుజనులరుదు సుమ్ము. ౫౬

(ఇందుఁడు - ముద్రుఁడు ? ౨-౧౩)

ఆ. తోడిగొల్లపడఁతులాడు నాట్యము మెచ్చు-
నెపముతోడఁ జెంత నిలిచి, జాణ
యొక్కప్రేఁత, వారి చెక్కుటద్దములందు
మొలచు కృష్ణనీడ ముద్దుగొనియె. ౫౭

(గువరుఁడు - పురుఁడు ? ౨-౧౪)

తే. దరుల నిండఁగ నొండొంటఁ దవిలి దిశల
నలమికొని యున్న మేఘమండలము మరల
విచ్చుకొనుచుండఁ గంటిరే ! వింధ్యశిఖరి
తోఁచుచున్నది కుబుసంబుఁ దొలఁచునట్లు. ౫౮

(కమలుఁడు, ౨-౧౫)

ఆ. చెంచుమగలు ముదముచేఁ జూచుచున్నారు
విండ్లనూని శిఖరవీథి నిలిచి,
మత్త గజములట్లు క్రొత్తమేఘములు పైఁ
బ్రాఁకుచున్న వింధ్యపర్వతమును. ౮౯

(హాలియుఁడు - హాలికుఁడు ? ౨-౧౬)

ఆ. కాఱుచిచ్చుఁబూదిఁ గాఱ్కొన్న వింధ్యంబు
పోలిచె ధవళమేఘపూర్ణమగుచు,
కడలిఁ ద్రచ్చువేళఁ గ్రమ్మిన పాలతుం-
పురులఁ దోఁగు విష్ణుమూర్తిఁబోలె. ౯౦

(హాలుఁడు - శాలివాహనుఁడు. వీబరు. ౨-౧౭)

ఆ. చుట్టములు నశింప శోకించుచుండియుఁ
బరమ వీరుఁడనుచుఁ దరుణచోర-
వరుని వలచి చూచెఁ జెఱఁబడ్డ వాల్గంటి!
గుణము నెవరు మెచ్చుకొననివారు! ౯౧

(హాలుఁడు - శాలివాహనుఁడు. వీబ ౨-౧౮)

ఆ. చెంచుమగువయింటి చెంగటఁ జెక్కిన
మగని పెద్దవింటఁ దెగిన చిఱుగు-
పొట్టు మింటికెగరి పోయెడు సుడిగాలి:
దాని సొబగునకుఁ బతాక యనఁగ. ౯౨

(హాలుఁడు-శాలివాహనుఁడు. పీబ. ౨-౨౦)

---

(౯౧) దొంగ బందిని గొనిపోవుచుండఁగా ఆమె బంధువులు వచ్చి యడ్డుపడిరి. ఆ పోరాటంలో దొంగ వారి నందఱను చంపెను.

(౯౨) వలపు మక్కువ యెక్కువై దౌర్బల్యముచేత చెంచుమగఁడు అంతవఱకుఁ దానుపయోగించుచుండిన పెద్ద విల్లును మోయలేక చెక్కి సన్నఁబఱిచెను. వాని పెండ్లాము ఊఁట్చి బైట చల్లిన యా పొట్టు సుడిగాలి కెగిరి దాని సౌభాగ్యమును చాటుచున్నది.

తే. క్రొవ్వి యేన్గులు రాయు చెక్కుల మదంబు
గ్రమ్మి మాసిన కానుగుఁగొమ్మలపుడు
చూచి, పుట్టింటినుండి వచ్చునడిత్రోవఁ
జెంచిత యెఱింగె 'మగఁడు గతించె' ననుచు. ౯౩

(గంధరాయఁడు. ౨-౨౧)

తే. పెద్దయిల్లాలి చనవుఁ దప్పింపలేక
నవవధూప్రేమఁ దగిలి సన్నగిలి, చెక్కు-
చిక్కఁబఱుపని పెనువిల్లె చెంచు, చూడు,
మోసికొని పోవు నడవికి మోయలేక. ౯౪

(కణ్ణవుత్తుఁడు. ౨-౨౨)

క. తొలుకాన్పువేళఁ గల నొ-
ప్పులు పడఁగాలేక ముగుద 'పొందు! మగని మా-
టలు చాలు నాకునిఁక' నని
పలుకుచు నవ్వించె నచటి పడఁతులనెల్లన్. ౯౫

(అణురాయుఁడు - అవిరాగుఁడు. పీ. ౨-౨౩)

ఆ. అత్త! మనుజ జాతులందు వంచన లేని
వలపులుండవెందుఁ దలఁచి చూడ;
ఉండెనేని యెవరికొదవెడు నెడఁబాటు ?
ఒదవెనేని యెవరు బ్రదుకఁగలరు ? ౯౬

(రాముఁడు. ౨-౨౪)

---

(౯౩) మగఁడు బ్రదికి యుంటినచో అచోటికి అంత నిర్భయముగా ఏనుగులు రాఁజాల వని అది యెఱుఁగును.

తే. దానిపై నీకు వలపు; నీపైన నాకు;
నిన్ను నది యొల్లదొల్లవు నన్ను నీవు!
చిన్నవాఁడవు నీకేమి చెప్పఁ! బ్రేమ
పలువికారములనియెడు పలుకు నిజము. ౯౭

(ఉజ్జయుఁడు - ఉజయుఁడు ? ౨-౨౬)

క. చెలికత్తెలు కడుజాణలు;
వలపులు తలమున్కలగును వానికి; నే సి-
గ్గులదాన; నింక నాపద-
ముల లత్తుకపూఁతలేల పూసెదు పోవే! ౯౮

(శాలివాహనుఁడు. పీ. ౨-౨౭)

క. సురభిసమీరాహతబం-
భరనాదము నిండునడవిఁ బాంథుల మనసుల్
కరఁగఁగఁ బాడుచునున్నది
చిరవిరహపుఁ బాట గొల్లచిన్నది కంటే! ౯౯

(సాలియుఁడు. ౨-౨౮)

క. వలదన్నను మగని పదం-
బులుగొని యిల్లాలు సంజప్రొద్దున నింకన్
వెలుఁగుండఁగానె కదిగెదుఁ
దలఁపెఱిఁగి యతండు నవ్వఁ దానును నగుచున్. ౧౦౦

(హాలుఁడు. ౨-౩౦)

---

(౯౮) పారాణి పూసెదనని నిర్బంధించు సైరంధ్రితో నాయిక చెప్పుమాట.

(౧౦౦) కాళ్ళు గడుగుట మడి గట్టుకొని సంధ్యాదికృత్యము లాచరించి భోజనమునకు సిద్ధపడుటకు. దానికి తరువాత అతఁడు బయటికిఁ బోవుట అరుదు. బైటికి సంజకు ముందే వెళ్లినవాఁడు రాత్రి మరెక్కడనైనను గడిపి వచ్చుట పరిపాటి. అది కాఁగూడదని యామె తలఁపు. దాని నతఁడును గ్రహించి నవ్వినాఁడు. అతఁడు గ్రహించినాఁడని ఆమెయు నవ్వినది.

ఆ. పిలువనీఁడు దానిపేరు పెట్టియె నన్ను;
చెప్పి ఫలము లేదు చెలియలార!
అతని మీరలేమియాడకుఁడెందైన
నొక్కమనసు తోడనున్నఁ జాలు! ౧౦౧

(కుసుమరాయఁడు - సోమరాజు. పీ. ౨-౩౧)

తే. కనుల రూపంబు, తాఁకుడు తనువునందు,
చెవుల వలపుల మాటలు, చిత్తమందు
చిత్తమును నాఁటినట్లు నిల్చినవి; దైవ-
మిందు మమ్మెడఁ బాపినదేమి చెపుమ! ౧౦౨

(బంహగతి. ౨-౩౨)

ఆ. కనులు మూసికొనుచుఁ గాంతుఁడు తనచెంతఁ
జేరినట్లు దలఁచి సెజ్జమీఁదఁ,
గాంత, సడలినట్టి గాజులకేలు సా-
రించి తన్నె కౌఁగిలించికొనియె. ౧౦౩

(బ్రహ్మగతి. పీ. ౨-౩౩)

ఆ. లోభివానిచేతిలోని సంపద యెంత
వెలయుచున్న సుంత ఫలము లేదు,
తెరువు నడుచువేళఁ గలుకు వేసవియెండ
మాఁడువానికిఁ దన నీడవోలె. ౧౦౪

(కుందపుత్తుఁడు. ౨-౩౬)

---

(౧౦౧) తన ప్రియురాలైన మరెవ్వతె పేరుతోనో ఆమెనతఁడు పొరపడి పిలిచినాఁడు. దానికి చెలికత్తె లాక్షేపింపఁగా అతని చపలస్వభావమునకు వేసరి ఆమె చెప్పుమాట.

(౧౦౨) వియోగకాలమున తన్ను తప్పుదారికీడ్వఁ బ్రయత్నించు దూతితో తనకతనితో ఎడఁబాటే లేదని శీలవతి చెప్పుమాట.

ఆ. అదిరెదెడమకన్న ! యందుకు ఫలముగా
నిపుడు ప్రియుఁడు వచ్చునేని యిటకు,
కోర్కిదీఱునట్లు కుడికన్ను మూసి నీ-
తోన చాలసేపు వానిఁ జూతు ! ౧౦౫

(సత్తిహత్థి-శక్తిహస్తుఁడు. పీ. ౨-౩౭)

ఆ. వేఱువేఱు పువుల సారంబు చవిచూడ
వలచి గండుదేఁటి మలయుటెల్ల
దానితప్పటంచుఁ దలఁపకు, తేనెలు
లేని కుసుమములది గాని, చెలియ ! ౧౦౬

(అణురాయుఁడు. ౨-౩౯)

తే. వాలుఁజూపుల నల్లకల్వలను రచ్చ
కెలఁకుల విదిర్చి, మంగళకలశయుగముఁ
బోలు చనుదోయి వాకిటఁ బొందుపఱిచి,
చెలువ నీరాకకెదురుచూచెడిని నేఁడు. ౧౦౭

(హాలుఁడు-వాహనుఁడు. పీ. ౨-౪౦)

ఆ. ఏడ్వఁగల్గుదాఁక నేడ్చెను; మేను కృ-
శింపఁగల్గుదాఁకఁ జెడి కృశించె;
ఊసురు గల్గుదాఁకనూర్చె నిట్టూర్పులా-
బిడ్డ, నీదువలపు పిచ్చి పట్టి. ౧౦౮

(వేరసత్తి. ౨-౪౧)

---

(౧౦౫) ఎడమకన్నదరుట స్త్రీలకు శుభమునకు సూచకము. కుడికంటి యదత్వ వారికి అశుభ సూచకము. ఇప్పుడు తానుగోరు ముఖ్యశుభము ప్రియుని రాక. ఎడమకన్ను అదిరినదో గనుక వచ్చినవానిని తనివిదీర చూచునధికారము అదే సంపాదించుకొన్నదనుట.

(౧౦౬) మగవారును ఇష్టే తమ్ము వలపించుకోఁగల స్త్రీలకై తిరుగాడుదురని, అట్టి నాయిక లభించినచో వెలిచవులకు పోరని భావము.

క. సమసుఖదుఃఖులగుచుఁ గా-
లము కొలఁదిని నెయ్యమగ్గలంబయి మను నా-
లుమగలలో నెవ్వరు మును
సమసిన నది బ్రదుకు; బ్రదుకు చావితరులకున్. ౧౦౯

(వద్ధరంకుఁడు ? ౨-౪౨)

తే. ఎలచివురుతోడఁ బ్రస్థానకలశమందు
మొదటి మామిడి పూగుత్తి ముడిచినాను;
అడలి యేడ్వకు కూఁతుర ! అదియె నీదు
ప్రియుని పరదేశయాత్ర వారింపఁగలదు. ౧౧౦

(వద్ధరంకుఁడు. ౨-౪౩)

ఆ. సందుఁ జూచి చెలియలందఱుఁ జేరి నా
మనసునందు బలిమిఁ జొనిపినట్టి
యలుక, ప్రియుని జూచినప్పుడె నిలువక
మాయమయ్యె - దొంగమగని కరణి. ౧౧౧

(వలాయిచ్చుఁడు-వలయీపితుఁడు. వీ. ౨-౪౪)

తే. 'కుసుమపువు రాలినది చూచుకోవె నీదు
చంటిమీఁద !' నటంచును గొంటెచెలుల-
మాటవిని గోటికాటును మీఁటఁబోయి,
నవ్వుపాలయ్యెఁ గ్రొత్త పెండ్లాము ముగుద. ౧౧౨

(వలాయిచ్చుఁడు. ౨-౪౫)

---

(౧౧౦) ప్రయాణకాలమున శుభశకునముగాఁ జూచుటకు ఇంటిముంగిటఁ బెట్టునది పూర్ణకలశము. దానిమీఁది మామిడిచివురును పూవును జూచినతోడనే వసంతకాలము వచ్చినదని తెలియును. తెలిసిన తర్వాత వలసపోవు ధైర్యము అల్లునికుండదని తల్లిభావము.

ఆ. మనసునందు వలపు మాయుటఁ జేసి కాఁ-
బట్టకుండ, నొక్కపట్టునందు
నిలువకయె చలించు నీయరచూపులు
పెల్లగించుఁ గదర యుల్లమెల్ల ! ౧౧౩

(విజయగయి. ౨-౪౬)

ఆ. నిదురవడికిఁ జిక్కి కుదుట నిల్వక కన్నుఁ-
గోనలందు నీడ్చికొనుచుఁ బాప-
లలయు వాలుగంటి యరగంటి చూడ్కుల
యుదుటు మదనుఁడైన నోర్వగలఁడె ? ౧౧౪

(హాలుఁడు. ౨-౪౭)

ఆ. విడువరాని వలపుముడినెట్టులెట్టులో
ప్రాణమొకటి యుండఁ బట్టియుంటి;
పాడుమనస ! యింకపయినైనఁ జాలింపు;-
మెవనియందుఁ దవిలి నవయవలదు ! ౧౧౫

(అవిజ్ఞాంగుఁడు. ౨-౪౯)

ఆ. అర్కమండలమున నకలంకమౌ చంద్ర-
మండలంబు సొచ్చియుండు పగిది-
నెవని కౌస్తుభమునఁ దవిలియుండును లచ్చి-
మొగము, వానికీరు మ్రొక్కులిడుదుఁడు. ౧౧౬

(ణికలంకుఁడు-కలంకుఁడు. వీ. ౨-౫౦)

---

(౧౧౫) ఇఁకమీఁద ప్రాణము నిలువదని భావము.

ఆ. ఓర్వరాని పతివియోగంపు అంపము
చీల్చుచున్న దాని చిత్తమునకుఁ
గంటె! యురముమీఁదఁ గాటుకకన్నీరు
జాఱఁజొచ్చెఁ గొలఁతదారమట్లు. ౧౧౭

(సాహిల్లుఁడు. ౨-౫౩)

ఆ. తగినచోటుగాదు దాఁచుటకిది; యేల
సాహసంబుఁ జేయఁజనెదు కొడుక?
ఇందు దాఁచినట్టి హృదయంబులేమి చే-
సినను మరల నిన్నుఁ జేరరావు! ౧౧౮

(సాహిల్లుఁడు. ౨-౫౪)

ఆ. వలపుఁజొక్కు దప్పికలనెల్ల జనులకా-
ర్పంగఁజాలి, పలుదెఱంగులైన
సొళగింపువగల సమకూడు వెలయాంధ్ర
నెయ్యముఁకు జయము నెగడుఁగాత! ౧౧౯

(హాలుఁడు. ౨-౫౬)

తే. వలపు విఱుగుడులెఱుఁగవు; వచ్చి 'సన్న-
గిల్లి తడియేల?' యని యడిగెదవు నగుచు;
చపలచిత్తము గల ప్రియజనము చేత
నీవుఁ జిక్కినయపుడు వచింతుఁ బోర! ౧౨౦

౨-౫౭

---

(౧౧౮) 'దానివలలోఁ దగిలితివేని మరల తప్పించుకోవలే' వని నాయకునికి ఒక వృద్ధురాలి హితోపదేశము.

(౧౧౯) సొళగింపువగలు = ఎరవు తెచ్చుకొన్న అందచందములు.

(౧౨౦) 'నీవు వలచిన మరియెవతెకో నీయెడ స్థిరమైన వలపున్నది. నిన్ను వలచిన నాయందు నీకదిలేదు. కనుక నాకష్టము నీవెట్లెఱుఁగుదువు? నీ ప్రియురాలును నీవలె చపలచిత్తురాలైనప్పుడు నీవును నావలె కృశింతువు' అని భావము.

ఆ. చెలుల మాటలెల్లఁ జెవిని బెట్టక నీదు
వెంటఁ దవిలియుంటి వేసికొఱకు
ఆ సుఖంబులివి సుమా యిప్డు! వీనిచేఁ
బ్రాణమునకె సందియంబు గలిగె! ౧౨౧

(దేవుఁడు. ౨-౫౮)

ఆ. ఓర్వలేమి యొక్కటున్నది గాని యా-
వనిత మగఁడు తల్లి! వట్టిగోల:
ఇప్పపువులు దానినేరనీయఁడు రేలఁ,
దానె త్రుంచి తెచ్చుఁగాని పోయి! ౧౨౨

(అరికేసరి. ౨-౫౯)

ఆ. పట్టుకొన్న చెఱఁగు బలిమినీడ్చుక పోవు
గడుసుదాన! మెల్ల నడచిపొమ్ము:
చనుల ప్రేఁగు మోపఁజాలని లేఁగౌను
విఱుగుననియు నింతవెఱవవకట! ౧౨౩

(గుణఢ్యుఁడు. ౨-౬౦)

తే. ప్రేళ్ళు సడలించి మీఁగన్ను వెట్టి నీరు
తిన్నఁగాఁ ద్రాఁగు తెరువరి తెఱఁగు సూచి.
యవుర! చలిపందిటిని గాచునతివగూడ
సన్ననౌ ధార మరియును సన్నగించు. ౧౨౪

(ఖాడ్గయుఁడు. ౨-౬౧)

---

(౧౨౧) నిన్నే నమ్మిన నన్ను నీవిట్లు విరహము పాలుచేసితివి. ఇఁక నాబ్రదుకు సందిగ్ధమని తా,

(౧౨౨) ఇప్పమాను సంకేతస్థలము. పూల నెపమున రాత్రులందక్కడకు పోవు భార్యను భర్త నమ్మఁడు కనుక తానే తెచ్చెదనని పోవును. కాని ఇంటిలో భార్యను ఒంటరిగా వదలి పోయినను ఆమె కదియే సంకేత స్థానమగునని ఊహించుకోలేఁడు అదే గోలతనము.

(౧౨౪) ప్రథమ దర్శనమందే ఋరువురికిని గల్గిన పరస్పరానురాగమిట్లు సూచింపఁబడినది.

ఆ. తిరిపగాఁడు నాభిఁ దేరి చూచుచునుండ
నదియు వానిమోము నరయుచుండె;
దానిచేత గరిసె వానిచేతుల చిప్పఁ
గాకులొడిసి యేటి గతుకఁజొచ్చె ! ౧౨౫

(ససిరాయఁడు. ౨-౬౨)

తే. ఎవని వదలిన జీవంబు నవసి చనునొ
యతని నపరాధియయ్యు నోదార్పవలయు;
ఊరు గాలుచుఁ బొలివోవుచున్నఁగాని
యగ్గినొల్లని వారెవ్వరతివ చెపుమ ! ౧౨౬

(రోహా. ౨-౬౩)

తే. సోగకన్నులఁ నెవ్వరి జూతుమెవరి
తోడఁ జెప్పికొందుము సుఖదుఃఖములను ?
ఎవరితో నవ్వులాడుదుమెందుఁ గనినఁ
బామరులు నిండియున్న యీ పాడుకొంప ! ౧౨౭

(మేహణాయుఁడు. ౨-౬౪)

ఆ. ప్రత్తిచేను దున్ను పనికి మంచిదినాన
మడకపూజ నేయఁ దొడఁగునపుడు
కోర్కులాత్మ గుబులుకొన గడగడమని
వడకఁ జొచ్చెఁ గాపుచెడిపెకేలు. ౧౨౮

(కహిలుఁడు. ౨-౬౫)

---

(౧౨౮) చక్కఁగా ఎదిగిన ప్రత్తిచేను ఆమెకు మంచి సంకేత స్థానము కాఁగలదు అని కాఁబోవు సుఖసంగతులను తలఁచుకొనినంతనే కలిగిన సాత్త్వికభావ మీవణఁకు.

ఆ. నలువలఁకులఁ జీఁకటులు గ్రమ్మ పెనుమఱ్ఱి-
మ్రానియాకులెవ్వరైనఁ గోసి
కొందురనుచుఁ జెడిపెలందంద దానిపై
నిండఁ జల్లినారు పిండిగలిపి. ౧౨౯

(అహరాయఁడు. ౨-౬౬)

ఆ. సొగియఁజేయు దయితమొగముఁ జూచుట యుండు
నిమ్ముగావి, దానికేమి విలువ!
పొలఁతి యున్న పల్లెపొలిమేరఁ గన్నను
జాలుఁ, గన్నుదోయి చల్లఁబడును. ౧౩౦

(౨-౬౮)

ఆ. ప్రీతి పాత్రమైన పెండ్లాము సచ్చిన
యింటిపాడు సూచి యేడ్వలేక,
చనఁడు పొలము విడిచి పనిలేకయున్నను
పామరుండు చూడు పల్లెకాపు! ౧౩౧

(పుండరీయుఁడు. ౨-౬౯)

తే. పూరికొట్టము పెద్దగాడ్పునకుఁ జెదర
లోన దిగు వానసోనల నానకుండ.
గడువు దినమని గోడపై నిడిన వ్రాఁతఁ
జేతులడ్డముపెట్టి ప్రోచెడిని గృహిణి. ౧౩౨

(జయసేనుఁడు. ౨-౭౦)

---

(౧౨౯) కాకులు మొదలగు పక్షులు రెట్టవేసినవనుకొని కోయక వదలుదురని భావము.

(౧౩౨) మగఁడు ఊరువిడిచి పోవునపుడు ఇన్నవనాఁడు తప్పకవత్తునని చెప్పిన దానిని మఱచిపోకుండ గోడమీఁద ఆమె వ్రాసిపెట్టుకొన్నది.

తే. కోఁతి యదె చూడు ! గోదావరీతటమున
నల్లయావాలయాకులు నమలి, యెగసి
యదరిపడియెడు; కొక్కుకొక్కనుచు దోకు-
వెట్టెడును; కొట్టుకొనియెడుఁ బొట్టమీఁద. ౧౩౩

(ణరవాహణుఁడు. ౨-౭౧)

ఆ. కాపు, దున్నపోతుఁ గడచన్న, దానిపెన్
గంటసరముఁ దడవుగాఁగ మోసి-
కొనుచు మందలన్నియును జుట్టి కడపట
నమ్మవారి దేవళమ్ముఁ జేర్చె. ౧౩౪

(సచ్చసామి. ౨-౩౨)

తే. మత్తగజకుంభములఁ బుట్టు ముత్తియముల
తొడవులను దాల్చు సవతులనడుమఁ, గురుల
నెమలి యీఁకలు గొన్ని సొన్పికొని, బోయ-
పడుచు పెండ్లాము పొగరుతో నడచుఁ గంటె ! ౧౩౫

(పోటిసుఁడు ౨-౭౩)

క. వంకరచూపులఁ జూచుచు
వంకరపలుకులను బల్కి వంకరనడలున్
వంకరనవ్వులుఁ గలుగు శ-
శాంకముఖులవలపు పుణ్యసాధ్యము కొడుకా ! ౧౩౬

(వప్పసామి. ౨-౭౪)

---

(౧౩౪) దానింంటి పెద్ద యెనుఁబోతే యింకొకటి కొనవలెనని ప్రయత్నము; దాని పెద్దగంటల వలపు కొలతకు. అది దొంకలేదు. గనుక ఇంకెందును ప్రయోజనము గానక దానిని అమ్మవారికి సమర్పించుట.

(౧౩౫) తన్ను పెండ్లాడుటకు మునుపు ఏనుఁగులను వేఁటాడఁగలిగిన బోయనాయఁడు ఇప్పుడు తనమీఁది వలపు మిక్కుటమై నెమళ్ళవేఁటకు దిగినాఁడు, ఆ సౌభాగ్యము సవతులకు లేదని బోయపడుచు పొగరు,

ఆ. ఇచ్చకొలఁదిఁ దిరుగు మిఁకబైరాగి ! గో-
దావరీతటమున దట్టమైన
పొదలఁ జేరి యొక్క పొగరైన సింగమా-
కుక్కపోతునిపుడు కొఱికి చంపె. ౧౩౪

(౨-౭౫)

తే. గాలిఁ గదలిన చెవిమీఁది కలువనుండి
కంట రాలిన పుప్పొడి కడకునూఁదఁ
బోయి తనియక ముద్దాడు పుణ్యశాలి
కృతివి; నీవెవ్వఁడవుర దేవతలలోన ? ౧౩౫

(పాలితుఁడు. ౨-౭౬)

ఆ. కడిమిపువులు నన్నుఁ గలఁగించినట్లు గ-
లంపలేవు చెలియ ! లాఁతిపువులు;
ఉండవిల్లువట్టి యున్నవాఁడేమొ యీ-
వానకాలమందుఁ బూని మరుఁడు ! ౧౩౬

(అసులద్ధీ ? ౨-౭౭)

---

(౧౩౪) ఊరిలోనికుక్కకు భయపడి భిక్షమునెత్తుటకు వెనుదీయుచున్నవాఁడీ బైరాగి. మరి అప్పుడప్పుడు గోదావరిగట్టున పొదలలో తిరుగుచుండువాఁడు. అది సంకేత స్థానమీకలికి. అక్కడకతఁడు పోకుండ భయపెట్టుటకై సింహమక్కడ చేరినదని కల్పించి చెప్పినది. కుక్కకే భయపడినవాఁడు సింహమున్నచోటికి పోఁజాలఁడని చెప్పఁబనిలేదు.

(౧౩౫) మనుష్యులకిట్టి భాగ్యమరుదని తాత్పర్యము.

(౧౩౬) ఉండవిల్లు = గుళికలను ప్రయోగించు విల్లు. గుళికదెబ్బ మూగదెబ్బ: బయటికి తెలియనీక నొప్పిగలిగించునది. వసంతాదులకంటె వర్షాకాలము విరహులనెక్కువగా వేధించుననుట సూచితము.

ఆ. నేను దూతిఁ గాను; నీవును బ్రియుఁడవు
గావు; మనకునిందుఁ గార్యమేమి ?
కాని- యది నశించుఁ; గలుగు నీకపకీర్తి;
దానఁ జేయవలసె ధర్మబోధ. ౧౪౦

(అసులద్ధీ ? ౨-౭౮)

ఆ. ఎంతసాము చేసె నీతిలకంబౌర !
నెలఁత మొగమునుఁడి నీదు మొగము,
నీదు మొగమునుండి నాదుపాదములుఁ జే-
సేఁత మార్చుకొన్నరీతిఁ జేరె ! ౧౪౧

(హాలుఁడు. ౨-౭౯)

తే. చెవిని సొమ్ముగ నేరేటి చివురుఁ జెరివి
కాపుఁగొమరుఁడు వీథిలోఁ గడచిచనఁగ,
కంటె ! నలుపెక్కినది యరగన్నువెట్టి
కాంచు చామనచాయ వాల్గంటి మొగము. ౧౪౨

(౨-౮౦)

ఆ. నీవు దక్కనొరులు నేరరు చేఁదు మా-
టలను మెదువుగాఁగఁ బలుక, దూతి !
తోలు తెల్లఁబడక దురద గోఁకినయట్లు
వాని నీవు దేర్పవలయుఁ జుమ్మ ! ౧౪౩

(ఆహవసత్తి, ౨-౮౧)

---

(౧౪౧) సాత్త్వికపుఁజెమటచే తడిసిన ఆమె మొగమునందలి తిలకము ప్రణయ వేళలో అతని మొగము మీఁద అచ్చుపడినది. అక్కడనుండి ఆగ్రహముతో అట్లేవచ్చి అతఁడు కోపించుకొన్న యీమెకాళ్ళకు మ్రొక్కఁగా ఆ ంటితిలకముద్ర ఇక్కడ పడినది. అది యెఱిఁగిన యీమెదీ ఛలోక్తి.

(౧౪౨) ఇరువురికిని నేరేడుమ్రాను సంకేతస్థలము. అతఁడు అక్కడికి పోయినాఁడు. కాని పనుల తొందరచేఁ గాఁబోలు ఆమె పోఁజాలక పోయినది. దానిని సూచించుచు అతఁడింటిముంగిటఁ గడచి పోయినాఁడు. అది తెలిసికొని ఆమె విషాదపడినది.

తే. నీదు మదిలోన వేవురు నెలఁతలుండ
నిలువఁ జోటుందు చాలక వెలఁది యిపుడు,
అనుదినమునొండుపని లేక యందకాఁడ!
సన్ననగుమేని నింకను సన్నఁబఱుచు. ౧౪౪

(హాలుఁడు. ౨-౮౨)

క. నిముసంబేనియు నాహృద-
యమును వదలిచనదు చామ యనయము సంతా-
పము నెఱపుచుఁ బైపైఁ, బా
పము దాఁపఁగఁ గలుగునళుకు పగిదిఁ గటకటా! ౧౪౫

(హాలుఁడు ౨-౮౩)

ఆ. ఊరకేల నన్ను నోదార్చెదవు! కౌఁగి
లించి కొనుము; కినుకలేదు నాకు;
నీకు నలుకదెచ్చునేని యా పొల్లయల్క-
నాకుఁ బూననేల లేకివాఁడ! ౧౪౬

(వియంగుఁడు. ౨-౮౪)

---

(౧౪౪) నీవామెనాదరింపవు; నీకై యామె కృశించుచుండుట తప్ప నీయనురాగమును సంపాదించుకొనునుపాయము మరేమియు నెఱుఁగదు - అనుటకీ హేతుచమత్కారము.

(౧౪౬) 'తమ ప్రియుఁడు ఇంకొకదానితో చెలిమి చేసినప్పుడు ఈర్ష్యచే స్త్రీలకుఁ గల్గు కోపము మానము' అని రసికపరిభాష. అదే పొలయలుక. దానిని గల్గించి చూచి యానందించుట శృంగారరసికులగు నాయకుల ప్రకృతి. అందుకు ప్రతిగా ఇది వారికి వెతగల్గించునేని దానిలో అందమే యుండదు. తాను పై వేఁకొన్న పొలయలుకను తెలిసికోన లేఁడతఁడని 'లేకివాఁడ' అని ఆమె నిర్వేదముతో సంబోధించినది. నిత్యకాముక వృత్తికి ఇది అడ్డురాఁబని లేదు అన్నది.

క. అలిగిన సజ్జనులగువా-
రల మనసులుఁబోలె నీశరత్కాలమునన్
వెలఁపల వేఁడిగలిగి లో-
పలఁ జలువల నొప్పుఁ గంటివా పెనుఁగొలఁకుల్ ! ౧౪౭

(విగ్గహరాయఁడు. ౨-౮౬)

తే. 'అతడు వచ్చిన నేమి సేయంగవలెనొ !
యేమి మాటాడవలయునొ ! యెట్టులగునొ !'
అనుచుఁ దొలుదొల్త సాహసమునకుఁ గడఁగు-
నతివహృదయము గడగడమని వడంకె. ౧౪౮

(౨-౮౭)

ఆ. పాదపతనవేళఁ బాంజీల కొండ్లలో
జిక్కుకొన్న ప్రియుని చికురములను
వెలఁది మెల్లమెల్ల విడిపించుటయె 'యల్క-
కరఁగి పోయె' ననుచునెఱుకవఱిచె. ౧౪౯

(అణంగుఁడు. ౨-౮౮)

క. తడఁబడు పల్కులుఁ, గంపిం-
చెడుమోవియు, నెఱ్ఱఁబాఱు చెక్కిళ్ళునునై
పడఁతి 'ననుఁ దాఁకవలద' ని
యుడుగనిరోసమునఁ దొలఁగుచుండుట దలఁతున్. ౧౫౦

(౨-౯౨)

---

(౧౪౯) పాంజీలు = కాలియందెలు, పాంజేబులనియు రూపము కలదు.

ఆ. వానిమీదఁ బడియె వనిత గోదావరి-
జాఱురేవు దిగెడు సాకు వెట్టి;
కనికరమునఁ దప్పు కానరాదని వాఁడుఁ
గౌఁగిలించె దాని గట్టిగాఁగ. ౧౫౧

(౨-౯౩)

తే. నీవు చేయారనిచ్చిన పూవుదండ,
తావి చెడినది, ప్రాఁచిదాతరుణి యిఁకను
బ్రియముమెయిఁ దాల్చెడిని, వెల్వరించినట్టి
నగరిదేవరఁబోలి, యో సొగసుకాఁడ! ౧౫౨

(౨-౯౪)

ఆ. ఎరవు తెచ్చుకొన్న తెఱఁగున వసముగా -
కుండఁ జెడిన యిట్టి యొడలు గలిగి,
అమ్మ! తప్పులెన్ని యతఁడు చేసిన నెట్టు-
లలుగనేర్తు నవ్విలాటకైన? ౧౫౩

(పావచ్ఛిలుఁడు. ౨-౯౫)

ఆ. ఊరినిండ వయసువారు; ప్రాయము; ముదు
సలి మగండు; నవ వసంతవేళ;
ప్రాఁతకల్లు గలదు చేతిలో 'చెడిపెగా-
వలదు' - కాని చావవలయు నేమి; ౧౫౪

(హాలుఁడు. ౨-౯౬)

---

(౧౫౨) ఊరిదేవర విగ్రహమును బలిపూజాదులు ముగిసిన తరువాత పుష్పాలంకార సహితముగా ఊరి పొలిమేర వద్దకుతీసికొనిపోయి విడుచుట నేఁడును గలదు.

క. నీ మాటలన్నియును నే
వేమఱు చెప్పినను జక్కవినలేదనుచున్
గామిని నాచేఁ జెప్పిన
దే మఱి చెప్పించుచుండు నెన్నియొ తడవల్. ౧౫౫

(సురహివేసుఁడు. ౨-౯౮)

ఆ. కలికి, మంచితనముఁ జెలిమియుఁ జొప్పడ
నెల్ల రెఱుఁగ నిన్ను నెట్లు సూచె,
నట్లె యొరులఁగూడనది సూచుచుండును,
గుట్టు దాఁచిపెట్టు కొఱకు - వినుము ! ౧౫౬

(మణిరాయఁడు. ౨-౯౯)

ఆ. 'పట్టుఁడిదిగొ ! మొదటఁ బుట్టిన పలుదోయిఁ
గొఱికి, కొడుకు కాటువఱిచినాఁడు
రేఁగుపండు; గంటిరే !' యని పెండ్లాము
నగుచుఁ దెచ్చిపెట్టె మగనిచేత. ౧౫౭

(హరితవుఁడు. ౨-౧౦౦)

తే. ఒకరు సెప్పెడు మాట లట్లుండనిమ్ము :
నీదు హృదయంబె యిచ్చోట నీకు సాక్షి ;
అలిగి చీవాట్లు పెట్టుటకైనఁ దగిన-
యంత నెయ్యంబు లేదు నాయందు నీకు, ౧౫౮

(వాహవుఁడు ? ౩-౧)

---

(౧౫౮) 'స్త్రీయందు నా కెంతో అనురాగము. లేదనుట వట్టి అనాపవాదము' అని సాధించు నాయకునితో నాయిక నిష్ఠురముగా ననుమాట.

ఆ. ఇచ్చుకొలఁదిఁ బరువులెత్తెదు; దుర్లభుఁ-
డైన వానికొఱకు నాసపడెదు:
ఆకసంపు దారులందుఁ దారాడుచుఁ
బాడుమనస! విఱిగి పడెదవెపుడొ! ౧౪౯

(పవరసేణుఁడు. ౩-౨)

క. గుణములె యగ్గువ యైనవొ!
గుణముల వాఁడెఱుఁగలేఁడొకో! మఱి నాకున్
గుణములె లేవొకొ! పెక్కులు
గుణములొకో వానిచెలులకుం? దెలియఁ జెలీ! ౧౫౦

(చందహత్థి. ౩-౩)

ఆ. అద్దమందు నీడ యంటునట్లెవ్వని-
యాత్మనొరుల వగపులంటుకొనవొ,
యట్టివాఁతోడ నెట్టు నెప్పుదు నత్త!
మనసు ప్రక్కలైన మానెఁగాని! ౧౫౧

(రాయవగ్గుఁడు. ౩-౪)

ఆ. పథికగృహిణి వంగివైచునప్పుడు జాఱి
పడిన చేతికడెమునడుమనున్న-
యన్నపిండ 'మురులు పన్నిన' దనుకొని
కాకి, యదిగొచూడు, తాఁకవెఱచు! ౧౫౨

(భోజయ్యుఁడు. ౩-౫)

---

(౧౫౨) ఇది గృహదేవతలకు నిత్యమును వేయు బలి. ఆమె విరహమునఁ జేసి కృశించి నది గనుక అన్నపుముద్దను వేయునప్పుడు సడలినగాజుజాఱి ముద్ద దానిచుట్టును పడినది. ఒంటిగాజు గూడ విరహసూచకమైన సుమంగలీ చిహ్నము.

క. గడువు సమీపించినఁ బని-
చెడునో యని, చూడు, వెఱచి చెలికత్తియ లి-
ప్పుడు గోడమీఁది గీఁతలు
తుడిచెదరొకరెండుమూఁడు దొంగతికమునన్ ! ౧౬౩

(పుణ్ణభోజయ్యఁడు. ౩-౬)

ఆ. నీదు మోముతోడ నిండుపున్నమనాఁటి
చందురుండు పోలఁజాలఁడనుచు,
వేఱుగతి సృజింపఁగోరినట్లు, విధాత
వానిఁ ద్రుంచుచున్నవాఁడు చెలియ ! ౧౬౪

(రాహహత్తి. ౩-౭)

తే. తళుకు వెడవెడచూపులఁ బొలుచుచుండు
సుదతినెమ్మోము మఱునాఁడు చూచినపుడు
గలుగునంతటి సౌఖ్యంబు గాదు మదికిఁ
దలఁపఁ దొలునాఁటి వలపుల చెలిమిగూడ. ౧౬౫

(భాఋసత్తి. ౩-౯)

క. ఎదురుపడి ముందునకుఁ జని
పదపడి వెనుదిరిగి ప్రియుఁడు పఱపెడు మోహో-
న్మదదృష్టులె మాపాలికి
మదనశరములమ్మ ! యెవరిమదికేవైనన్. ౧౬౬

(వాహవరాయఁడు. ౩-౧౦)

---

(౧౬౩) భర్తయూరు విడిచి యిన్నినాళ్ళైనవని గుర్తువేసికొన్నవి గోడమీఁది గీతఁలు. ప్రవాసము పోయినవాఁడు చెప్పిననాఁటికి తప్పక రాఁగలఁడని నమ్మికలేదు. రాకున్నచో ప్రమాదము. కనుక ఈ దొంగపని.

(౧౬౪) కృష్ణపక్షమందు క్షీణించు చంద్రునిగూర్చి యీ యుత్ప్రేక్ష.

(౧౬౬) 'మన్మథ బాణములనఁగా ఎట్టివి ?' అని యెవతెయో ముగుద ప్రశ్నింపఁగా ఒక ప్రౌఢ యిచ్చిన ప్రత్యుత్తరమిది.

ఆ. జనులు తమకుఁగల్గు సంపద యొరులకు
నిత్తురన్న వింతయేమి దాన?
లేమ! నీవు నీకులేని దౌర్భాగ్యంబు
సవతి మగువలకు నొసంగినావు! ౧౬౭

(వాహవరాయఁడు. ౩-౧౨)

ఆ. చందురుండు మోముసాటియౌ; నందలి-
మోవితీయమమృతమునకు సాటి;
కురులువట్టి తమిని గొసరి కై కొనియెడు
సకియముద్దుకేమి సాటి చెపుమ! ౧౬౮

(వాహవరాయఁడు. ౩-౧౩)

ఆ. కోరుకొన్న పనులు కూడివచ్చెడువేళ
గుణము దోషమెంచుకొనుచునందు
ఉఱక తడవుచూచుచుండెడు మనుజుండు
కడకుఁ జెఱుచుకొనును గార్యమెల్ల. ౧౬౯

(మాణయిందుఁడు. ౩-౧౪)

క. తీపు సుమీ నీకంటెను
నాప్రాణమె నాకు; నినువినా నిలువంగా-
నోపదది; కాన బాలక!
కోపము వలదంచు వేఁడికొనియెద నిన్నున్. ౧౭౦

(హాలుఁడు. ౩-౧౫)

---

(౧౬౭) దౌర్భాగ్యము భర్తకు ప్రీతిపాత్రము కాకుండుట, సౌభాగ్యమునకు విపరీతము సౌభాగ్యమీమెది. దానిఫలము సవతులకు దౌర్భాగ్యము.

ఆ. ఎట్టిచోటఁగాని యెట్టివేళను గాని
కీడు గలిగినపుడు, గోడమీఁది-
బొమ్మవోలె, బెదమొగమ్ము వెట్టనివాని-
చెలిమిఁజేయవలయుఁ జేసికొన్న. ౧౬౧

(పాలితుఁడు. ౩-౧౬)

ఆ. నాఁతి మొదటితూరి నదిచెంతఁ బొదరింట
నడతచెడుటఁ జూచి కడుఁగలంగి
పోలెఁ, బులుగులెగిరి పోయె, హాహా! యని
యఱచునట్లు ఱెక్కలార్చికొనుచు. ౧౬౨

(అద్ధరాయుఁడు. ౩-౧౮)

ఆ. చిన్నవాఁడ! నిజముచెప్పెద వినుము; వ-
సంతమాసమున కసాధ్యమేది?
కాని, కురవకముల గంధంబు మూర్కొన్నఁ
గూడ దానినడత కీడువడదు. ౧౬౩

(దేవరాయఁడు. ౩-౧౯)

ఆ. సకియ యింటితడికసందులలోనెల్ల
వరుస బెళుకుఁగనుఁ బఱపి కనుచు,
నీవు త్రోవఁబట్టి పోవఁ బంజరమందుఁ
బక్షివోలెఁ గానఁబడియెనపుడు. ౧౬౪

(అరికేసరి. ౩-౨౦)

---

(౧౬౩) కురవకములు ఎఱ్ఱగోరంటపూలు. 'నీయందింత దృఢానురాగము గలదైనను ఆమెను మితిమీఱి గాసిపెట్టవలదు. ఎట్టివారినడతనైనను చెఱచునది సుమా యీ వసంత కాలము' - అని భావము.

ఆ. ఇంటితడికమీఁదనెదమోపి, వివశమౌ
మేను బొటనవ్రేళ్ళమీఁద నిలిపి,
వనిత యెంతచూచినను నీవు గానరా-
వేని యేమిచేయునింకఁ జెపుమ! ౧౩౫

(బంహయారి. ౩-౨౧)

ఆ. దయితుఁ దలఁచి వెల్లియయి పొంగివచ్చెడు
బాష్పజలము జాఱిపడునో యనుచు
వెఱచి గొంతుమలఁచి తెరువరి యిల్లాలు
దివ్వె దెచ్చియిచ్చుతెఱఁగు గంటె! ౧౩౬

(బంహయారి. ౩-౨౨)

ఆ. కడచి పోవు నిన్నుఁ గాంచుటకొఱకు నా-
యతివ మేనుద్రిప్పినట్టి తెఱఁగు
చిన్నవాఁడ! యేమిచెప్పదుఁ! గన్నీళ్ళ-
సోన దానివీఁపుపైన జాఱె. ౧౩౭

(హాలుఁడు. ౩-౨౩)

క. తులువలు వలవదు; సాదులు
వలవదు, మాకెపుడు నడిమివారలె మేలా-
తులువలను జూచినను, సా-
దులఁ జూడకయున్న నొక్కదుఃఖమె కలుగున్. ౧౩౮

(హాలుఁడు. ౩-౨౪)

---

(౧౩౬) పొరుగింటివారు తమ ఇంటిదీపము మట్టించుకొనుటకై యడుగఁగా ఈమె తెచ్చియిచ్చునప్పుడు ఈ యవస్థ. రాత్రివేళ గనుక దయితునితలఁచుట తప్పనిసరిగాఁ గలుగును,

తే. కలికి! సాజంబుగా నిండుగనుల వానిఁ
జూచెదవుగాని యరగంటఁ జూడవలదు;
అతనిఁ జక్కఁగఁ జూచినయట్టులగును;
నీవునొక ముగ్ధవనుచు మన్నింతురొరులు. ౧౭౯

(మయరందుఁడు. ౩-౨౫)

తే. అలుకచేఁ బగలంతయుఁ బలుకకింటి-
పనులు ముగియించి, నాతప్పువలని శోక-
మెంత యున్నను, నాకాళ్ళచెంత రేయి
చెలియ శయనించు తెలఁగును దలఁతునిపుడు. ౧౮౦

(విచ్ఛముఁడు. ౩-౨౬)

ఆ. యాగభూమినెట్లొ, త్రాఁగుఁబోతులవాడ-
లందుఁగూడ నట్లె యగ్నిమండు;
విషమదశలఁ జిక్కి వెతఁజెందుచుండెడు
జనులనెపుడు విడువఁజనదు సూవె. ౧౮౧

(హాలుఁడు. ౩-౨౭)

ఆ. సొగసుకాఁడ! నీదుమగువ సుశీలయై
మేము చెడిపెలగుటకేమిహేతు-
వనెదవో! వచింతునా మఱి! నీవంటి
పరువమైన మగఁడు దొరకఁడొరుఁడు. ౧౮౨

(అణులచ్ఛీ. ౩-౨౮)

ఆ. ఆతఁడూరు గాలునపుడు నాచేఁజేత
మగువ! నీటికడవ మార్చుకొనఁగ,
ఇంటిలోని యాస్తియెల్లఁ గాలినఁ గాని
మదికి సంతసంబె యొదవెఁ గదవె! ౧౮౩

(భేచ్ఛలుఁడు. ౩-౨౯)

తే. ఆకులును గొమ్మలును లేక యడవినడుమఁ
బొట్టిమోడుగనెందైనఁ బుట్టవచ్చుఁ;
గాని నరలోకమునఁ జేతఁగాసులేక
రసికుఁడై దాతయై పుట్టరాదుసూవె! ౧౮౪

(అసమసాహుఁడు. ౩-౩౦)

క. అరుదైన వానిసొబగును
దెలవలకుం దగని నాదుతెగువయు గోదా-
వరివఱదలెఱుఁగుఁ; జీఁకటి
నఱచిన పెనువానకారు సవరేలెఱుఁగున్. ౧౮౫

(మయరద్ధయుఁడు. ౩-౩౧)

---

(౧౮౩) అగ్గినార్పుటకై నీటికడవలు ఆడవారు నించి యిచ్చుచుండగా మగవారు తీసికొనిపోయి చల్లుచుంటిన కోలాహలమునందు ఈ సందర్భము.

(౧౮౫) వానిఁజేరుటకై, వానకాలపు అర్ధరాత్రివేళలలో గోదావరిని దాఁటి అవలిగట్టున కామె పోయివచ్చెటిది. తన తెగువకు, వాని రమణీయతకును ఇంతకన్న వేఱు సాక్ష్యము కావలెనా?

క. చనిరా చెలికత్తెయ, లా-
యనువగు పొదరిండ్లు ప్రోడులై మిగిలెను; మా-
కును వయసు గడచె; వేఖలు
తునిగి తెగియెఁ బ్రేమ; దానితో నేమిఁకన్! ౧౮౬

(నిరుపముఁడు. ౩-౩౨)

ఆ. ఆనెలంత మేలియవయవంబుల మొద-
లెవరి దృష్టి యెందుఁ దవిలె నద్ది
వారికందె నాఁటువడెఁ గాని, మేనెల్లఁ
గలయఁ గాంచినట్టి ఘనులు లేరు. ౧౮౭

(ఆద్ధరాయఁడు. ౩-౩౪)

క. ఎడఁబాటున విషమై యే-
ర్పడుఁ; జెంగటనున్న నమృతరసమై సుఖముల్
కడుఁగూర్చు; బ్రహ్మ రెండున్
దొడఁగి కలిపి మెదిపి చేసెనో యీ చెలియన్! ౧౮౮

(హాలుఁడు. ౩-౩౫)

ఆ. ఒకరినొకరు చూడకుండిన నొండొంటఁ
గలిసి నిలుచు గట్టి వలపులైనఁ,
గొడుక! కాలమేఁగుకొలఁదిని, బుడిసిటి
నీరువోలె, మెల్ల జాఱుఁ జుమ్ము. ౧౮౯

(వహురసుఁడు. ౩-౩౬)

---

(౧౮౬) నీ ప్రాఁత ప్రణయకథను జెప్పుమని తరుణులెవరో యడుగగా ఒకవృద్ధ
జార చెప్పిన యుత్తరము.

ఆ. 'అమ్మ! తేలుగుట్టె' నని చేతులను పీచు
చిన్నదానిఁ బట్టి చెలులు జాణ-
లదిగో! మగనికనులయెదుటనే కొంచుఁబో-
యెదరు జారవైద్యునిల్లు సేర. ౧౯౦

(మల్ల సేఱుఁడు. ౩-౩౭)

ఆ. పొగయకుండు కుమ్ముఁ బోలెడు చామచ-
గ్గవను బడసి శీతకాలమందు
పల్లెసేద్యగాఁడు పచ్చడంబును విల్చి
క్రొత్తయెద్దుఁ దెచ్చుకొనియెఁ జూడు! ౧౯౧

(హాలుఁడు. ౩-౩౮)

తే. పుణ్యతాపీనదీ తీరభూమిఁ జావ
సిద్ధపడినాను; నిజమె వచింతు వినుము;
ఇప్పటికిఁగూడ నా పొదరింటి యంద
నాఁటెడిని నాఁటియట్టుల నాదుచూపు. ౧౯౨

(వియడ్డుఁడు. ౩-౩౯)

ఆ. దొరకకుండ నేఁడు దొరకిన చెంగావి-
చీరగట్టి కాఁపువారికోడ-
లదిగో! చిన్నదయ్యునడఁగక తిరిగెడు
విరివియైన పల్లెవీధులందు. ౧౯౩

(మవుహుఁడు? ౩-౪౧)

---

(౧౯౧) అది స్వాధీనముగా నున్నప్పుడు ఇది యింటనుండుట దండుగ యని దాని ధైర్యము.

(౧౯౨) ఆ పొదరిల్లు ఎంతోకాలము అభిసార స్థానముగా సుఖములిచ్చినది. "ఆసన్న మృత్యువై నను పుణ్యక్షేత్రమందును ఆ సుఖానుభవమును మఱవలే; అపలాపము చేయలేను". అని భావము.

4)

క. దొరకు స్వతంత్రము, ప్రియసుం-
దరికిం బొలయల్క, శక్తునకు శాంతిగుణం,-
బెఱిఁగిన వానికిఁ బలుకుట,
యెఱుఁగని మొఱకునకు మౌనమే - శోభించున్. ౧౯౪

(సుందరుఁడు. ౩-౪౩)

తే. వడఁకి చెమరించు వ్రేళ్ళకు వసముగాక
నిలిచి నడవక జాఱునీకలముతోడ
స్వస్తిశబ్దమె ముగియింపఁజాలనైతి;
కమ్మనింకేమి వ్రాయంగఁ గలను జెలియ! ౧౯౫

(అంధుఁడు. ౩-౪౪)

ఆ. నరుల కైనదియును నశియించు దైవంబు
పెడమొగంబువెట్టి నడిచెనేని;
ఏమిపనికిఁ దొడఁగిరేనియు మూలమే
కూడి కుదురదిసుకగోడవోలె. ౧౯౬

(అంధుఁడు. ౩-౪౫)

ఆ. అత్త! నేను దానమాడుచునుండ నా
నీటుకాఁడు వచ్చి యేటిదిగువ,
పసపుచేఁదునీరు పట్టి త్రాగుచును నా-
హృదయమెల్లఁ గ్రోలురీతిఁ దోఁచె. ౧౯౭

(వోలయేవుఁడు? ౩-౪౬)

ఆ. చనిన యౌవనంబు వెనుకకు రాదు; జీ-
వంబుచూడ శాశ్వతంబె కాదు:
ఒక్కనాఁడు వోలె నొక్కనాఁడుండదు;
జనులకింత కటికతనమదేల? ౧౯౮

(హాలుఁడు. ౩-౪౭)

ఆ. పుడమిఁ గూళజనము గడియించునాస్తికిఁ
బాత్రులెవ్వరట్టి వారె కాక?
వేఁపమ్రానఁ బండ్లు వెలసినఁ గాకులే
వచ్చివానిఁ దినఁగవలయుఁగాదె? ౧౯౯

(పాలితుఁడు. ౩-౪౮)

ఆ. 'నాకు నిపుడు చిమ్మచీఁకటియందె య-
య్యందకానిఁ జూడనరుగవలయు'-
ననుచుఁ గనులు మూసికొని యింటనే నడ-
యాడుపనికిఁ జొచ్చెనామృగాక్షి. ౨౦౦

(సుచరియుఁడు. ౩-౪౯)

ఆ. ఇల్లను సుజనులొరులకలుగనే యలుగరు;
అలిగిరేని చెడుగు దలఁపరాత్మఁ;
దలఁచిరేని వెలికిఁ బలుకఁబోరందుపైఁ
బలికిరేని సిగ్గుపడుదురెపుడు. ౨౦౧

(అజుణుఁడు. ౩-౫౦)

---

(౧౯౮) ఆయల్పకాలమున సుఖానుభవమునకై ప్రయత్నించువారిని లోకులోర్చి, 'అయ్యోపాప' మనక మీఁదు మిక్కిలి శిక్షింపఁజూతురు. అదే కటికతనము.

(౨౦౧) అంతేకాని యెప్పుడును చెడుగు చేయరనుట.

ఆ. వలసినపుడు చేతఁ గలదియే కలిమి: యా-
పదల వదలి పోనివాఁడె సఖుఁడు;
గుణము లలవరించుకొన్నదే రూపు; ధ-
ర్మానురక్తి నిండినదియె తెలివి ౨౦౨

(హాలుఁడు. ౩-౫౧)

క. కనుపాపలనరమూయుచుఁ
గొనగన్నులఁ జూచుచుండు కోడలితెఱఁగున్
గని, యజమానుఁడు వలద-
న్నను దెరువరి యింటియంగణమునన విడిసెన్ ! ౨౦౩

(సుందయుఁడు. ౩-౫౪)

ఆ. కొండవంటి నరునిఁగూడ గ్రక్కున చుల్కఁ-
బఱుపఁగలవు సుమ్ము పనులు రెండు:
చేయనట్టి పనిని జెప్పుకొంటయును, జే-
సినది చెప్పుకొనుటయును జగాన. ౨౦౪

(గోవిందసామి. ౩-౫౫)

ఆ. తడికసందులందు వెడలునాకులతోడఁ
దరుణతతికి నాముదంపుఁ జెట్టు,
'ఇచటఁ గాఁపుకోడలింతింతలేసి పా-
లిండ్లదున్న'దని వచించుఁ బోలె. ౨౦౫

(ఉద్ధవుఁడు. ౩ ౫౬)

---

(౨౦౫) తడిక యింటిచుట్టును వెదురు దబ్బలవంటి వానితో వేసినది. ఆ దబ్బల సందులలో లోపలనున్న ఆముదపుఁజెట్టుని ఆకులు, ఐదు వ్రేళ్ళను విచ్చి సారించినట్లు అరచేయివలె, వెలికి వెడలియుండును.

ఆ. కలభకుంభయుగము కరణి నీపాడుపా-
లిండ్లు సందుగప్పి యెదిగి బిగియు-
చుండ నుస్సురనుచు నూర్పుటయైనను
గడిఁది - యింకనేల నశచు మాట ! ౨౦౬

(కయిరాయఁడు. ౩-౨౮)

ఆ. నాట్యమాడి యలసినది, నెలబాలెంత,
యొక్కనాఁటివేఁకిఁ జొక్కినట్టి
సుదతి, యాఱునెలలచూలాలు నగు ప్రియ-
కాంత వలచుచుందుగాక కొడుక ! ౨౦౭

(కయిరాయఁడు. ౩-౨౯)

ఆ. గరితగబ్బిచనుల యొఱఁజిక్కి చొక్కుచో,
వలస పోవవలయువాని మదికి
సుఖము నియ్యఁజాలుఁ జూవె యంగారక-
వాసరాపళకున భద్రతిథులు. ౨౦౮

(దువ్వియద్ధుఁడు. ౩-౬౧)

---

(౨౦౬) ఈమె యేల నడవలేక వెనుకఁ జిక్కుచున్నదని యాక్షేపించినందుకు ఒకా నొక దుండగీని కువాదపు ప్రత్యుత్తరమిది.

(౨౦౭) నాయకుఁడు కుంటెనకత్తెకు కృతజ్ఞతతో మ్రొక్కఁగా ఆమెయిచ్చిన ఆశీర్వాదమిది. వారివలపులు చాల కమనీయములని కామశాస్త్రోపనిషత్తుల సిద్ధాంతము.

(౨౦౮) భద్రతిథి యనఁగా భద్రాకరణముతోఁ గూడినదినము. అట్టితిథులు, శుక్ల పక్షమున చవితి, అష్టమి, ఏకాదశి, పున్నమ; కృష్ణపక్షమున తదియ, సప్తమి, దశమి, చతుర్దశి - ఇవి. ఈ దినములు శాంతిక పౌష్టిక కర్మలకు తగవు. ఈ పాకుతో ప్రయాణము నిలువవచ్చునని యతని సంతోషము.

క. నీకొఱకుఁ గొడుక! యెప్పుడు-
నాకోమలి పాపమింటి యంగణమున పెన్
వాకిటనె వాఁడెడిని విను-
మా! కట్టిన తోరణంపుమాలికవోలెన్. ౨౦౯

(దువ్వియద్దుఁడు. ౨-౧౦౦)

ఆ. ఎండుమత్తి(మ్రానియందకుఁ జేరి చ-
ప్పట్లు సఱచి నగిరి పాంథజనులు,
తమ్ముఁజూచి బెదరి దానియాకుల పండ్ల-
పగిదినున్న చిలుకలెగిరిపోవ! ౨౧౦

(అణులచ్ఛి. ౩-౬౩)

ఆ. అట్లు వాఁడు దానియడుగులపైఁ బడి
యుండ, నదియు వెలుఁగుచున్నదివ్వె-
నింకఁ గొంత వత్తినెగఁద్రోయఁ, జెడనవ్వు
వచ్చెనత్త! నాకు వారిఁజూచి. ౨౧౧

(హాలుఁడు. ౩-౬౪)

ఆ. ఎపుడుఁ దన్నుఁదాన యేలుకోఁగల్గియు
నాభిజాత్యశక్తికణఁగి యుండి,
మొగము వన్నెచెడక, పగవారియెడఁగూడఁ
జెలిమి సజ్జనుండు సేయుఁ జూవె! ౨౧౨

(హాలుఁడు ౩-౬౫)

---

(౨౧౧) పగలు పౌరుషములు పల్కినవాఁడు రాత్రిచూపు దీనత, దానికై యామె గర్వించి యితరులు తన సౌభాగ్యముచూచి యసూయపడవలెననుటకై దీపమింకను పెద్ద చేయుట - రెండును నవ్వునకు కారణములు.

(౨౧౨) ప్రేమ నశించుచున్నను చూపుకొనకుండుట ఆభిజాత్యలక్షణమనుట.

ఆ. తెలివి యాదరంబు దినదినంబునకు వ-
ర్ధిల్లుచుండి పెద్దరికము వెలయు
నక్కల ప్రసూతజనుల ప్రేమంబులు
కరఁగునదియు నెఱుఁగుటరిది కొడుక! ౨౧౩

(పరక్కముఁడు. ౩-౬౬)

క. విలువయగు తెలివి గుణములు
గల పురుషులతోడి పగయుఁ గమనీయము; నిం-
దలపాలగు నల్పుల కూ-
ర్మలు గలిగినఁగాని సిగ్గుపొడమెడు మాకున్. ౨౧౪

(సవరసత్తి? ౩-౬౨)

ఆ. తరుణి! నీమొగంబు దాఁకెడు సూర్యుని
జెఱఁగు గప్పి యడ్డునేయవలదు;
తామరయును నీదు మోమును దాఁకి యం-
దేది సుఖమొ వానినెఱుఁగనిమ్ము! ౨౧౫

(జీలుఁడు. ౩-౬౯)

ఆ. ఏమి చెప్పనేర్తు నింతిచెల్వును! చూపు
దానిమేననెందుఁ దగులుకొన్న
వెడలిరాదు మరల, నడవఁజాలని పేద-
గోవు బురదఁ జిక్కుకొన్న యట్లు. ౨౧౬

(పవ్వయకుమారుఁడు. ౩-౨౧)

ఆ. నీటిమీఁదివ్రాఁత, నిజము, దుర్జనమైత్రి
చేయుచుండఁగనె నశించుచుండు;
అదియె సజ్జనాళియందుఁ జల్పితిమేని
రాత గీచినట్టి గీతగాదె! ౨౧౭

(సరలుఁడు. ౩-౭౨)

ఆ. మరల నింతలోన తరలిపోవఁగ నీకు
నెటులు మనసు పుట్టెఁ గటికవాఁడ!
తెరలు తెరలుగాఁగఁ దిరిగినవివె చూడు
కురులు; నేఁటికైనఁ గుదురుకొనవు! ౨౧౮

(సరళుఁడు. ౩-౭౩)

ఆ. మేము వేఁడుకొన్నమీఁద నల్కయొకింత
చల్లఁబడియెఁగాని, చాలసేపు
నీదు తప్పులను గణించుచు నిరుగేల
వ్రేళ్ళు సాలకుండ వెలఁది యేడ్చె. ౨౧౯

(విజ్ఞుఁడు. ౩-౭౭)

ఆ. చెమటనీరిపేరఁ జిన్నారినెమ్మేన
నణఁగకుండఁ, ద్రివళులనెడు మెట్ల
వెంటఁ జూచినారె; వెలఁదికి లావణ్య-
రసము పొంగి పొరలు రమణ దోఁచె. ౨౨౦

(హాలుఁడు. ౩-౭౮)

ఆ. పండుమాట యుండనిండది దైవంబు-
చేఁత, దానికేమి చేయగలము!
ఇంత చెప్పనేర్తుమెందునశోకంపుఁ
జివురువంటి చివురు భువిని లేదు! ౨౨౧

(భీవయేవుఁడు. ౩-౩౯)

---

(౨౧౮) కడచినసారి విరహము సంభవించినపుడు సంస్కారములేక కురులు వంకర తిరిగినవి.

క. అనవరత బాష్పధారలు
కనుగడవలఁ దొరఁగుచుండఁగా నదె యమ్మా-
నిని చెక్కులఁ దోఁచిన చం-
ద్రునిమచ్చను గడుగురీతిఁ దోఁచెడుఁ గనరే! ౨౨౨

(విసమరాయఁడు ౩-౮౦)

ఆ. పెక్కుపూల సరుల నొక్కటేనియు విర-
జాజి యున్న దానిసౌరభంబు
పొనుఁగువడదు; పాడుపూవది! దానిసె-
త్తావి గుబులుకొనువిధంబె వేఱు! ౨౨౩

(వియహుఁడు. ౩-౮౧)

క. ఫలసంపత్తిని వంగుచు
ఫలసంపద చెడినవేళ బయిఁ బ్రాఁకుచు రా -
జిలు, బెనుమ్రాఁకుల కొనగొ
మ్మలపోలిక, సాధుజనుల మనసులు ధరణిన్. ౨౨౪

(కువలయుఁడు. ౩-౮౨)

ఆ. మానవంతుఁడైనవాని మనంబంత్య-
దశలఁ గూడనున్నతంబె యగును,
మున్గిఁగి పోవువేళలను సూర్యకిరణముల్
మీఁదివంకఁ గాదె మెఱయుచుండు! ౨౨౫

(మావురాయఁడు. ౩-౮౪)

ఆ. పాలుమాలకుండ బక్షిజాతులు గూడఁ
గడుపు నింఁచుకొనఁగఁ గలుగునమ్మ!
పదను సెడినవారిఁ బయికెత్తు సజ్జనుల్
కొందతే జగాన - నుందురేని! ౨౨౬

(అలక్కుఁడు. ౩-౮౫)

ఆ. చదురునడఁత లేక సత్యంబునెఱిఁగిన-
వారి లోఁగొనంగ వసము గాదు;
కడుగునీరు ముందుగడఁ బెట్టి పొలంచుఁ
బ్రాఁతపిల్లి బేలుపఱుపఁ గలమె! ౨౨౭

(భోజయుఁడు. ౩-౭౭)

ఆ. తెలిసి చని తమంతఁ దిని త్రాఁగవలసిన-
నడవిగడ్డి మఱియు నడవిసేరు
లేటిజాతికట్టులేనియు నాపోతు-
పెంట్లు చచ్చుదాఁకఁ బ్రేముడించు! ౨౨౮

(అవణాయరుఁడు. ౩-౭౮)

ఆ. మాడ్చుచుండు గ్రీష్మమధ్యాహ్నమునఁ గూడఁ
బ్రేమబద్ధులైన కాముకులకు
బిగువు కౌఁగిలింతలగునట్లు గంధంపుఁ
గలపములును జఱవ గావు సూవె! ౨౨౯

(హరివృద్ధుఁడు. ౩-౭౯)

ఆ. ఇంటి సత్తువెఱిఁగియుంటఁ బేదలకోడ-
లణఁచుకొనునుగాని యాత్మలోన,
బయటఁ జెప్పుకొనదు బైకలఁ, డనదు బం-
ధువులు చేసినట్టి దొసఁగుఁ బోలె. ౨౩౦

(విక్కరుఁడు ౩-౮౦)

తే. జాఱుచుండెడి కొప్పును జీరముడియు
రెండుచేతులతో సవరించుకొనుచు,
మంగలిని జూచి వెఱచి పాఱంగఁ గొడుకు-
నంటి పరువెత్తుచున్నదిల్లాలు చూడు! ౨౩౧

(మాపూరాయఁడు. ౩-౮౧)

క. ముదిమికిఁ జిక్కి విరూపం-
బొదవఁగ లేవడిని నవయుచున్నల్లెల్లన్
మదిలోఁ గులపాలికలకు
నెదుగును ప్రేమంబు పయిపయిన్ మగనియెడన్. ౨౩౨

(పొట్టిసుఁడు. ౩-౯౩)

ఆ. వెలుకఁబాఱు మొగముగల యూరిచెడిపెల
యెదలుగూడ రాల, నదిగో! గాలి-
పెట్టుదగిలి పల్లెపెనుమఱ్ఱిమానియా-
కొండు రాలెనత్త! పండఁబాఱి. ౨౩౩

(ఖండుఁడు. ౩-౯౫)

క. బట్టబయలె పరికించెడు;
గట్టిగ నూర్చెడును; మిన్నకయ నవ్వెడు; నె-
ట్టెట్టో వదరెడు; నేమో
పట్టినదిర దీనిమదికి భావింపంగన్! ౨౩౪

(వియద్దయిందుఁడు. ౩-౯౬)

తే. చెవులకమ్మల నీలాల జిగులు దగిలి
దయితనునుజెక్కిళులఁ దోఁచు ధవళచంద్ర-
కరములఁ బ్రియుండు, కాటుకబెరసినట్టి
బాష్పములటంచు వ్రేళ్ళతోఁ బాయఁదుడిచె. ౨౩౫

(కలసగంధుఁడు. ౪-౨)

---

(౨౩౩) ఆకురాలుకాలము వచ్చెనని, ఇఁకఁ గొన్నాళ్ళచ్చట సంకేతస్థానము సమకూరదని చెడిపెల యెదపడుట.

(౨౩౪) ఎవనినో గట్టిగా వలచినదని భావము

ఆ. చక్కఁదనము గల్గుచానలు జగములో
నెందఱున్ననేమి? యింత నిజము!
ఒడలిచెలువునందు నెడమసగంబుతోఁ
గుడిసగంబె సాటిగూడుఁ జెలికి. ౨౩౬

(సిరిరాయఁడు? ౪-౩)

తే. నిలుపఁగారాని వలపుబంధమునఁ దగిలి
యతఁడు వాయించినట్లెల్ల నాడుచుండు;
ప్రాను సాజంపుప్రోదైనఁగాని, చెలియ!
చొక్కిపెనఁగదె యద్దానిచుట్టుఁ దీఁగ? ౨౩౭

(ససిప్పహో. ౪-౪)

క. దొరకుట కష్టము దయితుఁడు;
దొరకియు వసమగుట మరియు దుర్లభ; మింకన్
దొరకినను దొరకనట్లే
తరుణీ! మనయిచ్చకొలఁదిఁ దా రాఁడేనిన్. ౨౩౮

(౪-౫)

క. అనునయ్యసుఖము వలచి, చే-
యనితప్పును జేసినట్టులాడి, యకట! మా-
నిని సరళహృదయుఁడయినను
దనదయితునిఁ దానె తప్పుదారికినీడ్చెన్! ౨౩౯

(సిహలుఁడు. ౪-౬)

---

(౨౩౯) అనునయసుఖము = పొలయల్క చేసికొన్నప్పుడు ప్రియుఁడువచ్చి సమదాయించుట వలనఁ గలుగు సుఖము. దానికి వేఁకారి ఆమె తప్పులేనివానిపై బలవంతముగా తప్పుమోపినది. చూచినంతసేపు చూచి యతఁడు తెగించి తుదకు తప్పే చేసినాఁడు.

ఆ. ‘కడచెనిన్నినాళ్ళఁ గాలునేతుల వ్రేళ్ళ
నొక్కటొకటిగాఁగ లెక్కపెట్టి;
ఇంకమీఁద దినములేమిట లెక్కింతు!’
ననుచునేడ్చుచున్నదకట ముగుదె! ౨౪౦

(పాలితుఁడు. ౪-౭)

ఆ. చిలుకముక్కువన్నెచే నొప్పు మోదుగు-
పూలపఱపు వాలిచె నేలనిండ;
బుద్ధదేవుచరణములు మ్రొక్కఁ బుడమిపైఁ
బడిన భిక్షుగణముపగిదిఁ గంటె! ౨౪౧

(సూరణుఁడు. ౪-౮)

ఆ. పడఁతి! నీదుమేన బటువులౌనంగంబు-
లెల్లనిట్లు సన్నగిల్లె; సన్న-
వైనవెల్లఁ బోచలై తోఁచె; నింకను
బాడుకోపమిట్లు పట్టనేల? ౨౪౨

(కులవుత్తుఁడు. ౪-౯)

ఆ. తమకు వాడుకైనదాని మెత్తురుగాని,
గుణము సూచి మెచ్చుకొనరు జనులు;
ముత్తియములు విడిచి మోజుతో గురిగింజ-
లేరుకొనరె చెంచువారలడవి? ౨౪౩

(సమరిణసుఁడు. ౪-౧౦)

---

(౨౪౦) ఈమె ప్రవాసము పోయిన మగని గడువుదినము న్మాత్రముతో లెక్కించు చున్న ముగ్ధ.

క. వడఁకుచును గందవొడి తన
పిడికిటఁ గొని చల్లుకొఱకుఁ బ్రియుఁజేరఁగఁబో-
యెడు ముగుదకుఁ జెమ్మటన-
ప్పుడు కలపంబయ్యె హస్తమున నదియెల్లన్. ౨౪౪

(కాంతఫరుఁడు ? ౪-౧౨)

తే. మగువ! పెరటింటి యూడుగుబ్రమాని యాకు
వీఁపునకు నంటుకొనియె; దుల్పికొనవమ్మ!
జాణలగు తోడికోడండ్రు సైచియుండ-
రుఱక, నీవేమి పాపమునెఱుఁగకున్న. ౨౪౫

(పండి. ౪-౧౩)

తే. రెండుచేతులఁ గన్నులు రెండు వానిఁ
గాంచినప్పుడు మూసికోఁగలనుగాని,
చెలియ! మేనెల్లఁ గడిమి పూచినవిధాన
నుప్పతిల్లెడు పులకలఁ గప్పుటెట్లు? ౨౪౬

(నస్సిహుఁడు. ౪-౧౪)

తే. పూరికప్పోడుగాలిత్రోపునకుఁ జెదర
నేల గతిలేక యేడ్చుచుఁ గూలఁబడిన-
వలసపోయిన యాతనిచెలిని జూడు!
మెఱసె మేఘంబునకుఁ జూపుకరణి, మెఱపు. ౨౪౭

(రాయహత్థి. ౪-౧౫)

---

(౨౪౫) పెరటియూడుగుబ్రమాను సంకేత స్థానము. అక్కడ మఱఁదితోటి చెలిమి నాయికకుఁ గలిగినది. ఆమె చెలి యొక్కతె ఆ రహస్యము గుర్తించినను ఏమియు నెఱుఁగనియట్లు తోడికోడండ్రమీఁద తప్పువేయుచు సూచించుచున్నది.

(౨౪౭) మెఱపు స్త్రీ కనుక విరహమునమన్న నాయికకష్టమెఱిఁగి కనికరించినది. మేఘము మెఱపునకు భర్త. అతనితో ఆమెపై దయచూపుమని సూచించినట్లు భావన. వర్షాకాలము విరహమునుద్రేకించునది.

ఆ. ఏది దొరికెనది భుజింపుము; లవణంబు
పల్లెటూరనెట్లు వచ్చు మాకు?
చెలువుకాఁడ! వినుము స్నేహంబు లేదేని
లవణమెంతయున్న లాభమేమి? ౨౪౮

(తిలోయణుఁడు. ౪-౧౬)

తే. సుఖమునడుగుచు నాయింతి ముఖసరోజ-
సురభినిశ్వాసములఁ జల్లఁబఱిచి యీయఁ
ద్రాఁగెనొకమాటె యాకాఁపురోగి చూడు
చేఁదుమందును, జుక్కయుఁజిందకుండ! ౨౪౯

(తిలోయణుఁడు. ౪-౧౭)

ఆ. ఎంత యలుకగొన్న నేమి? సత్పురుషుల
నోటనెట్లు చెడ్డమాట వెడలు?
రాహువదనగహ్వరమునఁ జిక్కియుఁ జంద్రు-
కరములమృతరసమె కురియుఁగాదె! ౨౫౦

(అవంతివమ్మ. ౪-౧౯)

క. ఇతరులు తను మన్నించినఁ
బ్రతిసేయఁగలేక నొప్పిపడినట్టులు, దు-
ర్మతినవమానము నేసిన
వెతనొందఁడు సజ్జనుండు పేదఱికమునన్. ౨౫౧

(అవంతివమ్మ. ౪-౨౦)

---

(౨౪౮) లవణము = సముద్రపు ఉప్పు, లావణ్యము, స్నేహము = నేయి, ప్రేమ, వడ్డనవేళలో ఉప్పుచాలదని అడిగినాఁడు అతిథి. అతనిని వలచినది వడ్డించెడు గృహిణి. పల్లెటూళ్ళలో వలసినంత యుప్పు దొరకదు; నేయి సమృద్ధి. అట్లే పట్టణాలలో ఉప్పు సమృద్ధిగాని నేతికి దారిద్ర్యమే. ఇట్టే పల్లెస్త్రీలకు స్నేహమధికము; లావణ్యము చాలదు. నాగరికలకు ఇది యుండునుగాని అది చాలకుండును. కనుక యదృచ్ఛాలాభసంతోషమ ఆమె యతనికుపదేశించినది - గూఢముగా.

ఆ. కలహములనుగూడ వెలిరావు, మదిలోన
సమసిపోవు, సాధుజనులు విన్న
మఱుఁగుమాట, లొక్కమాఱుగ నాయువు
గడచినప్పుడగ్గిఁ గాలుఁగాని. ౨౫౨

(హాలుఁడు. ౪-౨౧)

తే. పువులెదిగి బండిగురివిందపొదలు వెరిఁగి
యంగణములందు వాకిండ్లకడ్డమయ్యె;
దారిఁజూచుచునుండునోదార్పుగూడ
నూరఁబతిలేని యతివలకొదవనట్లు. ౨౫౩

(వత్సుఁడు. ౪-౨౨)

ఆ. అతివ ప్రియుని జూచునప్పుడు చొక్కన
మునిఁగి కన్నుదోయి మూయదేని,
దానిచెవులమీఁదఁ దవిలి ప్రేలెడు నల్ల-
కలువపూవులెవఁడు గాంచఁగోరు? ౨౫౪

(వసంతసేనుఁడు. ౪-౨౩)

ఆ. అడుసునందుఁ జిక్కువడిన నాఁగలి యీడ్చి
మగడు సొలసి నిద్రఁ దగిలి యుండఁ,
జిత్తమందు వలపురిత్తవోవఁగ వాన-
కాలమును శపించుఁ గాఁపుమగువ! ౨౫౫

(చుల్లోహుఁడు. ౪-౨౪)

ఆ. పూలమయములైనఁ జాఁగట్టివి, మేను
దాఁకకున్న వేఁడి తాళరాని,-
వాడలు చీల్చుచున్నఁ గడుఁదీపుగలవార!
మరువియమ్ములొక్క తెఱఁగు గావు. ౨౫౬

(హాలుఁడు: ౪-౨౬)

క. వలపుల రేఁచును; విరహం-
బులఁ జావఁగనీయ; వీసుఁ బుట్టించును; త-
ప్పులనెల్ల నోర్వఁజేయును!
చెలియా! పలుతెగలు గదవె చెలువుని గుణముల్! ౨౫౭

(మాహవాసేణుఁడు. ౪-౨౭)

ఆ కటికవాఁడ! నిన్ను గనఁగోరి చెంగావి-
వలిపచీరగట్టి, వాయనములు
పళ్ళెరములనించి, పాపమిల్లిల్లను
దిరుగ వెడలిపోయెఁ దరుణి యిపుడు. ౨౫౮

(ధణంజయుఁడు. ౪-౨౮)

తే. పొగదగిలి మాసి, పిడుకనిప్పుకల కంపు
వట్టి, పోఁగులు సడలిన ప్రాఁతగుడ్డ
గప్పుకొనియుండ నీచలికాలమందు
పేదవాఁడని తెలియంగరాదె వాని! ౨౫౯

అజ్ఞాయుఁడు. (౪-౨౯)

ఆ. పల్లెవాఁడు గోటగిల్లి క్రొమ్మావిపూ-
గుత్తి నెత్తి ముడిచికొనుచుఁ బోవ,
బందిగొన్న చెలువపగిదిని, దానివె-
న్కొనుచుఁ బాఱఁజొచ్చెఁ గోడెతేంట్లు ౨౬౦

(మహారాయఁడు. ౪-౩౦)

తే. నేర్పుకాఁడవు సూర్యునినెపము పెట్టి
యెవ్వరికి మ్రొక్కెదవు వచియింపు కొడుక?
చిఱుతనగవులు క్రేగంటికఱకుఁజూపు-
లెక్కడను రావు వేల్పుల మ్రొక్కునపుడు! ౨౬౦

(విగ్రహరాయఁడు. ౪-౩౨)

క. బుగులుకొను శోకభరమున
బిగిసిన కంఠమున సగము వెడలుచుఁ బలుకుల్
తెగిపడఁగఁ బాటనెపమున
మగువా! యేడ్చెదవు తెల్పుమా యెవ్వనికై? ౨౬౨

(అహయుఁడు. ౪-౩౪)

ఆ. ఊరలేఁడు మగఁడు; కారుచీఁకటి గ్రమ్మి-
నట్టి పాడురేయి; వట్టియిల్లు;
దొంగలెవ్వరైన దోతురు సుమ్ము! ని-
ద్రింపవలదు ప్రక్కయింటివాఁడ! ౨౬౩

(అహయుఁడు. ౪-౩౫)

ఆ. క్రొత్తమొగిలు సూచి కోడలి ప్రాణముల్
కదలుచుండ, దానిఁ గాచుచున్న-
దితరచింత విడిచి, సుతుపాలిసంజీవ-
నౌషధమ్ముఁబోలె, నత్తగారు. ౨౬౪

(విహలుఁడు. ౪-౩౬)

---

(౨౬౧) నోఏత్రీ వలచి దూరమునుండి చూచినప్పుడే యిట్టి విలాసములు పుట్టునని భావము,

ఆ. ఎపుడు నీయెడందనిల్లాలి నెలకొల్పి
నాదుమదిని నిల్చినావు నిజము;
కాకయున్న నందకాఁడ! యాయింతి మా
కోర్కులెల్లఁ దెలిసికొనుట యెట్లు? ౨౬౫

(మహాదేవుఁడు. ౪-౩౭)

ఆ. నీవు చూపు దాఁటి పోవుడు, బాష్పంబు
వెల్లివాడిచి పొరలు వెడఁదకనుల
నీళ్ళ వదలెనతివ నిన్ను వెండియుఁ జూచు-
నన్ని సౌఖ్యములకు నందకాఁడ! ౨౬౬

(మణోరహుఁడు. ౪-౩౮)

ఆ. తలఁచునపుడు మదికిఁ దగిలెడు నీదుమొ-
గంబు గనుచు జీవితంబునందు
నాస నిల్పుకొంటినయ్య! యిల్లేడ్పుచుఁ
గాలమింక నెంత గడపుదాన! ౨౬౭

(విస (మ) సేణుఁడు ౪-౩౯)

ఆ. చనవుగల్గు తొంటిజనులందఱును జచ్చి-
పోయి యుండు జన్మభూమిఁ బోలెఁ,
జెలువు జవ్వనమును జెల్లిన నినుఁజూచి
వగవకెవరికుండవచ్చు? బిడ్డ! ౨౬౮

(పవర రాయఁడు. ౪-౪౦)

---

(౨౬౫) ఈమాట చెప్పునది పరకీయ; లేదా సామాన్య. తనయందే ప్రీతియున్నటు భార్యయందు లేనట్లును అతఁడు నటించువాఁడు. ఒకనాఁటి యుదయము భోగచిహ్నములతో ఈమెను జూడవచ్చినాఁడు. ఆ చిహ్నములన్నియు తానతనికిఁ గలుగఁజేయఁవలెనని యాశించిన దీమె. కాని ఆ పని అతనిభార్యయే చేసినది. దానికై యిట్లు వక్రముగా అతని కపటవృత్తి నాక్షేపించినది.

ఆ. జనులనడుమ వాఁడు సంతసంబున విచ్చు-
కొనిన కనులఁ దనదుకోర్కెఁ దెలిపె;
అపుడు నిలువుఁజెమటలైన యంగంబుల
నింతిగూడ దానికియ్యకొనియె. ౨౬౯

(జీవయేపుఁడు. ౪-౪౧)

ఆ. ఉల్లమందువలపులోఁడొరులకుఁ జెప్పి
యంపికొనుచు, వేడ్కయలవి మీఱి
సాఁగుచుండఁ, గోర్కె సమకూరకుండు నా-
ల్మగల యునికి దుర్గమంబు సూవె! ౨౭౦

(౪-౪౨)

ఆ. వానిమీఁద నీకు వలపు లేదేనియుఁ
జెపుమ! వానిపేరు సెప్పినంత
ముద్దుగుమ్మ! నీదు మోమింత గానేల!
ప్రొద్దు పొడుపుఁ దమ్మిపూవుఁ బోలె. ౨౭౧

(సీసిలుఁడు. ౪-౪౩)

తే. అలుకమానికిఁ బెనుగాలి, యంగమెల్ల
సుఖము నించెడు నెఱదాత, సురతనాట-
కంబునకుఁ బూర్వరంగము - కౌఁగిలింత
చల్లఁగానత్త! జగతి వర్ధిల్లవలయు! ౨౭౨

(౪-౪౪)

ఆ. నీకుఁ దోఁచినదియె నిజమనుకొని, సత్య-
మరయలేని వానియందుఁ దగిలి,
యేల చుల్కఁబఱిచెదీరీతి మమ్ముఁ? జా-
లింపుమింకఁ గనికరించి, మనస! ౨౭౩

(కేలాసుఁడు ౪-౪౫)

ఆ. చిన్నవాఁడ! నీవు కన్నులయెదుటనే
యుండ నాఁడునాఁటికెండుచుండు-
నిట్టి యొడలు గలిగి, యెవరికి నడిగిన
నేమి చెప్పవలెనొ యెఱుఁగలేము! ౨౩౪

(మాణిక్యరాయఁడు. ౪-౪౩)

ఆ. చివికి యంగములు కృశింపఁజేసితివి; నే-
ర్పితివి తెగనియేడ్పురీతులెల్ల;
తప్పుదారి నడవఁ దార్కొంటివయ్యలు!
మఱచిపోకు దీని మఱచిపోకు! ౨౩౫

(మిహరుఁడు. ౪-౪౮)

ఆ. చేరి మేమె నిన్నుఁ జెడిపెల ముందఱఁ
దొలుతఁ బొగడి పొగడి తుదకు మాకె
చేతికబ్బకుండఁ జేసికొంటిమి సుమా!
యెవరి నాడుకొనఁగనేల యిందు? ౨౩౬

(సంకరసత్తి. ౪-౫౦)

ఆ. వంకరలెఱుంగనిది, కడ్డివంటి గోల;
యిప్పుడాబిడ్డయెడ నిట్లు తప్పునేసి,
ఆవులింతలు నేడ్పులు నలసగతులు
నొక్కపూటనె నేర్పితివోయి నీవు! ౨౩౭

(కయలీహరుఁడు. ౪-౫౨)

ఆ. మదిని నెఱతనంబు మాసి, దాక్షిణ్యంపుఁ
బలుకులాడునపుడు గలిగినంత
నొప్పికాదు నీవు తప్పు నేసిన యప్పు-
డైన నాకు; నమ్ముమందకాఁడ! ౨౩౮

(జయరాయఁడు. ౪-౫౩)

ఆ. పువులం గోసి తేరఁ బోకు; దోసిటినీట
దేవతలకుఁ దనివి తీరఁగలదు;
మూఁపుముట్టుగాఁగ శిలంబు గౌతమి-
గట్లు పెల్లగింపఁ గలవురయ్య! ౨౭౯

(ఐందణుఁడు. ౪-౫౫)

క. పలుకుపలుకున నూర్పులి
సొలపునడుమఁ దల గవల్చుచును మనసిచటన్
నెలకొల్పక యూఁగొట్టుచుఁ
జెలియా! మమ్మేల యిట్లు చేడ్పుటిచెదవే! ౨౮౦

(అసోయుఁడు. ౪-౫౬)

ఆ. 'దానిఁ గూడి యిచటఁ దనియుదు' నంచు నా-
సించి పల్లెవాఁడు చెమ్మగిలిన
కేలఁగొన్న కందిగింజలు చేనిలో
రాలఁ దడిసి విత్తనాలవేళ. ౨౮౧

(గుణమందియుఁడు. ౪-౫౭)

తే. అదిగొ! దయితుఁడు గోసినయట్టి ప్రత్తి-
గవ్వతొడిమెలపయిఁగూడ గగురుపొడిచి
చెమ్మరించిన వ్రేళ్ళతోఁ జేయి కాఁపు-
కోడలికి నూరకయ ప్రాఁకులాడుఁ జూడు; ౨౮౨

(హాలుఁడు. ౪-౫౯)

---

(౨౭౯) గోదావరిగట్ల పొదలలో చేఁజిక్కినవారిని బట్టి చెఱుచు సాహసికలు తిరుగులాడుచుందురని భావము.

(౨౮౦) చెలికత్తెలేమో చెప్పుచున్నారు. ఆమెది విరహమందలి వరధ్యానము.

(౨౮౨) ఆతఁడు తాఁకినదానిని తాను దాఁకుటయందు ఆకాఁపుబిడ్డకీసాత్త్వికభావోదయము. అందుకై అతఁడు కోసిన ప్రత్తితొడిమెలనే తానును మరల వెదకుచున్నట్లు నటించుట.

ఆ. చొక్క కనులు మూయు సుదతిఁ జచ్చెనటంచు
విడిచి పాఱు కాఁపువెడఁగుఁ జూచి,
ప్రత్తికొమ్మ నగముపగిలిన కాయల-
మొగము వంచి చేల నగియెఁబోలె. ౨౮౩

(జణ్ణందసారుఁడు. ౪-౬౦)

ఆ. పుణ్యవతులు వడఁకి పులకించి నిట్టూర్పు-
లూర్చి కునిసియాడుచుండఁ గలరు;
కనులఁ బ్రియుని గాంచఁగానె మాబోంట్లకు
నొడలఁ దెలివిగూడ నుండదమ్మ! ౨౮౪

(రోలయేవుఁడు. ౪-౬౧)

ఆ. కానివారిసిరిని గాంచుట, వైద్యులు
లేని తెవులు, విభవహీనులగుచు
బంధుమధ్యమందు బ్రతుకును, బోలు నీ
విరహదుఃఖమోర్వఁదరమె దీని! ౨౮౫

(వామయేవుఁడు. ౪-౬౩)

ఆ. గగనతలముఁ బోలెఁ గడుఁ బెంపుఁ బఱపును
నిర్మలతయుఁ గల్గు నీయురంబు -
నెదిరి ముట్టడింప నెవరోపుదురు పయో-
ధరముదక్క జగతి నరపతీంద్ర! ౨౮౬

(విలాసుఁడు ౪-౬౪)

---

(౨౮౬) పయోధరము = మేఘము; స్తనము. ఎవఁడో యీ శృంగారి పీరుఁడు రాజు!

ఆ. అడవి పొదలనడుమ నొడఁబడి వానికై
వేచు కలికి, కాలి వ్రేళ్ళతుదలు
దాఁకి కలుగునెండుటాకుల మర్మర
నాదమాలకించు నాదరించి ౨౮౭

(మఞ్జుఁడు. (౪-౬౩)

ఆ, ఇందుకాంతివలని యిక్కట్టులెప్పుడుఁ
గానకున్న వింతకమలమనుచుఁ
గమ్మయూర్పుతావికై చుట్టు మూగెడు
సుదతినెమ్మొగమునఁ గొదమతేంట్లు ౨౮౮

(వసంతుఁడు. ౪-౬౬)

తే. ఇంటిపెద్దలయెదురఁ దానెంత మనసు-
నడఁచుకొని యుండినను, నీవు వెడలినపుడు
కనులు మూయుటచే రెప్పకొనల నున్న
దాని కన్నీరు తటుకున ధరణిఁబడియె. ౨౮౯

(వాహవుఁడు. ౪-౬౭)

ఆ. 'ఒప్పునిదియు ఫాల్గునోత్సవంబున' నంచుఁ
జల్లెఁ గలపమెవఁడొ సరసుఁడింతి!
కరఁగిపోయెఁ జన్నుగడవలఁ బొరలు చె
మ్మటలనదియు; నేల మరలఁ గడుగ! ౨౯౦

(సూరుఁడు. ౪-౬౯)

తే. మందబుద్ధివి; పెద్దలముందు నాఁడు
రెప్పవేయక నీవంక రెడ్డికూఁతు-
రించుకించుక మొగము మలంచి చూచు
చికిలి క్రేఁగంటి చూపులఁ జెప్పలేదె? ౨౯౧

(వహురాహుఁడు. (౪-౭౦)

తే. కన్నుగోరలలో నిండి కలఁగు బాష్ప-
వారిబరువున మసకలు వాఱు చూడ్కిఁ
బలుమఱును నది చూచుచూపులనె నీకుఁ
జెప్పక మిగిల్చినది యేమి చిన్నవాఁడ! ౨౯౨

(హాలుఁడు. ౪-౭౧)

ఆ. నాఁడు వయసుమగలు నాకుఁ దలాడగాఁ
బెట్టుచున్న గుజ్జవేల్పుదొరకె
యెరగుచున్న దానినిప్పుడు, చూచి సం-
తసముపడుము పాడుముసలితనమ! ౨౯౩

(౪-౭౨)

ఆ. కాఁపుకొడుకు మదిని గమలెడు, నిల్లాలు
దెగినయింటిలోన తిరుగుచుండి,
తాము సొగపు గన్న తావులు విధియెత్తి
నట్టి గనులఁబోలె నగపడంగ. ౨౯౪

(జాహహత్థి ౪-౭౭)

---

(౨౯౧) 'ఆమె తనవలపును నాతోస్పష్టముగాఁ జెప్పలేదే' అని నాయకుఁడడుగఁగా దూతి చెప్పినమాట. తరువాతి పద్యమునను ఇదే వేఱువిధముగాఁ జెప్పఁబడినది.

(౨౯౩) ధర్మార్థమోక్షములను తృణీకరించిన కామోద్రేక వర్ణనమిది.

ఆ. ఎవనితోడ నించుకెడఁబాటు గల్గిన
దేహమెల్లఁ జిక్కి తెల్లఁబాఱు,
నిదుర నిలిచిపోవు, నిడుదయూర్పులు సాఁగు -
నతనితోడనేఁటియలుక చెలియ! ౨౯౫

(హేలుఁడు. ౪-౨౪)

తే. సొగసుకాఁడ! మనంబున సురిగి సొరగి
నీకొఱకునింకనే మరణింపనోరి!
నిన్నె తలఁచుచుఁ జచ్చి వెండియును బుట్టి
మరల నీకె వసంబయి మఱుఁగలేను! ౨౯౬

(౪-౨౫)

ఆ. ఇచ్చకొలఁదిఁ దప్పులెన్నియైనను జేయు
మన్నియోర్వనేర్తుమందకాఁడ!
నీదు సద్గుణములు నిండిన మాచిత్త-
మందు దోసములకు సందులేదు. ౨౯౭

(మావురాయఁడు. ౪-౨౬)

ఆ. నీవు చేసినట్లు, నీవు మాటాడిన-
యట్లు, నీవు సూచినట్లు తాను
నేర్వఁ గడఁగుచుండు నెలఁతకు నిడుదలు
గాక దినములిపుడు గడచుఁ జూవె! ౨౯౮

(కల్లణసీహుఁడు. ౪-౨౭)

---

(౨౯౬) 'యం యం వాపి స్మరన్ భావం త్యజత్యంతే కళేబరం,
తం తమేవైతి కౌంతేయ సదా తద్భావభావితః'

అను శ్రీగీతావాక్యమిందు స్మరింపఁదగును.

తే. తెరువరికి రాత్రిపూట నిద్రింపకొలఁకుఁ
గసరి తిట్టుచు నిచ్చిన గడ్డిమోపె
యేడ్చుకొనుచును మరలఁ దానీడ్చిపై చు-
చున్నదిల్లాలు కంటె ప్రత్యూషవేళ! ౨౯౯

(అత్థుఁడు ? ४-౭౯)

ఆ. చేటులందు వెకలఁ జెందరు; భయముల
గుండెచెదరు; సిరులఁ గ్రొవ్వుగొనరు;
ఎచ్చుదగ్గులందునేకచిత్తముతోడ
నొప్పువారు సూవె గొప్పవారు. ౩౦౦

(ప్రణాముఁడు. ४-౮౦)

ఆ. తనదుచెలిని దలఁచుకొని యేమొ ప్రొద్దునఁ
బాడుచుండె వాఁడెవండొ చెలియ!
చెఱకు విల్తునంపకఱకులు దిన్న నా
మదిని బుండు గోటఁజిదుమునట్లు. ౩౦౧

(కేసవుఁడు. ४-౮౧)

తే. కొలఁది మీఱఁగనెదిగెడు క్రొత్త పెండ్లి
కూఁతుపాలిండ్ల యుదుటు పెక్కువను జూచి,
చిక్కినవసిన చెక్కుళ్ళచెలువు గలుగు
మొదటి పెండ్లాము నిట్టూరుపుల నిగిడ్చె. ౩౦౨

(మత్తగయిందుఁడు. ४-౮౨)

---

(౨౯౯) దారిఁబోవువానికుపచారము చేయలేక మొదలు కోపము. తరువాత ఆరాత్రియే వానితో చెలిమి కుదిరినది. ప్రాతఃకాలమున వానిప్రయాణ కాలమున విరహదుఃఖము.

(౩౦౦) ఈగాథకర్త 'ప్రతానుఁడు' అని పీతాంబరటీక.

(౩౦౨) దీనికర్త 'నీలబానుఁడు అని పీతాంబరటీక.

తే. ఎంతయాఁకలిగొని యున్న నిదిగొ చూడు!
దయితకరిణీముఖంబును దలఁచుచుండి
తిన మనసురాని కుంజరమునకు వాడెఁ
దొండమునయందె తామరతూండ్లు పిడుచ. ౩౦౩

(౪-౮౩)

ఆ. 'అలుకమాను చెలియ!' 'అలిగిన దెవ్వతె?'
'మెలఁత నీవె.' 'యొరులమీఁద నాకు-
నేఁటి యలుక?' 'యిచట నెవ్వరొరులు?' 'నాథ!
నీవె!' 'యెట్లు!' 'నాయదృష్టమహిమ!' ౩౦౪

(కువిందుఁడు. ౪-౮౪)

ఆ నీవు వత్తువనుచు నిముసంబువలె రేయిఁ
దూఁగు లేక కడపెఁ దొలిసగంబు;
మలిసగంబు వెతలబలిమికిఁ జిక్కి యా
యింతి త్రోసె నొక్కయేఁడుఁ బోలె! ౩౦౫

(అల్లుఁడు. ౪-౮౫)

తే. తిన్నఁగా నాదుకొనుఁడు: భీతిల్లవలదు!
పాపమీమెకు దయ్యము పట్టలేదు;
ఉన్నదున్నట్లు మేఘంబులుఱుము గుండె
చెదరి కలఁగిన తెరువరిచెలువ గాని! ౩౦౬

(దుర్ధరుఁడు. ౪-౮౬)

---

(౩౦౩) దీపికర్త 'మత్తగజేంద్రుఁడు' అని పీతాంబరటీక.

(౩౦౪) పొలయలుక గొన్న మానినికిని ఆమెను సముదాయించు ప్రియునకును నడచిన సల్లాపము.

(౩౦౬) వర్షాకాలము వచ్చినదేమో; ప్రియుఁడు పరస్థలమునకు వెళ్ళినవాఁడు రాలేదే! గతియేమి?' అని ఆమె విభ్రాంతురాలైనది. ఏదో గ్రహచేష్ట యనుకొన్నారు ఇరుగు పొరుగులవారు. తత్త్వమెఱిఁగి తనిఖరించిన అనుభవశాలి యొకరు చెప్పెడు మాటయిది.

ఆ. కమలమందుఁ గేసరముల పుప్పొడితోడి
కమ్మఁదేనె యెంత క్రమ్మియుండు
నొండుపువుల నంత యుండిన నీదిమ్మ-
దిరుగులందగించుఁ దేఁటికొదమ ! ౩౦౭

(౪-౮౭)

ఆ. నిలువుగనులఁ దెరువరులు గాంతురాసతోఁ,
బాలకదలిఁ బుట్టి పయికి వచ్చు
కమలఁ బోలి పొలుచు కాఁపుబడ్డను, దంచు
పిండితెలుపు మేన నిండియుండ. ౩౦౮

(సురహివచ్చుఁడు. ౪-౮౮)

ఆ. 'ఎవరిఁ దలఁచుకొంటివే ?' యని యడిగిన,
'నెవరు గలరు నాకు భువి !' నటంచు,
గోలుగోలుమనుచు గొంతెత్తి యేడ్చి యా
యింతి మమ్ముఁగూడ నేడిపించె. ౩౦౯

(సురహివచ్చుఁడు. ౪-౮౯)

ఆ. చెడుగుపిల్ల ! కాళ్ళఁ బడినాఁడు; నీపతి
నింకనైన లేవనెత్తవేమి ?
వలపులెంత గట్టివాటి నిల్చినవయ్యు
నిదియె వినుము వానికెల్ల మేర ! ౩౧౦

(హాలుఁడు. ౪-౯౦)

---

(౩౦౭) ఈగాథకవి 'దుర్దురుఁడె' యని పీతాంబరటీక.

(౩౧౦) కాళ్ళకు మ్రొక్కినతరువాతఁగూడ అలుకవదలి త్రోవకు రావేని అంతటితో నతనికి నీ మీఁది వలపు తెగునని చెలియుపదేశము,

ఆ. పచ్చరాతిసూదిఁ గ్రుచ్చిన ముత్యంబు
పగిది, గరికతుదను దగులుకొన్న
నీటిబొట్టు, మెడను నిడుపుగాఁ జాఁచి, త్రా-
వెడిని వానకారువేళ నెమలి. ३०१

(పాలితుఁడు. ४-९४)

ఆ. నీలివన్నె రవిక నిండియు మిగిలిన
చంటిమిట్ట యొకటి సతికిఁ బొలిచె,
నీటనిండుమొగిలుచాటున నించుక-
వెలికిఁ దోఁచు చంద్రబింబమట్లు. ३०२

(మీణసామి. ४-९५)

క. దొరకెంచిన కీడుంబలెఁ
దెరువరి తెరువరికి వెఱచి తెలిపెడు 'నదె చూ
డర! మామిడీయాకులలో
నరమొలచెను మొలవరాని యది యొక' టనుచున్. ३०३

(బహుల్లుఁడు. ४-९६)

ఆ. పుణ్యవతులు సుమ్మ పొలఁతులు కలనైనఁ
గాంతుమోము చూడఁగలుగువారు;
వాఁడులేక మూఁతవడనైనఁబడవు నా
కనులు; కలలనెవతె గాంచునింక! ३०४

(మలయసేహరుఁడు. ४-९७)

---

(३०३) వసంతమునకు సూచకమగు మొగ్గతొడుగని భావము. ఈగాథ కర్తపేరు 'వల్లభుఁడు' అని పీతాంబరునిటీక.

ఆ. మొదలు చెక్కుటద్దములదాఁక నపరంజి
కమ్మలెపుడుఁ దాల్చు కలికిచెవులు
దాల్పవలసె నేఁడు తాటాకుచుట్టల
జోడు! కాలమహిమ చూచినావె! ౩౧౫

(౪-౯౮)

తే. మండుచుండెడి వేసవియెండవేళ
నరుగుచుండెడు తెరువరికైనఁ గాని,
మదిని నెలకొన్న ప్రియురాలి వదనచంద్రు
పండువెన్నెలవెల్లి తాపంబునణఁచు. ౩౧౬

(మంగలకలసుఁడు. ౪-౯౯)

ఆ. దేశకాలములను దెలియక వేఁడిన
నెవరికైనఁ గోపమెట్లు రాదు?
భోగలాలసతకు లోఁగి, యేడ్చుననుంగుఁ
గొడుకునైనఁ దిట్టుకొనదె తల్లి! ౩౧౭

(మహోహియుఁడు. ౪-౧౦౦)

ఆ. మండెదేని మండు! మాఁడెదేనియు మాఁడు,
పగిలెదేని పగులు; పాడుమనస!
వాఁడు తగినవాఁడు గాఁడని యొకమాఱు
నిర్ణయించినాను నేఁడుమొదలు! ౩౧౮

(హాలుఁడు. ౫-౧)

---

(౩౧౫) ఈగాథకవిపేరు 'మంగలకశీలుఁడు' అని పీతాంబరటీక.

(౩౧౭) కవిపేరు 'మహోదధి' అని పీతాంబరుఁడు. 'మహోహియ' అనునది 'మహోయహి' యనుదాని వికృతరూపము కావచ్చును.

ఆ. మంచివారు గానిపించు టే యరిది యీ
పాడుజగమునందుఁ బలువగుంపు
నిండియుంట ! గాకితలడంబులున్నంత
యంచలుండఁగలవె యవనిమీఁద ? ౩౧౯

(కుమారుఁడు. ౫-౫)

ఆ. వెడఁదమూతితుదను వెడలిన వాఁడియౌ
కోఱపంటితోడికొడుకుఁ జూచి
తల్లి పంది తనకునొల్లకున్నను మేయు
నూరిప్రక్కతోఁటనుండు యవలు ! ౩౨౦

(విగ్గహుఁడు ౫-౨)

ఆ. తోయమెల్ల లీలఁ దొండంపుఁదుదఁ బీల్చి,
కడలి రిత్తపాత్ర గానిపించి,
యడ్డులేని బాడబాగ్నిని నభమెల్ల
నించు గుజ్జువేల్పు నెగడుఁగాక ! ౩౨౧

(పొట్టిసుఁడు. ౫-౩)

క. ఇలమీఁదనశోకమ ! కా
వలసినదేమింతకన్న భాగ్యము నీకున్;
లలనారత్నంబుల చే-
తులఁ బోల్తురు నీదుచివురుతోఁగద రసికుల్ ! ౩౨౨

(కడ్డిల్లుఁడు. ౫-౪)

---

(౩౧౯) ఈగాథ పీతాంబరుని మూలమునందలిది. ఈ సంఖ్యయు నందలిదే.

(౩౨౦) ఎవరైన నదలింపవచ్చిరేని కొడుకుపౌరుషము ప్రకటించునవకాశము లభింపఁగలదను బొగరుతోడియాశ తల్లిపందికి. ఈగాథకవి 'విగ్రహరాజు' అని పీతాం.టీ.

(౩౨౨) కవిపేరు 'కట్టిల్లుఁడు' అని పీతా.టీ. ౯౧ వ గాథకర్త 'కటిలుఁడు' ఇతఁడే కాఁబోలును,

క. కొడుకునకును దయితునకును
నడుమను గూర్చున్నవేళ నఖముఖముల రా-
పిడిచే నిల్లాలికిఁ జ-
న్గడవలలోఁ జేపునొకటొకటి పులకించున్. ౩౨౩

(హాలుఁడు. ౫-౯)

ఆ. మరులు నించు నింతచిఱుతప్రాయమునందె;
జుత్తెఁడైన లేదు చూడు మరల!
పెరిగెనేని రెడ్డిబిడ్డ యనర్థంబు
దెచ్చు నిజము, విసపుఁదీఁగవోలె! ౩౨౪

(భోజయుఁడు. ౫-౧౦)

ఆ. 'నిదురపోవె! కడచెనిదిగొ మూఁడవజాము'-
ననుచుఁ జెలులు! నన్ను నాడనేల?
నన్నుఁ గూర్కనీదు నల్లవావిలిపూల
నిండుతావి; నిద్రపొండు మీరు! ౩౨౫

(సిరిసత్తి, ౫-౧౨)

ఆ. బురదయెల్ల నెండిపోవఁ, దాఁబేళ్ళను
మీలు వెట్టఁజిక్కి మిడియుచుండ,
నేఁడు గంటిమెపుడుఁ జూడనిదీతటా-
కంబునడుగునేల; కాలమహిమ! ౩౨౬

(౫-౧౪)

---

(౩౨౪) రెడ్డి = గ్రామణి, ఊరినాయకుఁడు.
(౩౨౬) దీనికవయిత 'శలవాహనుఁడు' అని పీతాం టీ.

6)

ఆ. దొంగతగులములకు లొంగి చీఁకటిరేల
వలసినట్లు తిరుగవలదు బిడ్డ!
కానఁబడెదు చక్కఁగానె యింకను దీప-
కళిక వోలె నంధకారమందు! ౩౨౭

(బప్పయంతుఁడు. ౫-౧౫)

క. అడిగిన బదులాడదు, క-
న్నడు వారలమీఁద రేఁగిపడునూరక, యా
చెడిపె గనుమేటి చెంగటి
మగువ పొదలు చిచ్చు దగిలి మండుచునుండన్! ౩౨౮

(రోబయేవుఁడు? ౫-౧౬)

తే. నిజము చెడిపెలమేమెల్ల; నీది మచ్చ
లేనికులము! పతివ్రత! లేచిపోవె!
కాని మాకెవ్వరికిని మంగలిని వలచు
నెఱతనము లేదొకానొకగరితఁబోలె! ౩౨౯

(పాలితుఁడు. ౫-౧౩)

క. నిద్దుర గందురు; చెప్పిన
సుద్దులు వినఁగలరు; పలుకుచోఁ దడఁబడ; రే
ప్రొద్దుం నినుఁ జూచి యెఱుఁగని
ముద్దియలది సుఖము, సుభగమూర్తి! జగమునన్ ౩౩౦

(దేవయేవుఁడు. ౫-౧౮)

---

(౩౨౭) 'బ్రహ్మదత్తుఁడు' అని పీతా-టీకయందీకవిపేరు. కనుక 'బప్పయత్త' అను ప్రాకృతి రూపముండఁదగును. సున్న ఉత్తరాక్షరద్విత్వ సూచకముగానుండుట ప్రాకృతలిపి పరిపాటి.

(౩౨౯) దహస్యదురాచారము గలయిల్లాలొకతె యొకవేశ్యను కులముచెడినదని నిందింపఁగా, ధానికది యిచ్చిన ప్రత్యుత్తరమిది. 'ఒకానొకగరిత' నీవనుటకు మఱుఁగుమాట,

ఆ. చూచినంతఁ గన్ను సొగియించి, కరముల
సోఁకినంత మనసు సొక్కఁజేయు
కళలరాశి, చంద్రుకరణి నుండు ప్రియుండు
వలచినంతనబ్బువాఁడె చెలియ ? ౩౩౧

(రాయరసియుఁడు. ౫-౨౧)

క. అనుఁగుఁ జెలికాఁడ ! పై వా-
లిన తేఁటులబరువుదండడికిఁ బువుగుత్తుల్
తునిసెడునవి యివె కాలం-
బున దంట్లయి నిలిచెఁ బ్రబ్బపొదలేటి దరిన్ ! ౩౩౨

(దశరథుఁడు ౫-౨౨)

క. కలలో దొరకెడు లిబ్బుల
వలెఁ, జూచినయట్లె మఱుఁగువడి పోయెడు నీ
వలపులకు లోఁగి పలుతలఁ-
పులతోఁ బిన్నమ్మ ! మోసపోతిమి గదవే ! ౩౩౩

(సరణుఁడు. ౫-౨౩)

ఆ. చక్కఁదనము తనకు సహజమై, గుణముతోఁ
గూడుకొనెడి యంపకోలనైనఁ
గడవఁ ద్రోయు విల్లు: తడవుగాఁ బొందెట్లు
సాఁగు వంకరలకుఁ జక్కటులకు ? ౩౩౪

(కంకణతుంగుఁడు ? ౫-౨౪)

---

(౩౩౧) కరములు = చేతులు, కిరణములు, కళలు = శృంగారలీలాపాండిత్యము. చంద్రుని పదునారవ భాగములును. చంద్రుఁడును చేతికందనివాఁడే.

౩౩౨) ఈగాథ మొదలుగా నిఁకముందు కవులపేర్లు అన్నియు పీతాంబరుని టీకనుండి యెత్తఁబడినవి.

(౩౩౪) అమ్ము స్వభావముగా చక్కఁగానుండును; గుణము - అల్లెత్రాడు - తో కూడు నది. అట్టిదానిని వంకరగానుండు విల్లు వెలికిఁద్రోయును. అట్లే నిష్కపటులైన గుణవంతులకును వక్రస్వభావులకును చెలిమి కలిగినను చాలాకాలము సాఁగదు.

ఆ. ప్రియులఁ గౌఁగిలించువేళలఁ జనులపై
రత్నహారములను రమణులూడ్తు;-
రెంత సుగుణవంతులేనియు నవమాన
మొందరొక్కొ కాలమొదవినపుడు! ౩౩౫

(మకరందుఁడు. ౫-౨౯)

ఆ. వేఱుతెఱఁగు చూడవే లోఁతిచిచ్చుల
మచ్చుగాదు పాడుమరుని చిచ్చు!
నీరసంపుటెదల నాఱు; బగ్గుమటంచు
మండునెపుడు సరసమానసముల. ౩౩౬

(౫-౩౦)

తే. మన్ననలనట్లు పెరిగిన, దన్నినాళ్ళ-
చెలిమిచే వేఱు బలిసి నిల్చినది, చూడు,
ప్రేమవృక్షంబు పడిపోవువేళ నింత-
చప్పుడైనను లేదేమి చెప్ప నత్త! ౩౩౭

(కాలవాహనుఁడు. ౫-౩౧)

ఆ. తీయమాటలాడఁ దెగి చేఁదులాడితి:-
వతఁడు కాళ్ళఁబడిన నరయవైతి;
వెడలి పోవ నడ్డుపడవైతి; పొలయల్క-
యెవరికొఱకుఁ బూనితింకఁ జెలియ! ౩౩౮

(మానుఁడు. ౫-౩౨)

---

(౩౩౫) సుగుణము = మంచిదారము. హారములకిది యుండును

(౩౩౬) నీరసము = తడిలేనిది; అనురాగములేనిది. సరసము = తడిగలది. అనురాగము గలది.

(౩౩౭) ఒక చెడ్డమాటగూడ లేక కాలపరిణామముచే మాయిద్దఱిప్రేమ చల్లగా చల్లఁబడి అంతరించినదని భావము,

ఆ. తుడుచు నొక్కమారు; కడుగు నింకొకమారు,
కొసరి యొక్కమారు గోరఁ జిమ్ము;
ముగుద యెఱుఁగలేదు ! మగఁడు చన్గట్టపై
నాఁటియున్న గోటికాటు గంటె ! ౩౩౯

(పాలితుఁడు. ౫-౩౩)

ఆ. యౌవనంబువలె నుదారపయోధర-
లీలఁ బొల్చు వానకాలమరుగ,
మొదటి రెల్లుఁబూవు మొలచెను, భూదేవి-
శిరమునందుఁ గురుల నరపు వోలె. ౩౪౦

(పాలితుఁడు. ౫-౩౪)

క. ఉడుగని జలధారలనెడు
నిడుద్రాళ్లఁ గట్టి యీడ్చి నిక్కియు బలిమిన్
బుడమిఁ బయికెత్తలేకా-
ర్చెడుగతి నుఱిమెడిని గంటిరే మొగిలు దివిన్ ! ౩౪౧

(కహిలుఁడు. ౫-౩౬)

ఆ. ప్రియుఁడు గడువుదినముఁ బేర్కొన్నవేళలో
నొప్పుకొంటివిప్పుడున్నయట్లె
పాడుమనస ! కలఁగఁబాఱెదవేమి ? న-
మ్మించి నన్నుఁ జెఱుప నెంచినావె ? ౩౪౨

(ఉల్లోలుఁడు. ౫-౩౭)

---

(౩౪౦) పయోధరములు = స్తనములు, మేఘములు, వర్షాకాలమునకంటె శరత్కాలమున మన్మథవేగము తక్కువయని భావము.

(౩౪౨) గడువుదినము - మరల ఇవ్వవనాఁడు తప్పక వచ్చెదనని చెప్పిన దినము.

ఆ. "తెలియనట్టిరకును దెలిపెడుఁ జూడవే
'వాఁడు పగులఁ గొట్టినాఁడు గాజు'-
లనుచు, వట్టిబేల!" "యట్లుగాదే! పాప-
మతనిమీఁద దానికంత వలపు!" ౩౪౩

(అట్టరాజు. ౫-౩౮)

ఆ. నింపుజవ్వనంపు నిగ్గులుదేఱు క-
పోలమూలమందుఁ బొలఁతికదిగొ!
చెవిని వ్రేలుచుండు పువుగుత్తి వంగి లా-
వణ్యరసము ద్రావునట్లు దోఁచె! ౩౪౪

(మాధవుఁడు. ౫-౩౯)

ఆ. అంగమెల్లఁ జెమటలై యుండ నయ్యింద
కానిఁ బేరుకొనుచుఁ, గడఁగి దూతిఁ
జెప్పినదియె మరలఁ జెప్పి పంపుచు నింతి
కడకు వానియింటికడకె వచ్చె! ౩౪౫

(ఖరగ్రహుఁడు. (౫-౪౦)

క. నను గొట్టునమ్మకనన వా-
నిని గొట్టెదవేని మదన! నే మఱుజన్మం-
బునఁగూడ నాదు జీవం-
బును నీపాదములఁ బెట్టి పూజింతుఁ జుమీ! ౩౪౬

(ముద్దుఁడు. (౫-౪౧)

---

(౩౪౩) ఇద్దఱు చెలికత్తెలు క్రొత్తనాయికను గూర్చి కనికరముతో చేసెడు సల్లాసము.

ఆ. సిగ్గులేనివాఁడ! చేసిన మేలును
మఱచువాఁడ! నీదుకొఱకు వాన-
కాలమందు రాత్రివేళఁ ద్రొక్కిన యూరి-
బురద నేఁటికైన మఱవలేను! ౩౪౭

(కైశోరుఁడు. ౫-౪౫)

ఆ. ఇల్లె సొబగుపొగరు హెచ్చి వ్రేపల్లెలో
నెల్లయెడలఁ దిరిగెదేని తిరుగు!
పణఁతులందుఁ గల్గు గుణదోషములు చక్క-
నెఱిఁగి కొనఁగఁ జాలుదేని, కృష్ణ! ౩౪౮

(శాలవాహనుఁడు. ౫-౪౭)

ఆ. ప్రణయమయములైన పల్కుల తెగవేఱు!
ఇచ్చకంపు నుడుల యచ్చు వేఱు!
మనసులెఱుఁగునత్త! మఱి వాని భేదంబు:
అక్షరంబు లొక్కలైన నేమి! ౩౪౯

(కుమారిలుఁడు. ౫-౫౦)

ఆ. వట్టి పెదవులయందుఁ బుట్టినవీమాట
లిట్టివెన్నియైన నేమి ఫలము!
మనసునుండి వెడలు మాటలతీరది
వేఱు; నిల్వకిందు వెడలి పోర! ౩౫౦

(చామదత్తుఁడు ౫-౫౧)

ఆ. నాకు సాటిగాఁగ నీకడ సౌభాగ్య
గరిమ దానికెట్లు దొరకనేర్చు?
దానిపేరు గూడ దయమాలి హరియించి
నాకుఁ దెచ్చిపెట్టినావు నేఁడు! ౩౫౧

(విష్ణురాజు. ౫-౫౨)

ఆ. అతివ! తెలియకుండనడిగెదఁ; బ్రియులను
బాసినప్పుడాఁడువారికెల్లఁ
జెప్పు మున్నయట్లె చేతుల గాజులు
పెరిగి తమకుఁదామె పెద్దవగునొ! ౩౫౨

(కజ్జలరాజు. ౫-౫౩)

తే. చుట్టుఁ దిరుగును; వగగొని సురుగు; మరలు;
చక్కఁ బయికెత్తఁ దొండము సాఁచి చూచు;
బురద దిగఁబడి యున్న కుంజరముఁ గాంచి
వలపుసంకిళ్ళచేఁ గట్టువడిన కరిణి. ౩౫౩

(దుర్గరాజు. ౫-౫౪)

ఆ. నీదు చూపుదారి నిలిచెడు, దిరుగాడుఁ
బ్రక్కలందు, ముందు పరుగులిడెడుఁ,
గులుకులాఁడి; చేతియెలఁదీఁగతో నిమ్మ
గట్టిదెబ్బ యొకటి! కాఁపుకొడుక! ౩౫౪

(వసంతుఁడు. ౫-౫౬)

---

(౩౫౧) దాక్షిణ్యమునకీమె దగ్గరకు వచ్చి తనకు ప్రియురాలైన ఇంకొకనాయిక పేరుతో ఈమెను బేర్కొన్నాఁడు నాయకుఁడు. దానికిది యీమె యిచ్చిన ఛలోక్తి. సౌభాగ్యము = భర్తప్రీతికి పాత్రమగుట.

(౩౫౨) వియోగమఁగలిగినప్పుడు తాను కృశించినది, గాజులు వదులైనవి అది తెలియ నేరక అముగుడ చెలికత్తెనిట్లడుగుచున్నది.

ఆ. గొల్లదొడ్డినడుమఁ గ్రొవ్విన తుంటరి-
కోడెవాఁడికొమ్ముగొనల మెల్లఁ
గనులు గోఁకికొనుచుఁ దనదు సౌభాగ్యసం-
పదను జాటుచుండు మొదవుఁ గంటె! ౩౫౫

(చల్లోతుఁడు. ౫-౬౦)

ఆ. పాదములకు మ్రొక్కి, బలిమి ముద్దులు గొనఁ,
గలుగు పలువగల సుఖంబులెల్ల,
గోలపిల్ల! చెఱుచుకొంటివి గదె, వానిఁ
జూచినంత నలుకసుద్ది మఱచి? ౩౫౬

(శాలవాహనుఁడు. ౫-౬౫)

ఆ. చూడుమిట్లు; ముద్దులాఁడి; నేఁటికి వింత
యలుక చాలు; మరల నలుగవచ్చు!
విండుఁ జందమామ నిగ్గుల పండుగ-
రేయి సొగసులివిగొ మాయఁదొడఁగె! ౩౫౭

(పోటిశుఁడు. ౫-౬౬)

ఆ. దీనులైనవారిఁ దేఁకువదీర్చి ర-
క్షింపఁ జాలువారలిరువురిలను;-
పార్వతీశుఁడైన పరమేశ్వరుఁడు, రాజ-
వల్లభుండు శాలవాహనుండు. ౩౫౮

(పృథ్వీనాథుఁడు. ౫-౬౮)

---

(౩౫౫) అంత తుంటరి యాబోఁతుగూడ తన్నేమియుఁ జేయలేనంత లొంగి పోయిన దని, అది తన కామనీయకబలమని, ఆవు చాటుచున్నది.

ఆ. ఊరికెల్ల నున్నదొకటే కదా రెడ్డి-
వారియింట నత్త! పాద్రిచెట్టు;
మరఁది జుట్టునిండ మరి యిన్ని యాపూలు
గలవిదేమి బాగుగాదు మనకు! ౩౫౯

(౫-౬౯)

ఆ. వలుదరెప్పలొలయ నలుపులై తెలుపులై
వాలు నిడుదకనులు వదనసీమఁ
గలవు గాని యితరకాంతలకును; నవి
తెలిసికొనవు చూచుకలికితనము. ౩౬౦

(చల్లోతుఁడు. ౫-౭౦)

ఆ. పేదరాలు నిండువేవిళ్ళకాలమం-
'దేమి వలతు?' వనుచు నందఱెన్ని-
మారులడుగుచున్న 'మంచినీరే' యను
మగనిఁ గలఁతవెట్ట మనసు రాక! ౩౬౧

(ముకుందుఁడు. ౫-౭౨)

క. విరహము మందరమై, ము-
మ్మరముగఁ బాల్కడలిఁ బోలు మాహృదయంబున్
దఱచి, యకట! రత్నంబుల-
కరణిఁ బెరికివైచె మా సుఖంబులనెల్లన్. ౩౬౨

(శాలవాహనుఁడు. ౫-౭౫)

---

(౩౫౯) మరఁదికి దంటిగా పాద్రిపూవులిచ్చువారు రెడ్డివారియింట ఎవరో యున్నారని వదినెకు సందేహము. పాద్రి = కలిగొట్టు చెట్టు, పాటలము.

క. వెలఁదులకుఁ బలుతెఱంగుల
వలపుల నెఱవగలు నేర్పువారెవ్వరు? లో-
కులకెల్లఁ జెలిమి యొక్కటి
నెలకొనెనా నేర్పునదియ నేర్వనివెల్లన్. ౩౬౩

(కపిలుఁడు. ౫-౩౭)

తే. పొలఁతి! చెప్పెడువారి మాటలకె వలచి
డబ్బులాడెదు గాని, చూడవు నిజంబు
వాని; జూచిన యెవ్వరికైన నిట్టు-
లొడలు తమచెప్పచేఁతల నుండఁగలదె? ౩౬౪

(వరాహుఁడు. ౫-౭౮)

తే. నీకొఱకు వేచి కన్నులు నిదురలేక
వాచియుండఁగ, సొగసులు వమ్ముగాఁగఁ,
జిన్నఁబోవుచు వగకాఁడ! చెలులతోడఁ
జెప్పుకొనుటకు నోపదాసిగ్గులాఁడి! ౩౬౫

(దుర్లభరాజు. ౫-౮౨)

ఆ. బ్రదుకు బొంగరంబువంటిది; విరహాగ్ని
సైఁపరాదు; మేను సన్నగిల్లె;
చెలియ! యింకనేమి గలదు చెప్పఁగ! నీవె
తెలియనేర్తు చేయవలయుదాని. ౩౬౬

(అజయుఁడు. ౫-౮౬)

ఆ. కలల నిన్నుఁ జూడఁగల సుఖంబులు లేవు
నీవియోగమందుఁ నిదుర లేక;
కనులు నీరు గ్రమ్ముకొనుటవింతికి లేదు
నీదు దారిగను వినోదమేని. ౩౬౭

(మహాదేవుఁడు. ౫-౮౭)

క. పెఱతప్పులకలిగిన నౌక
తెఱఁగున నెపుడైన నరుల- దేర్పనగుఁ జెలీ!
సరిపడనితప్పుచే ని-
త్తఱి నలిగినవానినేవిధంబునఁ దేర్తున్? ౩౭౮

(వనగజుఁడు. ౫-౮౮)

ఆ. వచ్చి కానిపింతు, విచ్చకాలాడుదు;-
వింతె మంచితనములెమ్మెకాఁడ!
యెవరి మనసులోన నేముండునో యది
తెఱచి యెవరికెవరు తెలుపఁగలరు? ౩౭౯

(రాఘవుఁడు. ౫-౮౯)

ఆ. ప్రియుని జేరనడ్డమయి పాడువెన్నెల-
నీరదెంత గలదొ నింగికొలన!
చెలియ! చంద్రకిరణముల గొట్టముల యూట-
లెంతకాలమైన నెండి పోవు! ౩౮౦

(దూరమానుఁడు. ౫-౯౧)

క. సుందరతరుణజనంబుల
దందడిలోఁ గూడ నీదు దర్శనమునకై
వందురుచు నడవిలోన బ-
లెం దిరిగెడు నవ్వెదంగులేమకుఁ జూపుల్. ౩౮౧

(విరహవిలాసుఁడు. ౫-౯౨)

ఆ. ఊరఁ గొడుకు లేకయుండఁగాఁ గోడలు
వచ్చి కాళ్ళ మ్రొక్క వంగినపుడు
గాజులెల్ల జారఁగాఁ జూచి కడుఁగోప-
కత్తెయయ్యె నేడ్చె నత్తగారు! ౩౭౨

(విదగ్ధుఁడు. ౫-౯౩)

ఆ. మ్రాఁకులెల్ల గ్రీష్మ మధ్యాహ్నవేళల
మండుటెండలందు మాఁడి పోయి
యేడ్చుఁబోలెఁ జూచితే! యతితారమై
మొరయుచుండు నీలపురుపురొదల, ౩౭౩

(దుర్లభరాజు. ౫-౯౪)

ఆ. తొలుత మూఁగిన తేఁటిపెంటులకు వలచి
గండుదేఁటులు జుమ్మని క్రమ్ముచుండ,
విమలరవిబింబరుచికదంబములు ముద్దు-
గొనఁగ విచ్చెడు తామరగుంపు గంటె! ౩౭౪

(పరమేశ్వరుఁడు. ౫-౯౫)

తే. 'మలయ మారుత సౌరభములకు నోర్వ,-
వనుచు నన్నిల్లు వెడలనీదత్తగారు;
పెరటియూడుగు పూవుల పరిమళంబు
గొట్టుకొని చచ్చినను జచ్చినట్టు గాదొ; ౩౭౫

(మాధవుఁడు. ౫-౯౭)

---

(౩౭౨) కోడలి విరహకార్శ్యము అత్తగారికిని ఓర్వరానంత యెక్కువైనది. అత్తగారైనను ఆఁడుమనసు, తల్లిమనసు పూర్తిగా లేకుండదు గదా. కొడుకు వింతగా వలచినదే యని కనికరము.

(౩౭౩) అతితారము = తారస్థాయిని మీఱినంత కీచునాదము గలది.

ఆ. సుదతి మొగముఁ జూచుచును వాఁడు, వానిమొ-
గంబు మత్తు మిగిలి కనుచునదియు
ధన్యులైతిమనుచుఁ దలఁతురాల్మగలింక
నొరులు పుడమి లేకయున్నయట్లు ! ౩౭౬

(శాలివాహనుఁడు. ౫-౯౮)

తే. నేమమడిగెదె ? యది యెట్లు చిక్కె మాకు ?
నదిగొ జూచెదుగా యింటియంగణమునఁ
బొట్టిమామిడి ! యద్దానికొట్టకొనను
పుట్టరాని యనర్థంబు పుట్టెనొకటి ! ౩౭౭

(౫-౯౯)

ఆ. వీడుకొనెడువేళ వెలవెల్లనైన యి-
ల్లాలిమోముఁ జూచినట్టులెల్ల
బందెగాళ్ళవడఁగఁ బయనంపుమాటయే
తలఁపనేరఁడయ్యె దారికాఁడు ! ౩౭౮

(శాలివాహనుఁడు. ౫-౧౦౦)

ఆ. సూది గ్రుచ్చుకొన్నచోట రోకలి దూర్చు
వారు పాడుజనులు; వీరికోస-
మొక్కయూరనుండియును రెండుకన్నుల-
నిండఁ బ్రియుని జూడనేరనమ్మ ! ౩౭౯

(విక్రమభానుఁడు. ౬-౧)

---

(౩౭౭) వసం సూచకమగు చిగురాకు.

(౩౭౯) స్వల్పమును పెద్దగా చేసి ప్రకటించువారు లోకులు

ఆ. నిన్ను వేఁడుకొందు; నేఁడొక్కపూఁట న-
న్నేడ్చుదాఁక నడ్డగింపవలదు;
అతఁడు రేపువెడలునప్పుడు నెచ్చెలీ,
భూమినున్న నేడ్వఁబోను లెమ్మ! ౩౮౦

(సర్వసేనుఁడు. ౬-౨)

ఆ. నిన్నుఁ జూచువేడ్క నీసద్దు విని యెన్ని-
యడుగులింతి వేగనరుగుదెంచె,
వెనుకకన్ని మోసికోఁ బోవ వలసెను
దాని మేము, నీవు దాఁటిపోవ. ౩౮౧

(శ్రీమాధవుఁడు. ౬-౪)

ఆ. బొమలముడులు మత్సరమును నీసును లేక
యెండినట్టులుండు రెండుకనుల
నతఁడు నన్నుఁ జూచునందఱివలె; నింకఁ
జిక్కిపోక యేమిసేతు నత్త? ౩౮౨

(౬-౬)

ఆ. ఎప్పుడు మదికిఁ గూర్తు; వెగ్గులు సేయవు;
నిజము గాని, ప్రేమ నిండియుంట
నమ్మకంబు లేదు నాకు నీయెడ; ధైర్య-
మాఁడవారికేది యందకాఁడ! ౩౮౩

(రోలదేవుఁడు. ౬-౮)

---

(౩౮౦) రేపు ప్రియుని ప్రయాణమని విన్నప్పటిదీయేడ్పు.

(౩౮౨) వలపుగలచోట పైగుణములు చూపులకుండును. అవిలేని చూపులందఱిని జూచునవి. 'నేనుగూడ అందఱితోటిదాననే యైతినే' యని యామె మఱుగుచు కృశించినది.

ఆ. ఇంకనొక్కటియు లభించు నీకింతలో;
మంకుమనస ! దుఃఖమాత్రమునకె
యింత మిడుకనేల ? యింతట ముగిసెనే
పరులసొత్తుకాసపడిన నీకు ? ౩౮౪

(౬-౯)

ఆ. సుగుణవంతురాలు, సుందరి, నిజమది;
నేను బనికిరానిదాన, నిజము.
కాని యందకాఁడ ! దానిఁబోలఁగలేని-
వారలెల్లఁ జావవలయునేమి ! ౩౮౫

(యశస్సింహుఁడు ౬-౧౧)

ఆ. కలిమి లేమియును సుఖంబు దుఃఖంబును
దెలిసి నడచి యిల్లు దీర్పనేర్చు-
వారె సతులు; లాఁతివారలు మగలకు
నంటియుండు ముప్పులంతె, కొడుక ! ౩౮౬

(బహుఁబలుడు. ౬-౧౨)

తే. అలఁతినగవులె చీవాట్లు; హద్దుమీఱి
సలుపు నుపచారములె మదిఁగలఁచు పనులు;
కంటఁ దడివెట్టుకొనుటయె కలహవిధము;
అరయ నిట్టిది మంచియిల్లాండ్రనడత. ౩౮౭

(కుమారిలుఁడు. ౬-౧౩)

---

(౩౮౪) ఇంకనొకటి - దశమావస్థ, మృతియనుట.

ఆ. జనవిరుద్ధమైన పనిగాన వానితో
మాటలాడకున్న మానెఁగాని;
ఎదురుపడినవాని నెట్టిశత్రువునైన
నెవరు చూడకుండ నేఁగఁ గలరు ? ౩౮౮

(మన్మథుఁడు. ౬-౧౪)

ఆ. పేదవాఁడు గూడఁ బ్రియురాలు కైవసం-
బేని ధనికునట్లె యెంచుఁ దన్ను;
ఉర్వియెల్లఁ జేతనున్నను బ్రియురాలు
లేనివాఁడు తలఁప లేనివాఁడె! ౩౮౯

(ఈశ్వరుఁడు. ౬-౧౫)

ఆ. నొగిలి యేడ్వనేల ? వగచి క్రుళ్ళఁగ నేల ?
కన్నవారిమీఁదఁ గనలనేల ?
విషముపోలెఁ బ్రేమ విషమంబు లలితాంగి!
యెవరు దానినడ్డగింపఁగలరు ; ౩౯౦

(ఈశ్వరుఁడు. ౬-౧౬)

క. ఆయూరిసొగసు, నామా-
ప్రాయము, నావయసుమగల వైభవముఁ గథా-
ప్రాయముగఁ జెప్పుకొందు చె-
లీ! యందఱు; నేఁటికాలకించెద మేమున్ ! ౩౯౧

(కాలవాహనుఁడు. ౬-౧౭)

తే. మోవి చెక్కిళ్లఁ గన్నీట మునిఁగి యదరు-
చుండ వెడనవ్వునవ్వుచు నువిద పలికె;
"ఇఁకను నీపయిఁ గోపింపనేల ? బాస
చేసి యొప్పించు గతికి వచ్చినది ప్రేమ !" ౩౯౨

(౬-౧౮)

ఆ. వన్నెనేయి పూసికొన్న నా మోమును
గూడఁ దమిని ముద్దులాడుఁ దొలుత;
ఇపుడు చూడు! నన్ను నింత సింగారించు
కొన్నఁ దాఁకుటకును గొంకు వాఁడు; ౩౯౩

(౬-౧౯)

ఆ. అవును; జగడమాడినప్పుడంతయుఁ దమ-
కములు దాల్చుఁ గ్రొత్తకమ్మఁదనము:
కాని యొక్కమాట: మానిని! పొలయల్క
పెరిగెనేనిఁ జెఱుచుఁ బ్రేమమెల్ల. ౩౯౪

(౬-౨౧)

ఆ. వినవె! పొల్లయలుకవేఁదుఱుగొని యకా-
రణమె కారణముగ రంపునేసి,
మొగము చూడకుండఁ దెగనాడి, వానితోఁ
బాడుచేసికొంటిఁ బ్రణయమెల్ల. ౩౯౫

(౬-౨౨)

---

(౩౯౨) నిజమైన వలపున్నప్పుడు ఒట్టిమాటయే చాలును. బాసలు గీసలు అక్కరలేదు. అది లేనప్పుడే యివి. అట్టిచో 'నీకు నామీఁద ప్రేమలేదు' అని అలిగిన మాత్రము ఫలమేమి? ఉన్నవలపును లేదని వాదించుటయే ప్రణయ కలహమునకు మూల రహస్యము.

(౩౯౩) 'అకాలమున రజస్వలయగు గుర్తుగా మొగమునకు వన్నెవేసిన నేతిని పూసికొనుట దేశాచారము' అని వ్యాఖ్యా. (చూ. మూ. గాథ ౧-౨౨.) ౩౯౨వ పద్యమునుండి ౪౨౩వ పద్యము వఱకు సీతాంబరవ్యాఖ్య దొరకలేదు. కనుక ఆ కర్తలపేళ్ళు తెలియవు.

ఆ. వలచినట్టిచోట వలవనిచోటఁ దీ-
దీపునుతులె నుడువఁ, గోపగించు
పడఁతి యలుకదీర్ప, బహువల్లభుఁడవగు
నీదుచెంత నోరులు నేర్వవలయు! ౩౯౬

(౬-౨౩)

ఆ. సిగ్గు విడిచి, నడత చెడఁగొట్టుకొని, లోక-
మెల్లనపయశంబునెత్తి చాటి,
యెవనికొఱకుఁ జెలియ! యిట్లైతి, వాఁడెనా-
పాలికన్యుఁడైనవాఁడు నేఁడు! ౩౯౭

(౬-౨౪)

క. పలుమొగ్గలు దోఁపని నగ-
వులు, ముంగిటి కడప దాఁటిపోవని గమనం-
బులు, నెమ్మొగమెత్తని చూ-
డ్కులుఁ- బద్ధతులివియ చూవె కులవధువులకున్. ౩౯౮

(౬-౨౫)

ఆ. "ఇంతపొగరుకేమి హేతువు? నడచెడ-
వడుగుమీఁద నడుగులిడుచు బంది?"
పెదవులందు నగవు బిగఁబట్టి యది పల్కె,
"దొంగ! యింతలో నెఱుంగుదీవె!" ౩౯౯

(౬-౨౬)

---

(౩౯౬) బహువల్లభుఁడు = పలువురు వల్లభలు - వలచినవారు - గలవాఁడు.

(౩౯౯) అపహరించికొని పోయెడు దొంగకుముందు నడచుచున్నదీమె. 'ఇంతలోనే నాభర్తవచ్చి నన్ను విడిపించును' అని ఆమె యుత్తరము భావము.

తే. ఎందుఁ జూచిననందెల్ల నెదుట వ్రాసి
పెట్టినట్టుల నీవు కానిపింతువెపుడు;
ఏమి చెప్పుదు ! దిక్కులందెల్ల నంద-
కాఁడ! నీపటముల వ్రేలఁగట్టినారొ ! ౪౦౦

(౬-౩౦)

ఆ. తొలఁగి నిలుచుఁ; గొమ్మ దుల్పును; గొఱకొఱ-
మనుచు గోళ్ళఁబఱుకు నడిగొ కోఁతి!
తొలుతఁ గుట్టినట్టి తుమ్మెద యనుచునే-
రేడుపండుఁ దాఁకఁనోడుఁ జూడు ! ౪౦౧

(౬-౩౧)

ఆ. ఆకుపొదరునడుమ నల్లన వ్రేలాడు
దూలగొండిగుత్తిఁ బోలెనున్న
యాఁడుకోఁతిచేతి నంటదు మగకోఁతి,
దురద దగులననుచు వెఱచి కంటె ! ౪౦౨

(౬-౩౨)

ఆ. పొట్టిదైనఁ, జివికి పోయి యున్నను, జెంత
దొరకుచెట్టుఁ బ్రాఁకు దోసతీఁగ;
అద్ది నల్లకలువయరిదినెత్తావుల
గుప్పు పంటకారు తప్పు సూవె ! ౪౦౩

(౬-౩౪)

ఆ. పరువులెత్తుజనము, మొరయు తూర్యంబులు,
నలబలమును గలిగి యకట ! చూడు,
వాఁడొకండు లేమి నేఁడదే పండుగ
యూరు గాలుచున్న తీరు దోఁచె. ౪౦౪

(౬-౩౫)

ఆ. పనులు ముగియకుండ మునుమున్న తెరువరి
యింటిత్రోవఁ బట్టి యేఁగుచుండఁ
గ్రొత్తవానకాలమ త్త! నవ్వుచునున్న-
మాడ్కిఁ దోఁచుఁ గొండమల్లి పువుల. ౪౦౫

(౬-౩౭)

ఆ. మీఁదికెక్కి వచ్చు మేఘంబులను జూచి.
బ్రదుకుమీఁదియాశ వదలుకొనుచుఁ
గనుల నీరు గ్రమ్మగాఁ బాంథునిల్లాలు
చిన్నికొడుకుమీఁదఁ గన్నువఱపె. ౪౦౬

(౬-౩౮)

తే. ఐదువతనంబునకు గుఱుతైన గాజు
సారెసారెకు ముంజేత జాఱుచుండఁ
బైకిఁ ద్రోయుచునుండి యాపదఁతిపాలఁ
జెలిమికత్తెలె గాజులసెట్టులైరి! ౪౦౭

(౬-౩౯)

తే. మెండుకొని మిద్దెబంగలనుండి కురియు
వాననీళులఁ దడిసి చేద్వడిన యింట
నానకుండిన చోటును నాన్పుఁ దెగవి
బాష్పముల సోన గురియుచుఁ బాంథగృహిణి! ౪౦౮

(౬-౪౦)

---

(౪౦౬) తాను మరణించినచో ఈ శిశువుగతి యేమని యామె భయము.

(౪౦౮) బంగలు = మట్టిమిద్దెలమీఁద వానకు పడు రంధ్రములు.

ఆ. మలయమారుతంబు పొలయదు; మామిడి
కొమ్మలందు మొగ్గ కూడుకొనదు;
కాని కలఁతగొనెడు మానసంబె వసంత-
కాలమనుచుఁ దెలుపఁ గలుగు నత్త! ౪౦౯

(౬-౪౨)

ఆ. కారణంబు లేక కడుఁ దమకంబుతోఁ
దేఁటిదండు మావితోఁటనిట్లు
మలయఁజాలదెపుడు మగువ! క్రొంబొగతీఁగ-
లగ్గిలేక యెట్టులాడఁ గలవు? ౪౧౦

(౬-౪౩)

క. దిక్కులు సూచుచుఁ బాడుచుఁ
జొక్కపడుచు నావులించుచును నిట్టూర్పుల్
గ్రక్కుచు నేడ్చుచుఁ గుంటుచుఁ
బొక్కెదు! నీకేల దారిపోకలు పథికా? ౪౧౧

(౬-౪౬)

ఆ. అత్త పడినదింట మత్తెక్కి; పతి యెందొ
పోయినాఁడు; గుక్కపోతు వచ్చె;
బ్రత్తిచేను విఱుగఁబడ మేసెనెనుబోతు;
దీనసతనికెవరు తెలుపువారు? ౪౧౨

(౬-౪౯)

---

(౪౧౦) వసంతకాలము వచ్చినది; మామిళ్ళు పూచినవి; అనిభావము.

(౪౧౨) ఈమాట 'ఇంట నేనొంటిగానున్నాను. రావచ్చును' అనుధ్వనిని పొంచి విను చున్న ఉపపతికిఁ గలిగించుటకై చెప్పినది.

ఆ. ఎండవేఁడి నవసి, కొండయేఱని నాకఁ
దొడఁగెఁ బాముమేను దున్నపోతు;
దానినోరిజొల్లు త్రావుచు సర్పంబు-
నుండె నల్లరాతియూట యనుచు! ౪౧౩

(౬-౫౧)

తే. బైటఁగొనిపోవె పడకింటి పంజరంబు-
లోని గోర్వంక నెక్కడికైన సత్త!
పాడుపులుఁగది; రేయి మేమాడుకొన్న
చనవుమాటలనూరెల్లఁ జాటఁబెట్టు ౪౧౪

(౬-౫౨)

ఆ. 'ఇంత పెద్దయూరనెందు బిచ్చము పుట్ట'-
దనుచు దమ్మకాఁడ! యాడెదేల?
కాన్గుపొదలు విఱువఁగా నిన్ను బ్రదికిపో-
నిచ్చినోరమదియె హెచ్చుగాదె! ౪౧౫

(౬-౫౩)

---

(౪౧౪) చిలుకకన్న గోరువంకకు మాటలు స్పష్టముగా వచ్చును. వచ్చిన మాటలను పదేపదే వదరుచుండుట దాని స్వభావము.

(౪౧౫) దమ్మకాఁడు = ధర్మబోధ ప్రజలకు చేయుప్రవృత్తిగల బిచ్చగాఁడు. అతఁడు పండ్లు తోముకొనుటకై కానుగుపొదల కొమ్మలను విఱుచుచున్నవాఁడు. ఈమెకు ఈమె వంటివారికి - అది సంకేతస్థానము. ఆచోటు బయలై పోవుచున్నదని వానిపై ఈమెకీ కోపము.

ఆ. నిడుదకురులు చూడు! నీళ్ళాడి లేచిన
తటిని గోమలాంగి పిఱుఁదులంటి,
బంధనంబువలని భయముననేడ్చెడిఁ
బోలెఁ జాఱునీటిబొట్లఁ జూడ. ౪౧౬

(౬-౫౫)

ఆ చేటగాలిపోయె; సెనగలు వేఁగవు;
చూడకుండ మునుపె వాఁడు పోయె;
అత్తగారికింటనలుకయ్యె;- నంతయుఁ
జెవిటియెదుటఁ బట్టు సెంకులయ్యె! ౪౧౭

(౬-౫౭)

తే. కన్నుగవ విచ్చి చూపులు కదలకుండఁ
బులకరించు చెక్కిళ్ళతో, జలకమాడు-
వేళ, నీటమునింగిన ప్రియుని కౌఁగి-
లింపుసొగియింపు సతులు దెల్పెదరు కంటె! ౪౧౮

(౬-౫౮)

తే. పగళులంతయుఁ గార్కొనఁ బఱచు వాన-
కాలమందలి క్రొత్త మేఘంబులందుమఁ
గడుముదంబున నెమిళులు మెడలుసాఁచి
యాడునాటలు కనుపండువయ్యెనిపుడు. ౪౧౯

(౬-౫౯)

---

(౪౧౬) కురులు చేసినవని ధర్మద్రోహము. దానికి రాజశిక్ష బంధనము - చెఱలో పెట్టుట. స్నానము చేసిన తరువాత కురులను బంధింతురు. చేసినతప్పునకు ఆ శిక్ష తప్పదుగదా యని అవి యేడ్చుచున్నట్లున్నవనుట.

(౪౧౭) కోడలు సెనగలు పప్పు చేయుటకై వేయించుచున్నది. ఇంతలో ఆమె చూడఁ గోరు వాఁడు వీథిలో పోవుచున్నాఁడని తెలిసినది. పని విడిచి తటాలున లేచిపోయినది. అప్పటిదీకథ.

ఆ. కొమ్మతోడఁ జిమ్మి కొట్టఁగఁ బిసపిస
మీఁదికెగిరి, గోళ్ళమీఁటినట్టి
పీఁతలట్లు, గేదెపీఁపున దోమలు
గూఁతవెట్టుఁగంటె గుంపుగట్టి! ౪౨౦

(౬-౬౦)

*

తే. తుఱ్ఱుమని మీఁది కెగిరెడుఁ దొఱ్ఱనుండి
గండుఁజిల్కలవే! శరత్కాలమందు,
జ్వరము దగిలిన మ్రాను నెత్తురును బిత్త
మొక్కమాఱుగఁ గ్రక్కుచునున్నయట్లు. ౪౨౧

(౬-౬౨)

తే. ముక్కలను వానసోనలు గ్రుక్క కడుగఁ,
గుత్తుకలు గ్రుంగ, ఱెక్కలు కుదిసి వ్రేలఁ,
గంచెకొమ్మలనుండెడు కాకులవిగో!
శూలమెక్కించి నిల్పినచొప్పు దోఁచె. ౪౨౨

(౬-౬౩)

ఆ. కోపమలవిమీఱఁ గొని నడుమంత్రపుఁ
బలుకులీవు పలుకఁ గలిఁగినంత
మనసు కలఁక గొనదు మానిని! మాటలే
యాడకుండునపుడుగూడ నాకు! ౪౨౩

(౬-౬౪)

(౪౨౩) నడుమంత్రపుఁ బలుకులు = రాగద్వేషములు లేక యుదాసీనముగా ఆడు మాటలు. ప్రణయప్రపంచమున అవే నిరాశను గలిగించునవి.

తే. కడిమిపూఁదావి మూర్కొని కనులనీరు
గార్చికొనియెదవేల ? యోదార్చుకొనుము;
వయసువాఁడవు, పథిక ! వెండియునుఁ బ్లల్లి
నేరి నీచెలిమోము దర్శింపవలదె ? ౪-౨౪

(ప్రవరసేనుఁడు. ౬-౬౫)

ఆ. ఇనుపగుండెవాఁడనేను; నామీఁదనే
యుఱుముకొనుము సత్తువున్నయంత ;
కాని, వ్రేలుతురులదాని ననాథ నా-
చెలిని జంపవలదు ! జలధరంబ ! ౪-౨౫

(కలశుఁడు. ౬-౬౬)

తే. సాంధ్యరాగంబు గప్పిన చంద్రరేఖ
నెలమొదలినాఁడు కనులఁ దన్పెడిని గంటె !
వలిపచెంగావిపైఁటలోపలఁ జెలంగు
క్రొత్తమగనాలిగుబ్బగోరొత్తువోలె. ౪-౨౬

(చామీకరుఁడు. ౬-౬౯)

ఆ. ఆకసంబువంక నక్షత్రముల చూచెద
వోయి మరఁది ! నీకు నుబుసుపోక;
ఇంటఁ జూడరాదె యిల్లాలియెదమీఁద
నర్ధచంద్రరేఖలన్నియుండ ! ౪-౨౭

(అర్జునుఁడు. ౬-౭౦)

(౪-౨౭) అర్ధచంద్రరేఖలు = నఖక్షతములు. 'అవి నీవు చేయవలసినవింకెవరో చేసినారు. నీవు చూచుకోలేదు' అని భావము.

ఆ. వలపుటగ్గి పొగలవలె, లోకమును మరుల్
గొలుపు నెమలియీకకుంచెవోలెఁ,
బ్రాయమునకు సిదెముపగిదినమ్మగుద మో-
చెడిని గంటె! సురభిచికురభరము. ౪౨౭

(చారుదత్తుఁడు ౬-౭౨)

ఆ. ఒరుల మగల నెవరి సరకుసేయక తడిఁ
దోఁగినట్టి కన్నుదోయిఁ జూచు
కలికిమొగమె చెప్పకయ చెప్ప. వర్ణింపఁ
బూననేల వేఱ వానిరూపు? ౪౨౯

(దేహలుఁడు. ౬-౭౩)

క. పెనుదామర పూవులఁ జిం
దినతేనెల సొగియుతేంట్లలెట్టువ జుంజు-
మ్మనెడు, వసంతశ్రీ నడు-
మునఁ గదలెడు నీలమణుల మొలనూలనఁగన్. ౪౩౦

(ఇంద్రరాజు. ౬-౭౪)

ఆ. చోరజనులు సారెసారెకుఁ జూతురు,
భయముఁ గోరికయును బైకొనంగ,
వీరవరునిపత్ని వీఁగుఁజన్నులఁ, బాము
గాచుకొన్న లిబ్బికగవలట్లు. ౪౩౧

(సమర్థుఁడు. ౬-౭౬)

ఆ. చూడు వింధ్యశిఖరి సొబగు! వర్షర్తుల-
క్ష్మీపయోధరములు మేనుసోఁక,-
నన్నిదెసల మొలచుచున్న లేఁబచ్చిక-
నింపుపేరఁ బులకరింపు మోచె! ౪౩౨

(ఇందీవరుఁడు ౬-౨౨)

ఆ. అవును; దగులఁ గ్రమ్మునడవులు, రొదలిచ్చు
నీరుకోళ్ళుఁ, జల్లనీళ్ళుఁ, దక్కు-
టేఱులందునున్న వే; గాని నర్మదా
నదిని గానఁబడు గుణాలె వేఱు! ౪౩౩

(పాలితుఁడు. ౬-౨౮)

ఆ. ఇట్లు వచ్చి చూడరే మీరు! మారేడు-
పండ్లజోడుఁబోలు పడఁతిచనులు,
ఎదనణంగకుండనెదుగుచున్నవి యున్న-
తముగ, సాధుజనుల తలఁపులట్లు. ౪౩౪

(అనుత్సాహకుఁడు. ౬-౨౯)

ఆ. వానకారు రాఁగఁ బూని యొండొంటితోఁ
బేర్చి పంతగించి పెనుమొగిళ్ళు
మూసి పట్టె, నేమి మోసమో యెఱుఁగము
గాని, యాకసంబు కాఱుఁదొడఁగె! ౪౩౫

(కాలవాహనుఁడు. ౬-౩౦)

---

(౪౩౨) వర్షఋతువుయొక్క లక్ష్మి = సమృద్ధి; స్త్రీలింగసారస్యముచే ఒక స్త్రీయనియు. పయోధరములు = దాని మేఘములు, స్తనములనః.

ఆ. ఎన్ని నాళ్లు సాఁగునే దిమ్మదిరుగుల
సొగియుచున్న ప్రియుని సోయగంబు,
అతివలిట్లు వలపుటాఁకలిఁ గలఁగి క్రీ
గనులు వైచి పట్టుకొనుచునుండ ? ౪౩౬

(నారాయణుఁడు ౬-౮౧)

ఆ. ఇంటియాలు; కౌఁగిలించుకో: తొలుకోడి
గూయ బెదరి మేలుకొన్నవాఁడ !
ఇదియుఁ బొరుగువారి యిల్లనుకొని వల-
దెదవడంగ సొంతమింటఁగూడ ! ౪౩౭

(చల్లోహుఁడ. ౬ ౮౨)

ఆ. కడిఁదిగాడ్పు వచ్చి మెడఁబట్టి కొండపై-
నుండి బలిమిఁద్రోయ నొడలు చిదిగి
చెడిన కారుమొగిలు జీవంబువలె నూఁగు-
లాడు గుటుకుగుటుకు మనుచు మెఱుపు ! ౪౩౮

(జీవదేవుఁడు. ౬-౮౩)

తే. ఇంద్రచాపంపుఁ గొడుపుతోనెత్తి పొడువ
నొప్పినోర్వక బిట్టుగ రొప్పుచుండు
మొగిలనెడు కాఱుదున్న కడ్పునను వెడలి
ప్రేలుచుండెడు ప్రేఁగు గాఁబోలు మెఱుపు ! ౪౩౯

(భేజ్జా. ౬-౮౪)

క. గోమునఁ బొడమిన తొలుతటి
మామిడిచివురాకు, క్రుంగుమనసులఁ బథిక-
స్తోమము, నెత్తుటఁదోఁగిన
కామునిచెయిబాకుఁబోలెఁ, గాంచెదరడవిన్. ౪౪౦

(౬-౮౫)

క. పొగరెక్కి దేశదేశము
మగవారలు దిరుగుతప్పు మగువలదే; మె-
ల్లఁగనొకరిద్దఱి బ్రదుకులు
ముగియువఱకు నీవియోగములు తెగవు భువిన్! ౪౪౧

(శేఖరుఁడు ౬-౮౬)

ఆ. తామసంబు చేసెదవె! చావనున్నదా-
పిచ్చిపిల్ల యిపుడు; పిన్నవాఁడ!
బ్రదుకఁ గలుగు నిన్ను నది చూచినను జాలు;
సందియంబు వలదు; సరగఁ బొమ్ము! ౪౪౨

(ముగ్ధహరిణుఁడు. ౬-౮౭)

ఆ. కాఱుచిచ్చునాలుకల యెఱ్ఱవన్నియల్
గ్రమ్మియున్న కాననమ్ము వదలి
పోదు ముగుదలేడి, పూచినమోదుగు-
మ్రాఁకులనుచు నకట! మదిని నమ్మి. ౪౪౩

(సారుఁడు. ౬-౮౮)

ఆ. గోరువంక పెద్దవారి ముందరఁ బడ-
కిటి మాదుసుద్దులెల్లనపుడు
చదువ మొదలుపెట్టుసరికి మాయమ్మ! యెం-
దేఁగి చొచ్చుటకును నెఱుఁగనైతి! ౪౪౪

(సారుఁడు (౬ ౮౯)

ఆ. అత్త! మొల్లతీవయందదియేమియో
కలదు గొప్పగుణము; తెలియలేము
గాని; తేఁటిదండు కన్నులతోడనే
దానిఁ ద్రాఁగివేయఁ దలఁచుచుండు! ౪౪౫

(కుమారుఁడు. ౬-౯౧)

క. రూపన్న రెడ్డికూఁతురి
రూపేయగుఁ గాని యొరులరూపును రూపే!
ఆపల్లెవారు వేలుపు-
లై పోయిరి దాని ఱెప్పలార్పక కనుచున్! ౪౪౬

(అనంగుఁడు ౬-౯౨)

ఆ. అంబురాశిఁ ద్రచ్చి యన్నికష్టములతో
నమృతరసముఁ దేల్చిరమరులేల?
తమకు మిగులఁ గూర్చు తరుణులకెమ్మోవి-
రుచియె వారెఱుంగరో తలంప! ౪౪౭

(అనంగుఁడు. ౬-౯౩)

ఆ. చేతికోలఁది నీడిచిన వాఁడియమ్ముచే-
నాయమందు గాయమైన లేడి,
'ఇదియె కూర్మియిఱ్ఱి తుదిచూప' టంచును
దడవు సూచె దానితట్టు దిరిగి. ౪౪౮

(పోటిసుఁడు. ౬-౯౪)

ఆ. ఎక్కఁరానిచోట నొక్కమామిడిపండు
వ్రేలుచుండఁ జూచి బిడ్డఁదేడ్వ,
నీదు శత్రుగృహిణి నిలిచి వేఁడినది యా-
దారి వచ్చిపోవువారినెల్ల! ౪౪౯

(భీమస్వామి ౬-౯౫)

---

(౪౪౯) ఇదెవఁడో దొరను గూర్చిన వందిస్తుతి. 'నీవు శత్రువును జంపఁగా వాని భార్య చిన్నబిడ్డనితోఁగూడి తప్పించుకొని పాఱిపోయి అడవులపాలై గతిలేకయున్నది' అని భావము. ఆఁడువారియీగోడు అకాలపు వీరుల పౌరుషమునకు గుర్తుగా వర్ణించుట వాడుక!

ఆ. పూవులమ్మువోలఁతి భుజమూల సౌందర్య-
దర్శనంబుచేతఁ దనివిసనక
తరుణవిటుఁడు చుట్టుఁదిరుగుచున్నాఁడు
చూడు! వట్టిబేరమాడుకొనుచు. ౪౫౦

(శాలవాహనుఁడు. ౬-౯౮)

ఆ. ఒకటినొకటి ప్రోచుటకు వింటికెదురుగాఁ
జొచ్చుచుండు జింకజోడు సూచి,
మనసు గలఁగి, బాష్పమునఁ దోఁగుపెనువిల్లు
వేఁటకాఁడు జాఱవిడిచెనపుడు! ౪౫౧

(చుల్లోహుఁడు. ౭-౧)

ఆ. ఎమ్మెకాఁడ! నిలుమొకింత: నీకొక్క తె-
సుద్ది చెప్పవలయు; - వద్దులెమ్మ
లేకయున్న! తెలివిలేని పోకలఁబోవు
చపలచిత్త యదియె చావనిమ్మ! ౪౫౨

(చుల్లోహుఁడు. ౭-౨)

ఆ. ఊరిబేరిసాని యొసఁగిన వాయనా-
లారగించి మరగినట్టి కాఁపు-
బిడ్డఁ ఢోరులు దెచ్చి పెట్టిన వాయనా-
లిపుడిసీయటంచు నీసడించు! ౪౫౩

(చుల్లోహుఁడు. ౭-౩)

ఆ. పొడుచు సూర్యకిరణములు సొచ్చి రేకులు
చీలి యుబ్బు తమ్మిపూల సోయ-
గంబు, రాత్రిగడవ, గమగమలాడఁగఁ
దొడఁగె లోకమెల్ల దోఁపుగొనుచు! ౪౫౪

(దుర్లభరాజు. ౩-౪)

ఆ. అడ్డులేని నవ్వులాటకుఁ దిరుగులా-
టలకునెల్ల నీరు తొలుత విడిచి,
వెనుకఁ గోడలు చెడిమునుఁగు సంసారంపుఁ
బెద్దబరువు మీఁదఁబెట్టుకొనియె. ౪౫౫

(శాలవాహనుఁడు ౭-౬)

తే. వానిచెంతకుఁ బోదువుగాని, యాత్ర-
మేల చెలి! చందమామ పైకెక్కనిమ్ము;
పాలఁ గలిసిన నీరును బోలె, నెవఁడు
నీ మొగము గుర్తువట్టు వెన్నెలలలోన? ౪౫౬

(మహిషాసురుఁడు. ౭-౭)

తే. గోధనంబులు విడిచిన గొల్లదొడ్డి-
కరణి, ద్రవ్యంబులేని మందిరముపగిది,
వట్టిపోయిన నెలయేటివాయి వోలె,
రమణిమొగమయ్యె నీవిరహమున నిపుడు. ౪౫౭

(పాలితుఁడు. ౭-౯)

ఆ. సిగ్గులాఁడికేమి చెప్పుదు! నిను నాఁడు
గన్నయపుడు పుట్టియున్న వలపు
మనసునందె నిలిచి మాసిపోయెడిని బై-
కోనక, పేదవారికోర్కి వోలె. ౪౫౮

(చంద్రోహుఁడు. ౩-౧౦)

ఆ. 'పుడమి నెవతె చిక్కిపోయిన నదియెల్ల
నీదుకొఱకె యనుచు నియమమేమి?
నగుచు నడిగెదిట్లు! నామేను వేసవి
నిట్లె' యనుచుఁ బలికి యేడ్చెనింతి. ౪౫౯

(భీమస్వామి. ౭-౧౧)

తే. చెలియ ! వర్ణక్రమంబులు చెడినఁగాని
యుత్తమగుణంబు గలదొండు చిత్తరువున;
ఒండొరులకౌఁగిలికిఁ జిక్కియున్న ప్రియులు
నిముసమేనియు వదలకుండెదరు దాన. ౪౬౦

(భీమస్వామి. ౭-౧౨)

తే. నీ మదికి నింపుగానివన్నియును జేత-
నైనయందాఁక జేయక మానఁగలను;
నేనె నీకింపుగాకుంటి నేని చెప్పు-
మదియు నాచేతనున్నదే ? యందకాఁడ ! ౪౬౧

(మేఘచంద్రుఁడు ౭-౧౪)

ఆ. అవయవముల పనుల నన్నిటినీపాడు-
సిగ్గు చెల్లకుండఁ జేయుఁగాని ;
చెవులు వినక యడ్డుసేయఁజాలదు చెలి !
చూడు పెద్దలున్నచోటఁ గూడ ! ౪౬౨

(వాక్పతిరాజు. ౭-౧౬)

ఆ. ఇట్టి యొంటి దిరుగ నేఁగుచో లేడి పే-
రాస దానిఁ జూచినట్టి చూపె,
మగువమీఁద మిగుల మక్కువ గల చెంచు-
తేని చేతివిల్లు క్రింద జార్చె. ౪౬౩

(వాక్పతిరాజు. ౭-౧౮)

---

(౪౬౦) వర్ణక్రమము = కులనియమము ; వన్నెల యేర్పాటు, సామాన్యదాంపత్యమునకు కులనియమము గలదు. చిత్తరువునకు అది - వన్నెలనియమము - లేదు. ఇష్టము వచ్చిన వన్నెలలో చిత్రింపవచ్చును.

క. తిరిగెదు తామర, నఱఁచెదు
గురివిందను, మరియు జాజిఁగూడ వదలవ-
ద్దిర! నీ తరళగతులఁ బా
దిరి యొక్కటి తీర్పగలదు తీర్చినఁ, దేఁటీ! ౪౬౪

(౭-౧౯)

ఆ. చూఱునుండి వాననీరు గాఱఁగఁ దల
యడ్డుపెట్టి కొడుకు నాదుకొనెడుఁ
గానిఁ, పాంథగృహిణి, కన్నీటవానిని
దానె తడుపుచుంట గానదకట! ౪౬౫

(శాలవాహనుఁడు. ౭-౨౧)

తే. పఁడుగకు దంచుచుండిన పిండి యెగిరి
తెల్లబాఱిన చనుదోయి తెఱవకదిగొ
మోముతెలిదమ్మి చాటున గోముదేరు
కలికి రాయంచకవవోలెఁ గానవచ్చు. ౪౬౬

(రోహ॰ ౭-౨౪)

ఆ. తెలివి చాలకుండఁ దెగరాచి రత్నశో-
ధకులు ఱాత, నిన్ను దార్చినారు
కొనకు నూవుగింజకొలఁదికి; నిఁక నీకు
మరకతంబ! విలువమాట యేది? ౪౬౭

(౭-౨౭)

ఆ. ఇంకనెవరినైన నీచెంచుమగవారిఁ
జేరి యడిగి చూడు జింకతోళ్ళు;
ఓయి దారికాఁడ! మాయింటి మగఁడు విల్
వంపఁడెపుడు జింకపదువు మీఁద. ౪౬౮

(శాలవాహనుఁడు. ౭-౨౯)

తే. నాకొడుకు తొల్లి యొక్క బాణమునఁ జావఁ
గొట్టఁగలవాఁడు దొరయేనుఁగులను గూడ;
అంపమోపులఁ గొనిపోవునదిగొ! యిపుడు
చూడుమడవికి! కోడలిచూపు మహిమ! ౪౬౯

(వోహా. ౭-౩౦)

ఆ. వింధ్యగిరికి వలస వెడలెడు సుద్ది యీ-
పల్లెలోన నెత్తవలదు; రెడ్డి-
కూపిరాడుచున్న; దొకవేళ బ్రదికి యీ
మాట వినినఁ జచ్చు మాట నిజము! ౪౭౦

(౭-౩౧)

ఆ. బుద్ధిసెప్పె రెడ్డి పుత్రునిఁ బిల్చి, ప్రా-
ణములు వదలువేళ, నాదు పేరు
సెప్పుకొనుచు సిగ్గుచేటుగాఁ బల్లెలోఁ
బందబ్రతుకు బ్రతుకవలద' టంచు. ౪౭౧

(౭-౩౨)

ఆ. తేనెటీఁగకాటుచే నాథు పెదవి వా-
చినది చూచినంతఁ జెంచుగరిత
ఈసుముడిరి, పల్కరించినఁ బలుకక
యొండుమ్రాని నీడయందకరిగె! ౪౭౨

(౭-౩౪)

---

(౪౭౦) ఈగాథ మొదలుగా కర్తలపేర్లు ప్రాచీనటీకలలో దొరకలేదని పీతాంబరటీక. (పు. ౬౬; గాథ ౬౩౬).

ఆ. కొదుకువలదు ప్రణయగోష్ఠుల; నాకుజొం-
పాలు కంచెలెల్ల; గాలి వంగి
యూఁగు వెదురుపొదలు నుండును: ధన్యులు
కొండపల్లెలందునుండు వారు. ౪౨౩

(౭-౩౫)

తే. జలజలన పాఱు సెలయేళ్ళచప్పుడులను,
గడిగినట్లున్న బండలఁ, గడిమిపూల-
నిండుతావులఁ, జెలఁగాడు నెమలిగములఁ-
గొండపల్లెలు మనసునాఁకొలుపు మిగుల. ౪౨౪

(౭-౩౬)

ఆ. చేపినపుడు మున్ను చేయైనఁ దడిగాదు;
గోవు నేఁడు చూడు! గొల్లవాఁడు
మేపి బుజ్జగించు మెలఁకువచేఁ బాలు
కడవకొలఁదిఁ బితుకఁగలిగె నౌర! ౪౨౫

(౭-౩౭)

ఆ. మూరుకొనును, దాఁకు, ముద్దాడు, నెదపయి
నిలిపికొనును మేనఁ బులకలెగయఁ,-
దనకుఁ గూర్చు మగువ నునుజెక్కిలినిబోలు-
నిప్పపూవు, దారినేఁగువాఁడు. ౪౨౬

(౭-౩౮)

ఆ. కొండదరిని దగులుకొనియున్న పెనబాము-
పొరనుజేరి యదిగో! కటుకుటెండఁ
జిక్కనడవియేన్గు, సెలయేటినీరంచుఁ
దలఁచి తలను రిత్త తడుపఁజూచు! ౪౨౭

(౭-౪౦)

తే. వెలఁగపండ్ల సుగంధము వలచి పాటి
పోయెదవు తేఁటి ! తామరపూవు వదలి;
చిత్తరువులోని ఁడ్డునాశించు పామ-
రునిపగిదిఁ, దాఁకినప్పుడెఱుంగఁగలవు. ౪౭౮

(౭-౪౧)

ఆ. జరుగనున్న పెండ్లిచవికెలో శుభగీత-
ములను బాడుచుండ- జెలియ ! వినుచు
నిన్ను జూచి నవ్వుచున్నట్లుదోఁచె నా
బ్రాయమైన మగలుఁ, బ్రబ్బపొదలు ! ౪౭౯

(౭-౪౩)

తే. చవితిపండుగ గడచిన నవ వియోగ
బాధలఁ దలంచి, గట్టిగాఁ బట్టుకొన్న
యావధూవరులిద్దఱ హస్తయుగము
చెమటకన్నీళ్ళు వించి యేడ్చెడిని బోలె ! ౪౮౦

(౭-౪౪)

క. ఆయెడనె పుట్టునెప్పుడు-
నాయెడనే సాఁగు, సుద్దులందే ముగియున్;
ఓయత్త ! యెుక్కఁడేనా
బ్రాయపుమగఁడింతపెద్దపల్లెకునెల్లన్ ! ౪౮౧

(౭-౪౮)

---

(౪౮౦) చవితిపండుగ పెండ్లినాల్గవనాఁటిది. శుక్లకృష్ణపక్షల చవితిగాదు. దానిని ముగించుకొని అల్లుఁడు తన యింటికి వెళ్ళుట లోకవ్యవహారమని వ్యాఖ్యాత.

క. ఏమాటలు మేమాడుదు-
మామాటలె యూరివారునాడుదు; రవియే
కోమలి! యాతండాడిన
నేమో సౌఖ్యంబు మదికినిచ్చుచునుండున్ । ౪౮౨

(౭-౪౯)

ఆ. వలచినట్టివారిచెలిమి సాధింపఁడె-
ట్లయిన, సుఖమునందునాసయేని;
యెవరిమదికినెది రుచించు వారికి దాన
లేదు సుఖముగానిదేదిగాని, ౪౮౩

(౭-౫౦)

ఆ. చూచుచుంటిమేని చూపులఁ దన్నును;
దలఁచుకొన్నయపుడు దనువు మనసు;
చేరి మాటలాడఁ జెవులఁ దన్నును; నిత్య-
రమ్యమూర్తి యత్త! ప్రణయిజనము. ౪౮౪

(౭-౫౧)

తే. హృదయఫలకముమీఁద నేమేమి చిత్త
మాసలనియెడి కుంచెల వ్రాసికొనునొ,
నవ్వుచును విధి దానినంతయును బట్టి
తుడిచి వైచుచునుండు, బాలుఁడునుబోలె । ౪౮౫

(౭-౫౬)

ఆ. దవ్వు గడచి చనిన దయితుఁగానక చూడ్కి-
పట్టి త్రిప్పుకొంటినెట్టకేని;
కాని పాడుమనసు వానివెన్నంటి మ-
ల్లాడుచున్నదిపుడునడ్డులేక । ౪౮౬

(౭-౫౮)

తే. వానిమాటెత్తఁ బులకలు పాఱెమేన;
కాలిసవ్వడి విన్నంతఁ గరఁగెనలుక;
మొగము గన్నంత వడఁకెదు; ముగుద! వాఁడు
కౌఁగిలించిన నేమికాఁగలవో యింక! ౪౮౭

(౭-౫౯)

ఆ. వాలి, బరువుచేత వంగు గూఁడులకొమ్మ-
కొనలఁ గాళ్ళు కుదురుకొనక జాఱి,
వ్రాఁకుతుదల నిలుచు మరలరెక్కల విది-
లించికొనుచుఁ బులుఁగులెట్టకేని. ౪౮౮

(౭-౬౦)

ఆ. తిండినీరుఁ బెట్టి దండిగఁ గుక్కనా-
చెడిపె యెంత చనవుచేసికొన్న-
దౌరచూడు! మిండఁడరుదేరనెదురేఁగు;
నింటిమగఁడు వచ్చెనేని మొఱఁగు! ౪౮౯

(౭-౬౧)

ఆ. ఉన్నదున్నయట్లె యూరియందఱిముందు
చెక్కి పెద్దవిల్లు చిన్నఁజేయు
కొడుకుఁ జూచి, మగఁడు మడిసినప్పటికన్న
మించుగాఁగనేడ్చెఁ జెంచుతల్లి! ౪౯౦

(౭-౬౩)

తే. ఏమి యెఱుఁగనివారము మేము; ప్రియుఁడు
పలుదెఱంగుల తళుక్కుబెళుక్కులను వలచు;
వేఱుగతి యేమిలే; దింక వెల్లివాఱు
కంటినీరెట్లు నిల్పుకోఁగలము చెలియ! ౪౯౧

(౭-౬౪)

తే. చిలుక, ముక్కునఁ బొడువఁగఁ జిట్లి మేన
నిండియుండిన మామిడిపండురసము-
తోడఁ బఱవఁగఁ, దేట్లును గూడి పాఱెఁ
దావిచేఁ గన్నుగానక దానివెంట. ౪౯–౨

(౭-౬౬)

ఆ. ఇచట నేఁబరుఁదు; నిచ్చటన త్తగా -
రిచటఁ బరిజనంబులెల్ల; వినుము;
రాత్రి నీకుఁగానరాదు; నాపడుకపైఁ
దప్పిపడెదవేమొ! దారికాఁడ! ౪౯–౩

(౭-౬౭)

ఆ. ఎట్లు మేనువెంచెనిదియొక్కటే; తల
యెత్తిచూడు, మఱ్ఱివిత్తు మొలక!
ఇంతపెద్దయడవి నితరవృక్షంబుల -
న్నియును దీనినీడ నిలువవలసె! ౪౯–౪

(౭-౩౦)

ఆ. ఎవరు సుగుణశాలులెవ్వరుద్ధారులు
తెలివి మాఁగినట్టి దిట్టలెవ్వ -
రట్టివారినెల్ల నరసి ప్రేమించెదు
పేదఱికమ! నీదు పెరిమయెంత!

(౭-౭౧)

(౪౯–౩) వడుమని ధ్వని.

ఆ. ఎండు గుంటమిట్టలేకమై, రాకలు
పోకలెల్ల నిలిచిపోయి చాల,
నింతలోన దారులెల్లను గోర్కుల -
కైన దాఁటరానివగును జూవె! ౪౯౬

(౭-౭౩)

క. ఊరకె యలుగుట, యప్పుడె
యూరడిలుట, ఉక్కులాడుచుందువని కడున్
దూరుట, యీసుమెయిం బలు -
మాఱేడ్చుట-యెల్లఁ బ్రేమమార్గము కొడుకా! ౪౯౭

(౭-౭౪)

ఆ. రెండుచెవులఁ గ్రోలుచుండుఁ జిన్నది నీదు -
పలుకులెల్ల, జనుల కలకలమునఁ
గలిసి యున్నఁగాని, కడఁకమై రాయంచ
పాలు నీరువదలి క్రోలునట్లు. ౪౯౮

(౭-౭౬)

ఆ. ముగుద! ప్రియునిచరితములనిట్టులడిగెదు
క్రుచ్చిక్రుచ్చి, సిగ్గుగూడ లేక;
మరువమునకుఁ దావిమైయెల్ల నెలకొని
యుండఁ బువులులేకయున్ననేమి? ౪౯౯

(౭-౭౭)

---

(౪౯౬) రాఁబోవు వర్షాకాలపు వర్ణనమిది.

ఆ. కావివన్నెయెల్లఁ గడచెనించుకయైన
లేక; ముగుద ! నమ్మలేవుగాని;
లేఁత చివురుటాకులీలఁ గెంపైన నీ -
కరములేల మరల మరలఁ గడుగ ? ౧౦౦

(౭-౭౮)

ఆ. కాంత ! చూడు; పంటకోఁరున నీరెల్ల
ముగియఁ గురిసియుండు మొగిలుగముల
దోఁచె, నేకినట్టి దూదికుప్పలువోలెఁ,
గూడుకొన్న యుప్పుగుట్టలట్లు. ౧౦౧

(౭-౭౯)

ఆ. కనులు చెమ్మగిల్లఁ గడునందముగఁ దోఁచె
మొగము; తుడుచుకొనవె మొదలు బిడ్డ !
యీ మొగంబుసొగసునే వాఁడు వలచుచు
వెండి యిట్లు చేయకుండుఁగాక ! ౧౦౨

(౭-౮౧)

ఆ. నడుమఁ బలుచనగుచు నడకచేఁ బంకఁబు
రెండు ప్రక్కలందు నిండియుండఁ,
బొలిచె రచ్చ, యూరితలమీఁదఁ బాపట
తీసిపెట్టినట్టి తెలుఁగు దోఁప. ౧౦౩

(౭-౮౨)

తే. ఇంటికపరాహ్ణవేళలో నేఁగుదెంచి-
నట్టియల్లునికోర్కె రెండంతలయ్యెఁ,
బెరటిజలదారి దిగియున్న పెండ్లికూఁతు-
జలకమును దెల్పుగాజుల గలగలలకు. ౧౦౪

(౭-౮౩)

ఆ. ఇచ్చకములఁ జేతురెన్నేని; తమపని
దీరినంత మరలఁ దిరిగి కనరు;
వినుఁడు కూళజనులు వీర; కుక్కలవంటి-
వారు; వీరి నమ్మవలదు మీరు! ౫౦౫

(౭-౮౬)

ఆ. పొరుగుపల్లె కేఁగుతఱిఁ బోతుకుక్కల-
గుంపునిల్లె యీడ్చికొనుచు వెంట,
నాదు కుక్కవెంటి నడచి, నూతేండ్లు నో-
యగము చెడక పుడమి నెగడుఁగాక! ౫౦౬

(౭-౮౭)

ఆ. పైరు కోర్కిమీఱిపండ శారదవేళఁ
బాడునిచ్చకొలఁదిఁ బల్లెరైతు,
చక్కదంచిపెట్టి సన్నబియ్యముఁబోలు
వన్నెగలుగు నిండువెన్నెలలను. ౫౦౭

(౭-౮౯)

ఆ. చేను దున్ను క్రొత్త సేద్యగాఁడదె చూడు!
కూడుదెచ్చిపెట్టు చేడెఁ జూచి,
కాఁడిమెడ్ల పలుపుద్రాడు సడల్పంగఁ
బోయి విచ్చినాఁడు ముక్కుద్రాడు! ౫౦౮

(౭-౯౧)

ఆ. మనుజలోకమందుఁ గనులును జెవులును
లేనివారిబ్రదుకు లెస్సచూవె!
తులువలైనవారి కలిమి పెంపొందుట
గనరు; వినరు కొండెగాండ్రపలుకు. ౫౦౯

(౭-౯౫)

తే. ఎచటనుఁడిరో మూగలై యెల్లవారు
నాఁడు ? వఁదని కసరుచున్నారు నేఁడు,
విసముపోలిక నోర్వఁగ వసముగాక
యెల్ల యొడలికి వలపుకై పెక్కియుండ ! ౫౧౦

(సిరిసుందరుఁడు. ౭-౯౬)

ఆ. ఇదియు నీకుఁ దెలియదే ! నినుఁ జూచెదు
గాటమైనతమిని బీటమీఁదఁ
బీటగాఁగ నటుక పేర్చి యెక్కఁగఁబోయి
పడఁతి నాఁడు జాఱిపడినమాట. ౫౧౧

(సే(మే ?) హణాయుఁడు ౭-౯౭)

క. కనుగొలుకుల సందులఁ జొ-
న్పిన యొందొరు చూడ్కి మేళవింపఁగ, జగడిం
చిన యిరువురు నొకమాఱుగ
ననుపారఁగ బెద్దనవ్వు నవ్విరి కంటే ! ౫౧౨

(౭-౯౯)

తే. సంధ్య వార్పఁగ దోసిట జలము వట్టి-
నప్పుడు గౌరీముఖాంబుజమందుఁ దోఁప,
మంత్రమంతయు నొకమాఱు మఱచి, వట్టి
మోవిని గదల్చు శివునకు మ్రొక్కులిడుఁడు ! ౫౧౩

(౭-౧౦౦)

---

(౫౧౦) ౭-౯౬వ గాథ మొదలు ఐదింటికి గంగాధరునిటీక లభింపకపోవుటచే 'కావ్య మాల' సంపాదకులు కులబాలదేవునిటీక నుండి వానినెత్తిచేర్చి సప్తశతిని పూరించినారఁట. ఈ గాథల కవినామములందులోనినఁట.

(౫౧౩) సప్తశతి నాందిపద్యము హాలునిదిగా పరిగణింపఁబడినది గనుక ఈ మంగళాంతగాథగూడ నతనిదే యని యూహింపవచ్చును.

శ్రీ

శాలివాహన

గాథాసప్తశతీసారము

2 వ భాగము

ఆ. పల్లెఁ బుట్టినాను ! పల్లెలో నున్నాను;
నిజము, పట్టణాల నేర్పెఱుఁగ;
పట్టణాలవారి పతులు నాపాలు ! నే-
నెట్టిదాననైతి నేమి ! పోవె ! ౧

(౭౦౫)

ఆ. ఏడ్చుకొంటకె పుట్టెనీపాడుకన్నులు:
తుడువవలదు వీనిఁ ! దొలఁగిపోర !
నిన్ను జూచినంతనే యివి కైపెక్కి-
కానవయ్యె నీదు కటికమనసు. ౨

(౭౦౬)

ఈభాగమందలి గాథలు పీటరుపండితుఁడు సంగ్రహించి ప్రకటించిన ప్రతిలో, [illegible] వేఱు వ్యాఖ్యాతలు పరిగ్రహించిన మూలములోనివని తెల్పినవానిలోఁ గొన్ని. కుండలించిన సంఖ్య అతని ప్రతిలోని పద్యాలది.

(౧) నాగరకస్త్రీ యొకతె పల్లెటూరిదన్ని మఱియొక స్త్రీని ఉదాసీనముగా నన్నది. ఆమాట కావల్లెదాని తుంటరి ప్రత్యుత్తరమిది,

ఆ. విరహపీడ నవసి వేఁగు పెండ్లముమీఁది
కవికరమున మనసు కళవళింప,
దాఁటిపోయె వాఁడు తనయిల్లుగూడఁ గా-
నంగలేక యూరినడిమినుండి ! ౩

(౨౦౨)

తే. కడిమి పూఁదావితెమ్మెరలడువ సొమ్మ-
సిలి వినదు గాని యదియును నేమమయ్యెఁ;
గాకయుండిన నీతొలుకార్మొగిళ్ళ-
యుఱుములూరకపోవునే యుసురుగొనక ! ౪

(౨౧౧)

తే. వయసుమగవారు పలువురుండియును దిక్కు-
మాలినట్టులె యీపల్లె గాలి పోయె;
చెలియ ! సందడిలోఁ బైఁట తొలఁగి యాడు
నీదుగుబ్బచన్దోయిది గాదె తప్పు ! ౫

(౨౧౪)

---

(౩) ప్రవాసమునుండి తొందఱగా ఇల్లు చేరవచ్చుచున్నవాఁడితఁడు.

(౪) విరహిణులకు దుస్సహమైన వర్షాకాలపు తొలుతటియుఱుములు వినక ముందే కడిమిపూవుల పరిమళమునకే ఆమె మూర్ఛిల్లినది. కనుక ఆమూర్ఛ క్షేమమునకే వచ్చినదని, ఆదిరాకుండెనేని ఉఱుముసద్దు విన్నతరువాత ఆమె జీవించియుండదని - మధ్యస్థురాలి మాట యిది.

(౫) నిన్ను జూచుచు నిలఁబడినవారే కప్పు అగ్గినార్చుటకు చేయివేసిన ప్రాయపు మగవారు అప్పుడక్కడ లేరైరి. కనుక ఊరిని అగ్గి నిరర్గళముగా కాల్చివేసినది.

ఆ. చూచినపుడు మరలి చూడదు; మఱి పల్క-
రింపదతని సరళరీతి గలిగి;
ఉవిద చేయదింత యుపచారమైన;- జా-
ణలకు దానిమనసు తెలిసె దాన! ౬

(౭౨౦)

ఆ. తనువునిండ మెండుకొను గగుర్పాటుతో,
వడఁకుతోడ, నూర్పువగల తోడ,
వలపుతగులమందుఁ గలిసినయట్లై తోఁ-
చెదరు దారికాంద్రు, సీతునందు. ౭

(౭౨౧)

తే. చెమటఁదోఁగిన పిఱుఁదులఁ జిక్కనంటు-
కొన్న వలిపెంపుఁద్రోవ గన్గొనఁగ లేక,
పుడుకులాడుచు రిత్తయ తడవుచుండు-
వానిచెయిసూచి చెలి! నవ్వు వచ్చెనాకు. ౮

(౭౨౩)

ఆ. ప్రణయదూతి చెప్పు పల్కులు వినువేళ-
నడ్డుదగులరాదటంచుఁ బోలె,
తరుణిచెవులనుండి తటుకుననెగమీఁటె
గగురుపాటు నల్లకల్వవిరిని. ౯

(౭౨౪)

---

(౬) అట్లు చూచి, పల్కరించి, యుపచరించినచో అతనిమీఁద తనకుఁగల్గిన యనురాగము నితరులు కనుగొందురను భయమున ఆమె అట్లు చేయలేదు. కాని ఆ యుదాసీనము తెచ్చుకొన్నదేగాని సహజము గాదని తెలిసికొనఁగల్గు జాణలవద్ద ఈగుట్టు దాఁగలేదని భావము.

ఆ. ఇచ్చకాలు పల్కి మెచ్చించునట్టిదీ-
జాతి; నమ్మియుండఁ జనదు దీనిఁ;
గొడుక! తమ్మయంత వెడలుపుగాఁ జెవిఁ
బొడుచుకొనఁగ నెవరుఁ బోరు చూడు! ౧౦

(౨౨౮)

ఆ. మొగిళులుమఁ ద్రొడఁగె; నిగనిగఁ బచ్చిక
దారులన్ని గప్పె; నేఱులెల్లఁ
బఱవఁజొచ్చె; మగనితెరువుకై యెదురు ని-
ల్చెదవె యిఁకను గవుడులేనిదాన! ౧౧

(౨౨౯)

ఆ. కమలములను బట్టి కమలించునపుడు హే-
మంతఋతువు వేఁడి మనకుఁ దెలియు;
నడతచేత నెఱుకపడుఁగాదె లోకుల-
తత్వమెంత వారు దాఁచుకొన్న! ౧౨

(౨౩౦)

తే. పాలకుండలు దెచ్చిన పడఁతితోడ
సుద్దులకు గొల్లవాఁడు కూర్చొనఁగ, వాని
క్రొత్తపెండ్లాము చూడు! తల్గులు సడల్చి
విందురోసాన దూడలన్నిటిని విడిచె! ౧౩

(౨౩౧)

---

(౧౦) వేశ్యలనుద్దేశించిన యుపదేశమిది. తమ్మకాఁడకెంతపలయునో అంతేకాని చెవి తమ్మయంత పెద్దగా చెవిఁ బొడుచుకొననట్లే, వేశ్యలందలి నమ్మకముగూడ ప్రయోజనపు మేర దాఁటనీయరాదని భావము.

(౧౧) 'నీభర్త రాఁగలకాలము మీఱినది. నీకు తెలివిచాలదు. ఈవర్షాసమయమున నీత్రోవ నీవు వేఱుగా చూచుకొ'మ్మని కుట్టినియుపదేశమిది.

(౧౨) హేమంతము చలికాలముగాదు - వేఁడికాలము. విరహులకు. ఆకాలమున కమలములు కమిలిపోవుటయే దానికి సాక్షి. బయటికెట్లున్ననేమి - అనిభావము.

తే. అగ్గి ప్రొయినూఁది యని బగ్గుమన్నయంత
వెనుకకొరగెదవేఁటికే వెట్టిపడుచ!
చన్నుగడవలపైఁ దోఁచు చాయలింతె
కాని, మంటలు నిన్నుఁదాఁకవు నిజంబు! ౧౪

(౨౩౨)

క. నునుజెక్కుటద్దములనం-
టిన మంటలనీడలిపుడు నీదుచెవుల వ్రే-
లినలేఁజివురాకులతీ-
రున నందములయ్యె బిడ్డ! ప్రొయినూఁదునెడన్. ౧౫

(౨౩౩)

ఆ. ఎట్లు ముగియుఁ జెప్పవే పొగచీఁకట్లఁ
గొమ్మ! నీవు ప్రొయి రగుల్చు గొడవ!
మోముఁదమ్మిఁ బట్టి ముద్దాడునేఁకట
నీదుమఱఁది ప్రక్కనిల్చియుండ. ౧౬

(౨౩౪)

ఆ. ఎఱ్ఱఁబాఱు కనులు నెగఁబోఁతకసియాడు-
పీఁగుఁజన్నుఁగవయు, వెడలు బాష్ప-
ములను గలిగి, నీవు ప్రొయ్యూఁదుపని యిట్లె
మగువ! సాఁగుఁగాక ముగియకుండ! ౧౭

(౨౩౫)

---

(౧౪) ఆమె దేహలావణ్యమంత నిద్దమైనది. కాని అది తెలియదాముగ్ధకు. దీని తరువాతి రెండు పద్యములందును ఇట్లే.

తే. విందుచుట్టమటంచు మీరందఱీఁకను
దానిఁ బేర్కొందురేల? నామేను మంద!
ఇపుడు మావారిపెద్దఱికపుగుణంబు-
మహిమ నింటికదే యజమానురాలు! ౧౮

(౨౩౬)

ఆ. అన్నికళలు ముగిసినంతట మిత్రుని-
మండలంబుఁ జందమామ సొచ్చు;
చొచ్చినట్లె మరలి వచ్చు; వైభవహీను-
నెవరు జగతి లేవనెత్తువారు! ౧౯

(౨౩౭)

తే. నీకు వయసేమొ చిన్నది నిజము; కాని
దిసమొలను బిడ్డ! వీథిలోఁ దిరుగవలదు;
నగరములనుండు ప్రాయపుమగలు జాణ-
లవధరింతురు 'తల్లి బిడ్డవలె' ననుచు. ౨౦

(౨౪౧)

---

(౧౮) విందుకై పిలువఁబడి వచ్చిన బాసాలి అక్కడనే కొంతకాలము నిలిచినది. దానికి కారణము మగనితో నామెకు ఏర్పడిన చెలిమియని యిల్లాలెఱుఁగును. కనుకనే 'విందు చుట్టమింకను ఇక్కడనే యున్నదేమి?' అని ఇతరులు ప్రశ్నింపఁగా ఆమె అక్కసుతో నాడినమాట యిది.

(౧౯) కళలు = కాంతులు; చంద్రుని షోడశభాగములును, మిత్రమండలంబు = స్నేహితుఁడు ప్రభువుగా నున్నచోటు; సూర్యుని బింబమును, కృష్ణచతుర్దశినాఁడు చంద్రుఁడెట్లు అమావాస్యనాఁటి సూర్యమండలములోఁ జొచ్చునో అట్లే శుక్లప్రతిపత్తునాఁడు బైటికి వచ్చును. మిత్రుఁడు వానికేమియు సహాయము చేయఁడనుట.

క. పులులు శరభములు గురుపో-
తులు కరడులు కరులు హరులు దున్నలు మొదలౌ
పలుమెకములకభయము ప-
ల్కు-లీలఁ బెరిగినవి చెంచుకోడలిగుబ్బల్. ౨౧

(౭౪౨)

ఆ. బొమలు ముడువఁగలను; పొమ్మని బెదరింపఁ
గలను; పెడమొగమున నిలువఁగలను;-
చెలులు! మీరలేమిచెప్పిన నదిచేయఁ-
గలను- వానినొకని గాంచకున్న! ౨౨

(౭౪౩)

తే. మోసమునఁ దోఁచు; బలవంతముననుగలుగు;
వట్టి డబ్బుపేరాసఁ జూపట్టు; మరియుఁ
బుట్టు మొగమాటముననును భువిని - ప్రేమ;
దండములు దండములు సుమ్మ దానికెల్ల! ౨౩

(౭౪౪)

ఆ. మగని యూరడింపుమాటల చేఁతల-
చవులెఱుంగలేనిదెవతె భువిని?
చేసికొన్నయలుక చెడఁగొట్టు హేమంత-
కాలరాత్రులిట్లు గలుగవేని. ౨౪

(౭౪౫)

---

(౨౧) ఈమె యౌవనబలమునకు లోఁగి చెంచునాయఁడు పై మహామృగములను వేఁటాడు శక్తిని గోలుపోవుననుట.

(౨౩) స్త్రీని పురుషుఁడిన్ని విధములను వశీకరించుకొనును. దేహమనస్సులు రెంటను [illegible] స్త్రీలు అబలలని యొకతె తమ పారవశ్యము దెల్పినది.

(౨౪) అలిగియున్నప్పుడు మగఁడు సమాధాయించుటలో ఎంతో రుచియున్నదని యొకతె చెప్పఁగా, అలుకను నిల్పుకొనుట యీశీతకాలమున నసాధ్యమని మరొక్క అనుభవ రసిక చెప్పుమాట.

తే. అమ్మ! యందందె యాకసమందు రిత్త-
చుట్లఁ బెట్టుచు మరలుచుఁ జూచు నన్నుఁ
బాడువలపిది నవ్వులపాలు నేసెఁ,
గడలిలో నోడకంటిన కాకిఁబోలె! ౨౫

(౨౪౮)

ఆ. పట్టుకొన్న చేయి బలిమి విదుల్చుక
తప్పి చనెదు కాని దారికాఁడ!
మనసునుండి యిట్లె చనఁగలవేని నీ-
దిట్టతనమునపుడు తెలిసికొందు! ౨౬

(౨౪౯)

ఆ. ఇంతనిజము; ప్రియుఁడవీవు నాకు; నదెట్లొ
యెఱుఁగ!- నలుగకుండ నించుకంత
యేను బ్రియను నీకునెట్లొదు నాగుట్టు
నీవె నేర్పు నాకు నీటుకాఁడ! ౨౭

(౨౫౦)

ఆ. వలపువెట్టిఁ దగులువడి కాఁపుకొడుకంచుఁ
దెంపునేసి కౌఁగిలింపఁబోతి:
కఱకు మేనుసోఁకి కాంతునా, యది యూరి
కంచెమీఁదనుండు గడ్డిబొమ్మ! ౨౮

(౨౫౧)

---

(౨౫) ఓడమీఁదఁ వాలి దానివెంటనే వడిశడలికిఁ బోయిన కాకి మరల గట్టునందలి తన గూఁటికి పోవలెనని ప్రయత్నించి నెగ్గక నవ్వులపాలగును. దుర్లభవ్యక్తి మీఁది ప్రేమయు నట్టిదే.

ఆ. మానమునకు బ్రదుకు మగవారలకు రెండె
గతులు గలవు సూ జగంబునందు;
కోరు సిరి గడించికొందురు; కాదేని
తెగుదురందుకొఱకుఁ దిరిగి తిరిగి. ౨౯

(౬౫౧)

తే. కటకటా! యేమిపనిచేసె గండుదేఁటి!
జాజితోడి విరాళిని సైఁపలేక;
చూడవే పిల్ల! అగ్గి యంచును దలంచి
వాల్చె మేనినశోకపుష్పములనడుమ, ౩౦

(౬౫౪)

తే, వట్టిబజ్జలు మిగిలినయట్టిదయ్యెఁ
జాజిపొదఁ దేఁటి విడనాడి చనదు చూడు!
దాని యరవిరిమొగ్గలలోని కమ్మఁ-
దావి తాఁజవిగొన్నది తలఁచి కొనుచు. ౩౧

(౬౫౫)

ఆ. ఎదురువచ్చి ముందుకేగినప్పుడు నిన్న
సోఁకనైనలేమిఁ జూడు! సుదతి,
తనదు మేను చిన్నదనుచును. దనయూరి-
తెరువు విరివి యనుచుఁ, దిట్టుకొనెడు! ౩౨

(౬౫౬)

ఆ. అడవినెల్ల జూడు! చెడఁగాల్చి కార్చిచ్చు,
మిట్టపల్లములను మెట్టి దాఁటి,
గట్టునందు ప్రేలు గడ్డివెంఱడి నేటి-
కడకుఁ జేరె, దప్పివడినయట్లు. ౩౩

(౬౫౭)

తే. కాచుకొనుచున్నదదె తేఁటి కడఁకఁ జూడు!
జీవమునఁబోలె నొండొకచింతలేక,
బయటికరదోఁచు పులికోఱపంటికొనకు
సాటివెట్టఁగఁ జాలిన జాజిమొగ్గ. ౩౪

(౨౬౧)

ఆ. ఎల్లపనులయందు నెడఁబాయకుండ స్నే-
హంబు నించి బుజ్జవంబు నెఱపు
చున్న, నల్లఁబాఱుచుండు నీదీపాల-
మూతులేమనంగఁబోలు వీని! ౩౫

(౨౬౨)

ఆ. దప్పిగొనియె లేడి త్రాఁగనిమ్మని యిఱ్ఱి,
యిఱ్ఱి దప్పెనంచు నెంచి లేడి,
రెండు దప్పిగొనియు నిండునెయ్యంబున
నీరు దాఁకకుండ నిలిచియుండె: ౩౬

(౨౬౩)

---

(౩౫) స్నేహంబు = నూనె; ప్రేమ, ఏపనియందును మనము దీపమును వదలము. స్నేహము నించుచునే యుందుము. అప్పుడప్పుడు బుజ్జగించినట్లు వత్తిమీఁదికి త్రోయుదుము. ఐనను వానిమూతులు నల్లఁబడును. అయోగ్యులైన మనుష్యులును ఇట్లే.

(౩౬) ఆఁడుజింక యందు లేడి పదమున కర్థము. 'ఇఱ్ఱి' మగజింకకువలె 'లేడి' పెంటి జింకకు పేరుగా ప్రయోగసిద్ధముగాదు. ఐనను అనుకూల్యమునకై శబ్దలాలిత్యమును బట్టి యిట్లు పయోగించుట.

తే. తనకు బెనకుల కరవాఁడి కొలుకులొప్పు
నీదు తెలికన్నుగవబల్మి యూఁది, మరుఁడు,
మరల ముక్కంటితోడ సంగరముసేయఁ
బూనఁగోరెడుఁ, జామనమేనిదాన! ౩౭

(౨౬౪)

ఆ. పిచ్చిపిల్ల! వానవచ్చి నిండెను ద్రోవ-
నడును! కాలు జాఱి పడెదు సుమ్మ!
ఎదుట నిలిచినల్లె మదికిఁ దోతెంచు నీ-
ప్రియునిచేతఁ జేయిపెట్టఁ జనుచు. ౩౮

(౨౬౬)

తే. అభిసరింపఁగఁ బోయినయప్పుడతివఁ
బ్రియుఁడు తొడపయిఁ గూర్చుండఁ బెట్టి, దాని-
కాళ్ళకంటిన బురదను గడిగివైచెఁ,
జెంతనున్న బానిసవలెఁ, జెమటనీరు. ౩౯

(౨౯౭)

తే. ఇంటిపెనుగంచె నీబరువెల్ల మోయఁ
గల్గినది. వీడి పొరుగింటికంచె మీఁద
సాఁగిపోయెదు గుమ్మడి తీఁగ! చూడు
నిన్నుఁ దెగఁద్రుంచి వైతురు నేఁడొ రేపొ! ౪౦

(౬-౨౩)

---

(౩౭) ఒకమారు శివునితో పోరి బూదియైనవాఁడు మన్మథుఁడు. మరల అప్రయత్నమునకు వానికి తగిన యాయుధము దొరకలేదు. నీకన్నులయందపుబలము వానికి దానినిచ్చినదనుట.

(౪౦) బైటగుమ్మడి తీఁగ నెపము మాత్రమే. ఇంటిలో దానివలె కన్నుగానక వర్తించు నిల్లాలిని గూర్చిన హితోపదేశమిది.

తే. అడవియెలుకలు పండ్లచేఁ బుడములెల్లఁ
గొఱుక నఱవఱలై పడి, పఱచుటెండఁ
జివికి, వెలవెలఁ బాఱిన నువుల చేను
గాంచి వలవల యేడ్చెను గాఁపుగరిత. ౪౧

(౨౧౯)

తే. కఱకుఁ జలి గాచుకొనఁగ నొండొరులఁ గడవఁ
జిదురుపుల్లల కొఱకుఁ గంచెలమొదళ్ళ
బుడుతలందఱుఁ దోపులోఁ బుడుకుచుండ
నూరకయ మండిపోవుచు నుండె నగ్గి. ౪౨

(౨౨౦)

ఆ. ఎవనియురమునందుఁ బవళించు నిల్లాలు
వేఁడిగుబ్బచనుల వ్రేఁగు వైచి,
పచ్చడంబులేల వానికి? విప్పల-
కుంపటేల? వెచ్చకొట్టు నేల? ౪౩

(౨౨౧)

ఆ. అదిగొ నడవఁజొచ్చె, నామనిదొరరాకఁ
దెలుపు మొదటి కమ్మఁ దెచ్చునట్లు,
మలయమారుతంబు తొలుతటి యూడుగు-
తలిరు గొనుచు, నూరిదారులందు. ౪౪

(౨౨౨)

---

(౪౧) సంకేతస్థానము చెడిపోయెనె యని ఆమె దుఃఖము.

(౪౨) చలికాలమున పల్లెలలో ఊరిబైట తోపులలో ప్రాతఃకాలము ఊరిపిల్లకాయలు మంటవేసి చలిగాచుకొందురు. పుల్లలు చాలవని, నేను తాను అని, బాల్యచాపల్యముచే కంచెల నుండి యేరి తెచ్చుటకందఱును లేచి పరువెత్తుదురు. వారు మరలునంతలో అగ్గి వ్యర్థముగా మండిపోవును.

తే. మూతివిచ్చిన యూడుగుమొగ్గలకును
బెదరి పోవుసీపొలయల్క పేరు లేక;
ఇట్టిదానిని నిల్పుకోనెట్లు వచ్చుఁ
బ్రియుని ముఖచంద్రునెదుట దర్శించినపుడు ? ౪౫

(౩౨౮)

తే. కారణము గల్గి కొన్నయల్కయును నాకు
సన్నగిలిపోయె నున్నది యున్నయట్లె
పూని పూచిన యూడుగుమ్రాన ! దాని-
పాపమంతయు నీనెత్తిఁ బడును గాక ! ౪౬

(౨౨౯)

ఆ. శిశిరమందుఁ గాఱుచిచ్చునఁ గాలి యా-
మనికిఁ బొటమరించి మరల, ముంగి-
చెవులఁబోలి యెదుగు చివురాకుతోడ మో-
దుగులుఁ కనులఁదన్పఁ దొడఁగెఁ గంటె ! ౪౭

(౨౮౧)

ఆ. చివురులంచులగుచుఁ జెలఁగ నెత్తావుల
దవులఁ జల్లు నున్నఁబువులవలుప
మదనుఁడిచ్చెఁ బోలె మధుమాసలక్ష్మికి
నలువుమీఱు పసదనంబు గాఁగ. ౪౮

(౨౮౨)

ఆ. కారణంబు గల్గి కైకొన్న పొలయల్క-
నేని చూడు! మానిపింప నేర్చుఁ,
జెవిని జేరి యనుఁగుఁ జెలిమికత్తియఁ బోలె
మానినులకుఁ గ్రొత్తమావిచివురు. ౪౯

(౨౮౩)

తే. 'నేఁడు పండువునాఁడు సూ; నీ ప్రియుండు
వచ్చు నిజముగ; నేడువవలదు బిడ్డ!'
అనుచుఁ గోడలినూరార్చికొనుచు మొగము
నావలకుఁ ద్రిప్పి తానేడ్చునత్తగారు! ౫౦

(౨౮౪)

ఆ. అలివ పీడుకొన్నయప్పుడు మెడకుఁ గే-
ల్దీఁగ సాఁచి కౌఁగిలించి విడువఁ,
బయనమైన ప్రియుని పాదాలపైఁ గంక-
ణములు జాఱె, సరిపణలునుబోలె, ౫౧

(౨౮౫)

---

(౪౯) చెవిమీఁదికేదో యొకచిగురాకు నలంకారముగాఁ జెరివికొనుట విలాసినుల పద్ధతి. అట్లు చెవికెక్కినది క్రొత్తమామిడి చిగురాకాయెనా వసంతము వచ్చినదని తెలియును. ఇఁక ప్రియుడెంత తప్పుచేసియున్నను వానిమీఁదికోపము మానవతులకు నిలుపఁజాలదనుట.

(౫౦) ఇది వట్టిమాటయేకాని వాఁడు రాఁడనియు, దానిచే నిఁకముందు కల్గఁగల ప్రమాదములను ఆమె యెఱుఁగును. అందుకేడ్పు.

(౫౧) విరహముచే ఆమె హఠాత్తుగా కృశించినది. జాఱిన ఆమెచేతికడియాలు వయనము కానున్న పతికాళ్ళకు సంకెలలై పడినవి.

తే. నవకమగు క్రొత్తవరిపై రుచవికి మరగి
వింధ్యగిరిమీఁది సీమను విడిచి దిగెడు
తరుణకుంజరమునకు యూథపతి పట్ట-
మెన్నిసుగుణంబులున్నను నెట్టులబ్బు? ౫౨

(౧౯౮)

ఆ. పువులు గోయుచెలువవనవకంపు గోళులఁ
గొంతతడవు, పువులఁగొంతతడవు,
చివురులపయిఁ గొంత, చేతులపైఁ గొంత-
తడవుఁ దడఁబడుచును ముసరుఁదేంట్లు. ౫౩

(౧౯౯)

తే. ఇండ్లు, వేసవిపగలు, వాకిండ్లకనులు
మూసికొని, లోనివారిచప్పుడులడంగి,
గుఱగుఱమటంచుఁ దిరుగళ్ళు తిరుగురొదల
గొఱకపెట్టుచు నిదిరించుకరణిఁ దోఁచు. ౫౪

(౨౦౦)

---

(౫౨) కొండమీఁదియేనుఁగులు అందే సురక్షితముగా నుండును. నేలమట్టమునకు రావు. యూథమును తిండికక్కుర్తిచే ఎడలి క్రిందికి దిగఁజొచ్చిన మగయేనుఁగెంత సమర్థమైనను అవి దానిని నమ్మి పతిగా నెన్నుకొనవు.

(౫౩) గోళ్ళేవో పువులేవో, చేతులేవో చిగుళ్ళేవో తెలియక తుమ్మెదలు తడఁబడినవని తాత్పర్యము.

(౫౪) ఎండవడగొట్టునని తలుపులన్నియు మూసియుందురు. లోపల ఎవరును మాటలాడకుందురు. ఇల్లాండ్రు మాత్రము రొట్టెలకు, ముద్దలకు, పిండి విసరుచుందురు. కనుక కనులు మూసికొని నిద్రించుచు గొఱకపెట్టునట్లుగాఁ దోఁచును ఇండ్లన్నియు.

ఆ. నాల్క సాఁచి యింత నాకవచ్చును గాని,
పసులపెదవికేని పంటికేని
పట్టువడదు మొదటఁబుట్టిన పచ్చిక-
మొలక, కాటువడిన మోవిఁబోలె. ౫౫

(౮౦౧)

ఆ. అడఁపరాక తీవియలఁ జాఁచెదవు; పొరు-
గింటికంచెయును దెగించి దాఁటఁ-
గోరెదవు; నిజంబు గుమ్మడి! నిను జూడ
నేఁడొ రేపొ పూఁతనింపఁ గలవు. ౫౬

(౮౦౨)

ఆ. తళుకులాఁడి గురునితంబభారము రెండు
గాన కాళ్ళు మోవఁగలవు గాని,
ఓర్వనేర్చునెట్టులొంటిది నన్నువ-
కౌను వీఁగుచన్నుఁగవను మోవ? ౫౭

(౮౦౩)

తే. వలదటన్నను బండువెన్నెలకు వలచి
యింటిముంగిటనే శయనింపఁబోకు,
బిడ్డ! నీమోముఁ జూచి జాబిల్లియనుచు
నీటిదయ్యము పట్టుకొనీని గదవె! ౫౮

(౬౧౪)

---

(౫౮) నీటిదయ్యము = రాహువు. 'అంబుపిసాట' - అంబుపిశాచః - అని మూలము. 'రాహౌ దేశీ' అను టీకావాక్యము వీరు ఎత్తిచూపినారు. ఛాయాగ్రహమైన రాహువును నీటి దయ్యముగా గ్రహించిన దేశవ్యవహారమునందలి వింతకై అట్లే తెలిఁగింపఁబడినది.

ఆ. వీరు వారుఁజెప్ప వినుచుంటి నీమాట;
నేఁటికెట్టకేని నిన్నుఁ గంటి;
నందకాఁడ! యేమియైనఁ బల్కఁగదోయి!
అమృతరసము వీనులానఁగాక! ౫౯

(౧౦౫)

ఆ. వెఱ్ఱిపిల్ల చిక్కెవిరహంబుచేనిది;
చనినవాఁడు రాతిమనసువాఁడు;
వెడలిపోవఁజొచ్చె వేసవినాళ్లు; ముం-
దేమి యగునొ కాని యెఱుఁగమమ్మ! ౬౦

(౧౦౬)

ఆ. అమ్మ! యంగణమున నరనిద్ర నాదారి-
కాఁడు రేయి 'యోసి కటికదాన!
ఇట్లు దిరిగి చూడవే!' యని కలువరిం-
పంగఁ జూచి యేడ్పు వచ్చె మాకు! ౬౧

(౧౦౭)

తే. అలుకగొని యేడ్చు జవరాలి యశ్రుజలము,
కనుల చెక్కిళ్ళ కెమ్మోవి కాంతి బెరసి,
చక్కనగు వానవిలువోలె జాలువాఱఁ
దడవు గనుచుండె దయితుఁడు తనివిసనక. ౬౨

(౧౦౮)

తే. అది తటాలున వెలుపలికరుగుదెంచెఁ
గాని, కనులార నిను జూడఁగలుగదయ్యె;
నెత్తిఁగొట్టిన పాముమేనివలె రచ్చ
వంకరలు గొన్న యీపాడుపల్లెలోన! ౬౩

(౮౯)

తే. చెలులు నేర్పరులాదుకోఁగలిగి నేఁడు
బ్రదికి యున్నది ప్రాణము పట్టుచెడియుఁ,
గాంత నీవిరహంబునఁ, గటికచేఁతి-
పులుగువలె; నీకు దయ యింత గలుగదకట! ౬౪

(౮౧౦)

ఆ. 'కుప్పసమున దాఁచుకొన్నావు దొంగిలిం-
చినవి ప్రత్తిగవ్వల'నుచు నత్త!
గొల్లవాఁడు బల్మిగొని చూడు! నాయెద-
కిట్టిపాటు దెచ్చిపెట్టె నేఁడు. ౬౫

(౮౧౧)

శ్రీ

శాలివాహన

గాథాసప్తశతీసారము

౩ వ భాగము

ఆ. గాథలందు, గేయగతులందు, పీణెల
పలుకులందుఁ బ్రౌఢమెలఁతలందుఁ
గలుగు మేలిరసము గనఁగొనలేనివా-
రవనినున్న వారికదియ శిక్ష ! ౧

(౮౧౫)

ఆ. బొడ్డుదమ్మియందుఁ, బురుషాయితమువేళ,
నలువ యుంటఁ జూచి, కలిమిచెలువ
సరగనొక్కచేత మురవైరికుడికన్ను
మూసిపెట్టె రసవిమూఢ యగుచు. ౨

(౮౧౬)

ఆ. నవ్వవోయి ! యొరులు నవ్వని యట్లు; భా-
షించవోయి ! యొరులకించునట్లు;
బ్రదుకవోయి ! కీర్తి పొదలునట్టులు; తుద
గిట్టవోయి ! మరలఁ బుట్టనట్లు. ౩

(౮౧౮)

ఈ భాగమందలివి తెలుఁగుదేశపు మూలపాఠములోనివని వీబరు సంగ్రహించిన గాథలలో నుంచి యేర్చినవి. కుండలిత సంఖ్య అతని ప్రతిలోనిది.

(౨) విష్ణువు కుడికన్ను సూర్యుఁడు. దానిని మూసినచో వికసించిన నాభికమలము ముడుచుకొని అందలి చతుర్ముఖుని మఱుఁగుపఱుచునని లక్ష్మీభావము.

తే. గాడిదలకు గేదెలకు మేకలకు నెడ్ల-
కెల్లకడలందుఁ జోటు లభించుఁ గాని,
భద్రగజరాజములకుఁ గావలయుఁ జుమ్మ
దొడ్డయడవులు, కాదేని దొడ్డదొరలు! ౪

(౮–౨౦)

ఆ. పోను బోవె నేను జేనికిఁ! బంట మే-
సినను మేయనిమ్ము చిలుకదండు!
తెరువుకాండ్రు దారిదెలిసియు మరిమరి
వచ్చి నన్నెయడుగఁ జొచ్చినారు! ౫

(౮–౨౧)

తే. అల్లుఁడాకస్మికంబుగా నరుగుదెంచి
యింటిపెద్దలనడుమఁ గూర్చుంటఁ జూచి,
యొడలు పొంగంగఁ 'జిట్టి రాలెడిని; బిగువు
పాడుగాజు!' లటంచుఁ గోపపడు బిడ్డ. ౬

(౮–౨౨)

ఆ. 'ఇందు రారె! చూడరే వింత!' యనుచు వి-
ల్చుండి యబ్బురమునఁ జూడఁ దొడఁగె,
నద్దమందుఁ జెక్కునద్దంబు చెక్కునఁ
గానవచ్చుచుండ, దానిసకియ. ౭

(౮–౨౪)

---

(౪) భద్రగజములు - రాజయోగ్యములై శుభకార్యములందలి యూరేగింపులకు [illegible]కి వచ్చునవి.

(౫) తమదారికంటె తనతోటి సల్లాపమందే తెరువునఁ బోవువారికి ఆసక్తి యెక్కువ. ఇదియెంత గర్వహేతువైనను అట్టి పాంథులందఱితోడను మాటలకు దిగుట అపిల్లకిష్టముగాదు.

ఆ. ఎపుడు పుట్టె? నెప్పుడెక్కడ నేర్చె నీ-
చెదుగుపిల్ల! చెప్పఁ జిట్టలమ్మ!
ఎదిగినట్టి గరితలేమేమి నేర్తుర-
వెల్లఁ దెలిసికొనియె నిదియుఁ జూడు! ౮

(౮-౨౫)

ఆ. చెవుల మావిపూతఁ జెరివి, సీధుమదంబు
కనుల జేవురింపఁ, గల్వపువులు
ముడిచి, చనుల గందవొడి పూసికొన్న నీ-
యునికి బిడ్డ! పల్లెకొక్కతొడవు. ౯

(౮-౨౬)

ఆ. అడిగి పదసినప్పు, డడుగక బల్మి ము-
ద్దాడినపుడు, చెలి తనంత వలచి
మోమొసంగినపుడు, మోవి యొక్కటియైన
వేఱువేఱుచవులు వెలయుఁ జూవె! ౧౦

(౮-౨౭)

ఆ. విప్పుగనులఁ దళుకు వెల్లువయై, నును-
జెక్కులందు జాఱు చెమటసోన
గలిగి, వలపుఁజొక్కు కదముట్టెననుటఁ జె-
ప్పకయ చెప్పుచుండెఁ బడఁతిమొగము. ౧౧

(౮-౨౮)

ఆ. నిదుర నెడుట లేక, నెఱయాసు లేక, దై
న్యంబు లేక, పొల్లయల్క లేక,
కవుదు లేని చాటుకారంబులును లేక.
యుండుచోటఁ బ్రేమయును హుళక్కి. ౧౨

(౮౨౯)

తే. పొగరుగొననేల యింత 'చన్నుగవమీఁద
నామగఁడు చిత్తరువు వ్రాసినాఁడ' టంచు ?
నాప్రియుఁడు గూడ వ్రాయువిన్నాణమెఱుఁగుఁ
బోవె !- చేతుల వడఁకింత పుట్టదేని ! ౧౩

(౮౩౦)

ఆ. 'నేను బోయి వత్తునే' యన్న నీమాట
యకట ! పాపజాతినైన నాదు
చెవిని బడియె; మదికిఁజేరె ! నే విరహమం-
దోర్వలేనిదేమి యున్నదింక ? ౧౪

(౮౩౧)

ఆ. త్రోవ సదరమయ్యెఁ దొలినాఁడు నడచు పాం-
థునకుఁ గాళ్ళబిరుసు తొట్రువడెడు,
ఎదను నిల్చియున్న యిల్లాలి గురుతర-
శ్రోణిభారమునకు స్రుక్కునట్లు. ౧౫

(౮౩౨)

(౧౨) చాటుకారము = ప్రేమతో చేయు అసత్యమైన పొగడ్త. ప్రేమయున్నప్పుడే అది కవుదు లేనిదిగా నుండును.

(౧౩) నాభర్త నాదగ్గరకు వచ్చినమాత్రమున సాత్త్వికోదయముచే అతనిదేహము వడఁకును. అంత తీవ్రమైన యనురాగమును గలిగించు శక్తి నీవద్ద లేదు పొమ్మని భావము.

ఆ. సందులేక తనదుసతిపేరి యక్కరం-
బులనె కమ్మనిండఁ బొదిగి పెట్టి
వ్రాయలేఁడు కుశలవార్తయైనను బాంథుఁ;-
డింకనింటిసుద్దికేది చోటు! ౧౬

(౮౩౩)

ఆ. తలఁపులోనఁ దోఁచు దయితుని యంగసం-
గమున వెల్లివాడుచు చెమటఁ దోఁగి,
మగఁడు వలసచన్నమగువ, హేమంతంబు
గడచి పోయినదియుఁ గానదయ్యె! ౧౭

(౮౩౪)

క. కలలోనఁ దోఁచి దయితుఁడు
పులకోద్గమ నిర్భరాంగములతో నిడు కౌఁ-
గిలి వడసి సొగియుఁగాక, చె
లులు! పాపము దీని మేల్కొలుపకుఁడు మీరల్. ౧౮

(౮౩౫)

తే. క్రొత్తఁదిరిసెనపూఁదావి గొన్నగాలి
గమగమలు నించు నెఱసంజఁ గలిగినంత
తపన గలుగదు పాంథునిదయితకెండ-
లగ్గి చల్లెడు మట్టమధ్యాహ్నమైన. ౧౯

(౮౩౬)

ఆ. ప్రియుఁడు వలసవోయి పెద్దికాలము గాఁగ,
వానికథల వలఁతులైన సఖులు,
చెలికి విరహమోర్పుచేవకై వరుసఁ దె-
ల్పెదరు తప్పునడలు లేనివైన. ౨౦

(౮౪౦)

ఆ. వలస చన్న తనదు వలపులతేనికిఁ
గమ్మ వ్రాయఁబూని కాంత, వాని-
పేరి యక్కరములు పెట్టినయట్లెల్లఁ
జెఱచుఁ గలమువెంటఁ జెమట జాఱి. ౨౧

(౧౪౧)

తే. ఇట్లె కనుమూసికొని యుండనిండు ప్రియుని
దలఁచుకొనుచును; వారింపవలదు దీని;
చెంతనాతఁడు లేనిచోఁ, జెప్పుఁడు మీరు,
కనులు దెఱచియు మఱి యేమి గాంచఁగలదు! ౨౨

(౧౪౨)

ఆ. నిడుద వేఁడియూర్పు, సడలని తహతహ,
యేడ్పుగద్గదికల నెలయు పాట;—
వేడ్కలివియ సుమ్ము వెలఁదికిఁ బ్రియవిర
హమున, బ్రదుకు మీదియాస యున్న. ౨౩

(౧౪౩)

తే. ఈవు మాయెడ దయగలవేని దేవ!
యియ్యవలవదు నరజన్మ; మిచ్చితేని
ప్రేమఁ గల్పింపవలదు; కల్పించితేని
చేతికందనివారిపైఁ జేర్పవలదు. ౨౪

(౧౪౪)

ఆ. కుఱుచలగును వేసఁగులయందు రాత్రుల-
టంచు లోకులెల్లనంద్రు గాని:
దయితుఁడండ లేని తఱినవి, యేఁటికో
యెఱుఁగ, మాదుపాలఁ బెరుగుచుండు! ౨౫

(౧౪౫)

క. ఒక యయనమునఁ బగళులిం-
కొకదానను రేలుఁ బెరుగుచుండు; నపూర్వం
బిఁక విరహాయనమిదివో;
సకియా? యిట రెండుగూడ సమముగఁ బెరుగున్. ౨౬

(౧౪౬)

క. చిరజీవితఁ గోరుచు న-
స్థిరమైన రసాయనములు దిని యలయకుమా!
విరహమును దెచ్చుకో: యుగ-
పరిమాణములగును దాన భామిని! దినముల్. ౨౭

(౧౪౭)

తే. ఏడ్చుచుండిన నాతోడనేడ్చు, గడువు-
దినములు గణించుఁ, మఱి నావలెనె కృశించు,
గట్టివాలిది ప్రియవియోగమున నత్త!
యెంతయపురూపమైనదాయింతి చెలిమి! ౨౮

(౧౪౮)

తే. ప్రియుఁడ! మీఱలేవు పెద్దలమాట; యే-
మందు భాగ్యహీనురాల నేను!
ఇపుడ పోవవలయునేని పొమ్మికె వి-
నంగఁగలవు మీఁదనడచు తెఱఁగు! ౨౯

(౧౫౧)

---

(౨౭) రసాయనములు = ఆయుస్సును పొడిగించు మందులు.

(౨౮) గట్టివాలిది = సైరంధ్రి; తనవేషభూషణములు సవరించు వనికత్తె, నాదుఃఖమును స్నేహధర్మమున తానును అనుభవించుచున్నదని పైమాట. నాప్రియుఁడు దానికిని ప్రియుఁడేయనుట తత్వము.

(౨౯) నీవు వెడలిన పిదప నేను జీవింపనను విషయము నీవే విని తెలిసికొందువు. నేనిప్పుడు చెప్పిన నీవు నమ్మవు- అని భావము.

ఆ. విరివి చాలఁ గలదు ధరణికిఁ; బీవర-
స్తనయుగములు గురునితంబములును
వెడఁదకనులుఁ గల్గి వెలఁదు రెందఱొ లభి-
యింతురందకాఁడ! యేల వగవ! 30

(౮౫౨)

క. పోయిన దూతి మరల రా-
దాయెను; జాబిల్లి వొడిచె; నరుగఁగఁ జొచ్చెన్
రేయియు; నన్నియు విషము-
లే యన్నిటనయ్యె; నెవరినేమందుమిఁకన్! 31

(౮౫౪)

క. ఏకసక్కెంబునకై దూ-
తిక 'యాతఁడు రాఁడ' టంచుఁ దెల్పఁగ నాయిం-
తికి నెంత దాఁచుకొన్నను
ముకురకపోలములఁ దోఁచె మోదము గంటే! 32

(౮౫౬)

ఆ. 'ఎట్లు నీవు పోయితెట్లు సూచితి వాని?
నేమిచెప్పితందుకేమి చెప్పె
నాతఁ?' డనుచు నాడినదె యాడుచుండునా-
మగువమాటలెపుడు ముగియకుండు. 33

(౮౫౭)

---

(౩౨) అది యేకసక్కెమని యామె తెలిసికొన్నది. దానికిఁ దగినట్లు నిర్వేదమునభిన యింపఁబోయినను పొంగివచ్చు సంతోషము దానిని సాఁగనియ్యలేదు.

ఆ. కడిదియూర్పువేఁడిఁ దడఁబడు పదముల,
నదవదలుగ వెడలునక్కరములఁ,
జెలియ! వాఁడు నీకుఁజెపుమన్న మాటల-
కెఱుఁగనైతి నర్థమిట్టులనుచు! ౩౪

(౮౫౯)

తే. పూటపూటకు వానిఁ దేఁబోయి యచట
నాకొఱకుఁ జాల గాసిగొన్నావు గదవె!
చెలియ! నాచెల్మినమ్మకములకుఁ దగిన
కరణి నడచితివేమైనఁ గాని లెమ్మ! ౩౫

(౮౬౦)

క. అనుచుందువెప్పుడును 'నీ-
పనియే నాపని' యటంచు; బళి! దుదముట్టం-
గను దానినిట్లు నెఱవే-
ర్పనుగంటివి; దూతి! సత్యవచనవు గదవే! ౩౬

(౮౬౧)

---

(౩౫) నాయకుని తోడితెచ్చెదనను నెపముతో పోయిన దూతి అతనిమీఁద తనకుఁగల వలపును అక్కడనే సార్థకము చేసికొని వచ్చినది. ఇంగితాకారములచే దానిని నాయిక గ్రహించి సవ్యాజముగా నిట్లు నిందించినది.

(౩౬) ఈ గాథార్థమునకును పైదానివలె దూతి చేసిన మైత్రీద్రోహమును నాయిక గహించుటయే మూలమైన భావము.

క. ఎలదీఁగఁ దీఁడినపుడా-
హలికవధువు బెదరు సూపునరిదివగల నే-
ర్పుల నింటింటను నేర్వఁగ
నెలఁబ్రాయపుఁ జెలువలబ్బెసించెదరిపుడున్ ! ౩౭

(౮౬౨)

ఆ. పున్నియంబు సేసి పుట్టఁ; నాసలు కొన-
సాఁగకుండ నిల్లె సమసి పోదు;
ఆడికైనఁ బుట్టదయ్యెను 'నాకు నా
కాఁపుకొడుకు వలపుకాఁడ' టంచు ! ౩౮

(౮౬౪)

ఆ. బిడియమొకటి నిండు తొడవుగాఁ గలవారు,
పరులగొడవలకును జొరనివారు,
తుంటరికముదిక్కు- దోఁపనివారు నౌ
సతులు గలరు పుణ్యశాలులిండ్ల ౩౯

(౮౬౬)

ఆ. వెగటు లేని ముద్దునగవులు, కులుకులు
బెళుకులెఱుఁగకుండు లలితగతులు,
సరళరీతి వెడలు సాజంపుమాటలు
సతులకుండుఁ బుణ్యశాలులిండ్ల, ౪౦

(౮౬౭)

---

(౩౮) క్రొత్త పెండ్లామును ఎలఁదీఁగతోఁ గొట్టుట ఆకాలపు శృంగారహావములలో నొకటి. కొట్టినపుడు నొప్పి, కోపము, భయము మొదలగు భావములను ఆకర్షకముగా ఆ పిల్లయు నభినయించినది. ఆ అందచందాలు తామును నేర్చుకొనవలెనని ఆపల్లెలోని తక్కిన పడచుల ప్రయత్నము.

తే. మగఁడు పురాణమునందలి
వగకత్తియ రూపగరిమ వర్ణింపఁగ, బె-
ట్టుగ హుంకరించె నాతని-
మగువ సహింపంగలేక మాత్సర్యమునన్. ౪౧

(౮౬౮)

క. ఒరులకుఁ జెప్పుకొనరు, వెలి-
వఱుపరు వగచుచును, హృదయఫలకమునందే
కరఁగింతురు, పొలయల్కల-
తెఱఁగులఁ గులపాలికా సతీమణులెందున్. ౪౨

(౮౬౯)

ఆ. ఱిత్తఁదనము చూడ్కి హత్తఁగఁ, గాటుక-
మెఱుఁగులెల్లఁ జెడఁగ మఱుఁగునందఁ
మిన్నకేడ్చి తుడుచుకొన్న కన్నులు కులాం-
గనల విరహబాధ మనకుఁ దెలుపు. ౪౩

(౮౭౦)

ఆ. చెలువు జవ్వనంబు తళుకులు బెళుకులుఁ
దోఁచుచుండుఁ గులవధూటి మేనఁ,
జూడు! దయితుఁడిల్లు సొచ్చినప్పుడు సొచ్చి,
వెడలునపుడు వెడలు వడువు గాఁగ, ౪౪

(౮౭౧)

ఆ. కనులనీరు కుత్తుకకు నడ్డురా బిట్టు
మగనిమృతికిఁ జెడిపె వగచి యేడ్చె,
'సాగుమానమునకు సమకట్టునో' యని
అంకుమగఁడు గూడ శంకఁజెందె. ౪౫

(౮౨౩)

ఆ. పక్షిగణములెగిరి ప్రబ్బలి పొదలలో
నలబలంబు సేయనాలకించి,
యింటిపనులఁ దెఱపి యెఱుఁగని కోడలి-
కంగమెల్లఁ గ్రుంగినట్టులయ్యె. ౪౬

(౮౨౪)

ఆ. కటికమనసుదత్తగా, రింటిపనులెల్లఁ
దలకుఁగట్టి నన్ను నలఁచుచుండు;
ఉబుసు సందెవేళ నొక్కింత కలిగెనా
కలుగుఁ, గలుగకుండుఁ; గదవె నాకు! ౪౭

(౮౨౫)

---

(౪౫) సాగుమానము = సహగమనము. ఆమె తనతప్పునడతనెంతో రహస్యముగా బెట్టుకొన్నది. కనుక తన సుశీల ప్రఖ్యాతిని చచ్చిన తరువాతఁ గూడ నిలుపుకోఁ బ్రయత్నింప వచ్చునని శంక.

(౪౬) ప్రబ్బలి పొదలు ఏటిలోనివి సంకేతస్థానము. కాలమునకు సరిగా విటుఁడు అక్కడ చేరినాఁడని పక్షుల కోలాహలము సూచించినది. కాని తాను అట్లు చేయలేక పోయినదని యంత దిగులు.

(౪౭) సందెవేళనే సంకేత సమయ మేర్పఱుపవచ్చునవి. పొంచి వినుచున్నవానికో కుంటెనకత్తెకో, సూచన.

తే. తడవతడవకు మల్పుల దాఁటు; మల్పు-
మల్పునను బ్రబ్బతీవ జొంపములఁ బెంచు;
మఱఁది! నీవుమాయూరికి నరుగలేదె?
అచటి మురళాతరంగిణి నరయలేదె? ౪౮

(౮౭౬)

ఆ. ఇప్పపూవులొక్కటేమి? నాయొడలిపై
చీర గొన్నఁగాని, చిన్నవాఁడ!
యెవరితోడ మొఱ్ఱలిడుదు నీయడవిలో!
నూరు దవ్వు; నేను నొంటిదాన! ౪౯

(౮౭౭)

తే. పెదచదువులెన్నొ చదివెదు! పెద్ద ధర్మ-
వేత్తవుర! చేఁదు మేసెడు వేఁపపుర్వు-
సాటివాఁడవు! మనకొక్కసారె నరక-
మిద్దఱకు వచ్చునేని రానీర! పోర! ౫౦

(౮౭౮)

---

(౪౮) మాయూరిలో మన స్వచ్ఛందవిహారములకవకాశములు చాలఁగలవని వ్యంగ్యము

(౪౯) ఒడిలోని యిప్పపూవులిమ్మని బలవంతముచేయువానితో ఒక ధీరకామిని తెగింపు మాట యిది.

(౫౦) 'మనయిరువురి చెలిమి అధార్మికము' అని శాస్త్రవాక్యములుదాహరించు వానితో తెగించిన నాయిక చెప్పినమాట. 'నీ సతీవ్రతము వేఁపమ్రానిలోని పురుగు జీవనము వంటిది. శాస్త్రమున్నదని అరసికమైన బ్రదుకు బ్రదుకుచున్నావు.' అని తాత్పర్యము.

ఆ. కనులచూపు బెదరి కలఁగెడు నినుఁజూచి
సకియ! బరువు మోయఁజాలవనుచు,
నిజము! తలుపుదాఁకు నెపమునఁ దనుదానె
కోరి పగులఁగొట్టుకొనియెఁ గడవ! ౫౧

(౮౮౦)

ఆ. వడిగ వచ్చినాను గడుఁబెద్దదీనిండు-
గడవ మోచికొనుచుఁ; గాన చెలియ!
ఒడలు వసము దప్పె నూర్పు చెమ్మటలచేఁ,
గొంత సేద దేర్చుకొందు నిందు. ౫౨

(౮౮౧)

ఆ. జాణలైన వారిసంగడంబున నీవు
వంకపలుకులాడవలదు బిడ్డ!
మనసులోనను న్న మాటలు గూడ నీ-
కూళజాతి తెలిసికొనును జూవె! ౫౩

(౮౮౩)

ఆ. వంకపలుకులాడు వలనేద! యరగంటి
చికిలిచూపు సూచు చేవ యేద!
ఊరినింద జాణలున్నారు: నిట్టూర్పు
చక్క విడుచుటయు నసాధ్యమిందు. ౫౪

(౮౮౪)

---

(౫౧) నిండుగడవ మోసికొని వచ్చుచో వెనుక నాకస్మికముగా పోవుచున్న ప్రియుని తిరిగి చూచుచు ఈమె ఇంటితలుపును 'ఢీకీ' తాఁకినది. కడవ పగిలిపోయినది. ఈ రహస్యము గమనించిన మఱియొకతె ఛలోక్తిగానన్నమాట యిది. దీనికి మొదటిగాథ యనఁదగినది ఈ భాగమందే ౯౯ వది కలదు. చూచునది.

(౫౨) నీలాటిరేవులోని తన స్వచ్ఛందవిహారపు బడలికను ఇట్లు సమర్థించుకొనుచున్నదీ నాయిక.

తే. కుంజములు గలవందును; గొండకనుమ-
లందు దూఁకు గోదారియు నచటఁగలదు:
అక్కడను నీకుఁ జెలులుందు; రక్తవార్రి-
వాడకేఁగుచు నేడువ వలదు బిడ్డ! ౫౫

(౧౧౫)

ఆ. ఎవనికలుక గలుగదే ప్రియురాలికె-
మ్మోవి గాటు గన్న? ముగుద! తేంట్లు
మూఁగియున్న తమ్మి మూరుకొంటివి; వల-
దన్న వినవు; సైఁపవమ్మ యిపుడు! ౫౬

(౧౧౬)

క. పెఱమగల చవులు లోకం
బెఱుఁగక యేమేని యాడనీ; మేమేమో
పెఱమగఁడనుకొనియే సుఖ
మెఱుఁగఁగలము సొంతమగనియెడఁగూడఁ జెలీ! ౫౭

(౧౧౭)

ఆ. వేశ్యకామినులకు వినయంబు లేమియే
పొందుపఱుచు నందచందములను;
మంటకంటెఁ బొగయుచుంటయే సొగియించు-
తీరుగాదె సురభిదారువులకు? ౫౮

(౧౬౦)

---

(౫౬) భార్యమోవిగంటివి చూచి భర్త కోపించుకొన్నాఁడు. దానిగుట్టు దెలిసిన చెలి, ఆగంటికి కారణము తుమ్మెదకాటని యతఁడు నమ్మునట్లుగా సందర్భమునల్లి చెప్పి నాయిక మానమును రక్షించుచున్నది.

తే. కాలగతి చూచితేమె! యామేలువాఁడు,
సరసకావ్యాలలో నెఱజాణ, యిపుడు
చదివి చెప్పెడి నాపరాశరునినుడులు!
మామగనివెంటఁ దిరిగెదమేముగూడ! ౪౯

(౮౯౨)

ఆ. పొల్లయలుకపాదములకు మ్రొక్కుఁడు; పెఱ
వేల్పుగొడవలేల వెలఁదులార!
దానిదయను గాదె దయితులు మనదు పా-
దాంతసీమ దేవులాడఁగలరు! ౫౦

(౮౯౩)

ఆ. అనునయంపుఁ బెంపులడుగుమ్రొక్కుల సొంపు-
లఱిమి ముద్దుగొనెడునరిదియింపు-
లివియు మఱియు నిట్టివెన్నేనియును బండుఁ
బూనితెచ్చుకొన్న పొల్లయలుక. ౫౧

(౮౯౪)

క. పలుదెఱఁగుల యూరార్పుల
యెలయింపుల బిడ్డ! వలతువేనియు నీవా-
వలకావిచెంత నిముసం-
బలుగుము; కన్నీరు నింపు; మంతియ చాలున్! ౫౨

(౮౯౫)

---

(౪౯) మేలువాఁడు. వలపుకాఁడు. పరాశరుని నుడులు, కలియుగమందలి విధినిషేధములను దెలుపు పరాశరస్మృతి వాక్యములు.

ఆ. బదుణ నెప్పకుండఁ బనినేతు; వొంౘెడ
గాంచుచుందు పెడమొగంబువెట్టి;
వదలి పోయెనేని వానికై ఏట్టూర్తు;
పుత్రి! వింత నీదు పొల్లయలుక! ౬౩

(౮౯౬)

తే. కనులనదలించినను గెలఁకునకె వచ్చుఁ;
జేత విదిలించినను జీరచెఱఁగు వట్టుఁ;
గొట్టినను బల్మి ముద్దులు వెట్టు; సిగ్గు-
దొలఁగినాతనిమీఁద నేనలుగుటెట్లు? ౬౪

(౮౯౮)

ఆ. ప్రియుఁడు నాకుఁ గానిపింపనప్పుడు, చెప్పఁ-
డెవరికొఱకుఁ గోపగింతు? నింకఁ
గానిపించినపుడు గసలితినేని, వాఁ-
డమ్మలార! యెట్టులగుఁ బ్రియుండు? ౬౫

(౯౦౧)

క. ఎఱుఁగుదును వానితప్పుల-
నెఱుఁగుదునన్నిటను బొంకులే వానినుడుల్;
మఱి వాఁడు నన్నుఁ దేర్పం-
దఱిసినఁ జెలి! యెల్లతప్పు నాదనిపించున్. ౬౬

(౯౦౨)

ఆ. మదికి నేది దోచునది యెల్లనాడుచు
నుండుమిల్లె; మేము నోర్వఁగలము;
పొసఁగి యుండలేవు పోర! ప్రాణాలు నో-
ర్వమియు వలచినట్టి వారియొద్ద. ౬౭

(౯౦౪)

తే. పిలుము పిలుము నన్నిట్లె! నాపేరు నదియె!
యెందుకీ వెడచూపు నీకందకాఁడ!
నాకుమాత్రము పనియేమి నీకుఁగూడ
మనసుకెక్కనిదాని నామముగఁ గొనఁగ ౭౮

(౯౦౮)

ఆ. కొడుక! కానిపేరులిడి పిల్చి యూరకీ-
పిన్నదాని రేఁగఁబెట్టఁ బోకు;
నవ్వులాటకాఁడు నాలిపల్కుల దారి
యిట్టిదనుచు నిదియునెఱుఁగుఁ జుమ్మ! ౭౯

(౯౦౯)

ఆ. చండిపిల్ల! తెలియఁజాలవె! నిను మారు
పేరువెట్టి వాఁడు పిలుచునెల్ల,
కనులు మత్సరమునఁ గునిసియాడెడు నీదు
మొగముఁ జూచు తగులమునన చూవె! ౮౦

(౯౧౦)

ఆ. ఒక్కపడుకమీఁద నొదిగి పెఱబొలయల్కఁ
బెడమొగంబు గొన్న పడఁతిమిన్న,
కలను దయితుతోడఁ గలహించి మార్మొగం-
బగుటకొఅకు నెదురుమొగమె పెట్టె! ౮౧

(౯౧౧)

---

(౭౯) తనకు ప్రీతి పాత్రమైన యింకే నాయికపేరో పెట్టి యీమెను పొరపాటున నాయకుఁడు పిలిచినాఁడు. అది వట్టి నవ్వులాటకై చేసిన పనియని చెప్పి, చెలికత్తె, తెలివితో నీమె మనస్పు చెడకుండఁ జేయఁబ్రయత్నించి, అతని పొరపాటును సూచించినది,

ఆ. అపుడు కడిఁది మాటలన్న నంటివి గాని,
నీదు పొగరె గెలిచి నెగడనీర!
నిన్నుఁ బాసియుంటినేవి నాకంటికిఁ
గూర్కు రాదు; చోటు కొంచెమిమ్ము. ౭౨

(౯౧౨)

ఆ. వన్నెకాని తప్పు విన్నయంతన కల్గు
వంత నొగులునపుడు నింతులేద్వ.-
రతఁడు కంటఁబడ నయమ్మనఁ దమ్మూర-
డింపఁ జొచ్చునప్పుదేడ్చినంత. ౭౩

(౯౧౫)

ఆ. ఎడఁద రోసముట్టిపడ మీఁదికెత్తిన
యడుగుఁ దలకుఁ దార్చి యతఁడు గొనఁగఁ,
బెద్దమనసుదింతి ప్రియుఁ దన్నదయ్యెఁ; గ-
న్నీరు వెల్లివార నూరకేడ్చె. ౭౪

(౯౧౬)

ఆ. పట్టుమనుచుఁ బ్రియుఁడు పానపాత్రంబియ్య
మౌనముననె చెలికి దానినిచ్చి;
చెలువ మనసుపేర్మిచేఁ జెప్పకుండియుఁ
జెప్పినట్లె చేసెఁ జిత్తవికృతి. ౭౫

(౯౧౭)

ఆ. అతఁడు దానియింటికరుగవచ్చును; బ్రవే-
శింపవచ్చు! జెంతఁ జేరవచ్చుఁ;
జెప్పఁదగినదెల్లఁ జెప్పను వచ్చు;- నే
యుత్తరంబుఁ బడయ నొక్కొ యచట! ౭౬

(౯౧౮)

ఆ. బొమలు ముడివడంగఁ బొలిచెడి క్రొత్తయఁ-
దాల నీదుమోము నాకుఁ జూపి
యుపకరించె నెంతయో నేఁడు నేఁజేయ-
కున్న తప్పుగూడ నోమృగాక్షి! ౭౭

(౯-౨౦)

ఆ. ఇచ్చవచ్చినట్టులెల్లఁ బల్కు-వుఁ పనుల్
చెప్పినపుడ చక్కఁ జేసి పెట్టె;-
దతివ? యీవినీతగతులె తెల్పెడిని నీ
మనసులోన పాదుకొనిన యలుక. ౭౮

(౯-౨౨)

క. తరుణివి; సొబగుల సొగసుల
బరణివి; సరికాని, మానభరమున మమ్ముఁ
గరకరఁబెట్టెదు, పాముం
బొరసిన చందనపుఁగొమ్మవోలెఁ, గుమారీ! ౭౯

(౯-౨౬)

ఆ. చక్క నిన్ను వాఁడు సవతాంద్రసముఖంబు-
నందె 'కనికరింపు' మనుచు వేఁడె;
జెలియ! చేసికొన్న పొలయల్కకింతకు
నెక్కువైన లాభమేమి గలదు? ౮౦

(౯-౨౭)

క. వదులగు గాజులు పయికీ-
డ్చెదు; బాష్పము నెమ్మొగంబు డించి కనుల జా-
ర్చెదు! నిట్టూర్పులవడినాఁ-
పెదు; నీపొలయల్కతెలివి పెద్దది గదవే! ౮౧

(౯-౨౮)

ఆ. ఊఱక పొల్లయల్క పెరిమెలు మేకొని
వులకలొడలినిండఁ బోసికొనెదు;
నీదుగుట్టు తెలిసెనే పిల్ల! యుదుటులా
వానికౌఁగిళులకు వాచినావు! ౧౨

(౬౨౯)

ఆ. ఎంతదాఁక దుఃఖమే తెచ్చు బహుసతీ
వల్లభునకుఁ జెలియ! వలపు గొనమొ,
అంతదాఁక సౌఖ్య మందాఁక రతి యుండు;
వంతకెడము గల్గదంత దాఁక. ౧౩

(౬౩౦)

తే. అధరమును బ్రియుఁడానఁ గోపారుణంబు
కరచుచుండెడు ముగుదమొగంబు వాలిచెఁ,
ద్రావునప్పుడు మధుమదిరారసంబు
కొఱఁతవడుచుండు పలుగుతాకోర వోలె, ౧౪

(౬౩౩)

క. బిగికౌఁగిటికై వలపుల-
మగఁడు తమిని గేలు సాఁప, మానినిమదిలోఁ
బొగసినయలుక వడిం బా-
యఁగఁదొలఁగె, నలంగి పోదునను భీతిబలెః. ౧౫

(౬౩౪)

ఆ. పొడువుఁ బఱపు దిటవుఁ గడుకొనఁ బొలయల్క-
కొండ నేఁ గుదిర్చికొంటిఁ గదవె!
వలపుకాని చూడ్కి కలిశంబునకు నది
సకియ! విరిసి పడియె సైఁపలేక. ౧౬

(౬౩౫)

తే. ఆపుడు నాచెక్కిళుల నిల్పినట్టి చూడ్కి-
నొండుదెసకు మరల్పక యుంటివీవు!
అదియె నేను, నాచెక్కిళ్ళునవియె! కాని,
చూడుమిప్పుడు లేనిదాచూడ్కి యొకటె! ౨౭

(౯౩౯)

క. ఆమెప్పులకాయొప్పుల-
కామాటల తియ్యములకు నాయాశలకా-
ప్రేమలకును బరిణామం-
బేమందును సొగసుకాఁడ! యిట్లు ఘటిల్లెన్, ౨౮

(౯౪౦)

తే. బూటకపుటల్కఁ బూనినప్పుడును నన్ను
నిజముగానల్గినట్టులె నీవు దేర్తు;-
వాదినంబులు గడచెనే యనుచు నిప్పు-
డడలెదను గాని, నీపయినలిగి కాదు! ౨౯

(౯౪౧)

తే. నిజము, తప్పింతయును లేదు నీది, యంద-
కాఁడ! నాపాడుకనులది గాని, యిందు;
అలుకకోర్వని నాహృదయంబునందు
దిటవుచాలనివివి నిన్నుఁ దెచ్చి నిలిపె. ౩౦

(౯౪౨)

తే. బొమ్మ వేగమె ! యేడ్పులూర్పులును నాకు
నొక్కతికె యవియన్నియు నుండనిమ్ము !
పాడుమొగమోటమునకు నాపడఁతిఁబాసి
వచ్చితివి; నీకునవి కల్గవలెనె యింక ! ౯౧

(౯౪౪)

ఆ. సిగ్గు చెడినవాఁడ ! ఛీ పోర ! దానినే
యనునయింపనేఁగు ! మదియ కాదె
తనదు కాలిఁవ్రేలి తడిలత్తుకను నీకుఁ
దిద్దిపెట్టె నుదుటఁ దిలకనేవ ! ౯౨

(౯౪౮)

ఆ. అదియె నెలవుకొనియె మదిని; జూపులయందు
నదియె; కలలయందు నదియె నీకు !
నన్నుఁబోలు పాపినాఁతులకదోచ్చట
సందు దొరకుటెట్టులంద కాఁడ ! ౯౩

(౯౪౬)

ఆ. ఎట్లు వచ్చు మాకు నేనుఁగుదంతాలు
పెద్దపులులతోళ్ళు బేరివాఁడ !
కలికిమొగముమీఁదఁ గదలు ముంగురులతోఁ
గోడలింటఁ దిరుగులాడుచుండ ! ౯౪

(౯౫౧)

---

(౯౧) నిన్నుఁబాసి నేను ఏడ్పులు ఊర్పులను అనుభవింతును. దానిని బాసినచో నీకవి తప్పవు. ఆ పాపము నాకేల - యని దెప్పుట.

(౯౨) కాళ్ళకు మ్రొక్కినపుడు తడిపారాణికాలితో అది నీతలను త్రోసినదని, అట్టి దానినే సిగ్గులేక వలచుచున్నావని, భావము.

(౯౪) ఈ కోడలి యందచందాలకు పరవశుఁడై కొడుకు దౌర్బల్యముచే జింకకుందేళ్ల వేఁటకు దిగినాఁడని చెంచుతల్లి నిర్వేదము.

తే. అంచపోతుల నోళుల నంచపెంట్లు
కొటికి తామరతూఁడులఁ గొనెడిఁ గంటె !
అలపు విల్తుని యంపపోటులకుఁ జిక్కి-
నెఱయ గండైన వానిగుండియలఁ బోలె ! ౯౫

(౯౫౨)

ఆ. నిదురలేమి, చింత, నిట్టూరుపులు, మేను
సోలియుంట, పాలుమాలికయును,-
నిన్నుగూడఁ జెఱిచెనే చెలి ! నాకొఱ;-
కెంత భాగ్యహీన నేను జూడ ! ౯౬

(౯౫౬)

ఆ. దయితమొగముఁ జూడఁ దమకించు తెరువరి !
వేఱుదారిఁబట్టి వెడలి పొమ్ము;
కాఁపు పెద్దకూఁతురీపాడుకొంపలోఁ
గలదు, మీఱరాని గాలమగుచు. ౯౭

(౯౫౭)

తే. పూలు రాలినవేఱుకో చాలు ! కేలఁ
బట్టి వావిలికొమ్మ దుల్పంగ వలదు;
కాఁపుకోడల ! నీ మామగారి చెవులఁ
బాడుగాజుల పెనుసద్దు పడినదిపుడు ! ౯౮

(౯౫౯)

---

(౯౬) మధ్యవర్తినియైన చెలికత్తె నాయకునికి తానే వలపుకత్తె యైనది. నాయిక ఆ గుట్టు పైచిహ్నములచేత నూహించినది. 'నాకుపకరింపఁబోవు శ్రమముచే నీవును నావలె కష్ట పడుచున్నావే. ఎంత దౌర్భాగ్యము నాది !' అని వ్యంగ్యముగా ఎత్తిపొడిచినది.

(౯౮) వావిలి పొదలోని విహారము గాజుల గలగలకు హేతువు. మామగారది విని విచారణకు దిగకుండునట్లు, కొమ్మను పూలకొఱకు దుల్పిన సద్దుగా సూచించి చెలికత్తె నాయికను రక్షించినది.

ఆ. కడవ చంకలోన నిడుకొని చెలి ! మోము
త్రిప్పి దారివెంటఁ దేరికనుచుఁ,
జూడకుండ నిల్లు చొఱఁబోయి 'అయ్యయో !
పగిలి పోయె' ననుచుఁ బొగులనేల ? ౯౯

(౯౬౦)

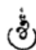
తే. విందుగుడువంగ వచ్చిన్వెలఁది నిప్పు-
దేమి యన్నదొ నీదు పెండ్లాము ! కాని,
చూడు మేడ్చెడిఁ బెరటిముంజూరుక్రింద !
దానినోదార్పు మేఁగి యందాలమఱఁది ! ౧౦౦

(౯౬౩)

---

(౯౯) ఈభాగమందలి ౩౧వ గాథ ఇదే సందర్భమున దీనికి తర్వాతఁ జెప్పినదనఁ దగును.

(౧౦౦) మఱఁది విలాసవిహారములయెడ వదినెకుఁగల యభినివేశము నీమాట ధ్వనింపఁ జేయుచున్నది.

శాలివాహన

గాథాసప్తశతీసారము

4 వ భాగము

తే. పోవలవదింక మరలు! నీపుణ్యమగును!
తెలిమొగము వెన్నెలలఁ జీఁకటులు దొలంగె;
మగలఁ జేరంగఁ జను పెఱమగువలకును
అడ్డమై దాఁపురించెదవగడుపడుచ! ౧

(ధ్వన్యాలోకము. ఉద్యోతము. ౧ పు. ౨౧)

ఆ. అలిగినప్పు, డలుక వెలిసినప్పుడు, సంత-
సించి నవ్వునప్పు, డేడ్చునపుడు-
నెపుడు చేరఁజనిన నపుడె వెల్లాటపుఁ-
గులుకులాండ్రు చూఱగొండ్రు మదిని. ౨

(పై. ఉ. ౧. పు. ౩౨)

ప్రాచీనాలంకార గ్రంథములలోనివి, శాలివాహనుఁడు సప్తశతికి సంగ్రహించిన గాథల జాతికిఁ జేరినవి. కొన్నిటిని సంగ్రహించి తెలిఁగించి యీభాగమునఁ జేర్చినాను. వీఐరు వంది తుఁడును అట్టివి ౩౫ గాథలను ఏర్చి తన ప్రతిలోని గాథల సంఖ్యను సహస్రమునకు సరిచేసినాఁడు; ఆకరమును చూపలేదు.

(౧) ఈనాయిత తమోభిసారిక; చీఁకటి దట్టముగా నున్నపుడు ఎవరును చూడకుండ ప్రియుని జేరఁబోవు సాహసివి. ఆమె ముఖకాంతులను మెచ్చుకొనుచు కుంటెనకత్తె కువాడముగా నవ్వుమాట యిది.

ఆ. క్రొత్తవధువు గబ్బిగుబ్బలపై నెల-
దీఁగఁ బ్రియుఁడు మెల్లఁ దీఁడినట్టి
దెబ్బ చిన్నదయ్యెఁ దీఅని పెనునొవ్వ
గలుగఁజేసె సవతిచెలఁల యెదల. ౩

(పై. ఉ. ౧; పు. ౫౨)

ఆ. ఆదరించి సహృదయాళి చేపట్టిన
యపుడె యెల్లగుణములంకురించు;
తరణి కిరణములను దడవినప్పుడు గదా,
తమ్మిపూవులగును దమ్మిపువులు! ౪

(పై. ఉ. ౧ పు ౬౨)

ఆ, చెందిరంపుఁబూఁతచేఁ బొల్చు రిపుమత్త
కలభకుంభములకు వలచినంత,
వలవదెపుడు వీరవరుచూపు, ప్రియకాంత
కుంకుమలఁదుకొన్న గుబ్బలకును. ౫

(పై ఉ ౨. పు. ౧౧౧)

ఆ. దారికేల యడ్డుదగిలెదు తొలఁగి పో!
సిగ్గులేదె? తెల్విచెడినవాఁడ!
వట్టియిల్లు వదలి వచ్చితి; నెవరుఁ గా-
వలికి లేరు; పోవవలయు వేగ! ౬

(పై. ఉ. ౩. పు. ౧౫౫)

---

(౪) ఇది ఆనందవర్ధనుఁడే రచించిన 'విషమబాణలీల' లోనిదఁట.

(౬) ఇంటికే వచ్చినచో స్వచ్ఛందముగా నుండవచ్చునని ఆహ్వానము ధ్వనితము.

తే. ఒక్కయెడఁ గూర్చుసతి యేడ్చుచున్న యులివు;
సమరసన్నాహతూర్య ఘోషమొకవంక
ప్రణయమునకును రణరసంబునకు నడుమ
నూఁగులాడఁగఁ జొచ్చెను యోధమనసు. ౭

(పై. ఉ. ౩, పు. ౧౭౩)

ఆ. అడ్డదారిఁ బుట్టినది; పండ్లుఁ బూవులా-
కులును లేవు; చూడ గోము లేదు,-
రేఁగుఁబోదరు; నవ్వరే నిను! దీనికి
వేయనేల కంచె వెఱ్ఱివాఁడ! ౮

(పై. ఉ. ౩, పు. ౨౧౯)

ఆ. కానివైనయట్లు, లేనివి యున్నట్లు,
వింతయర్థములను వెదకి చూపి
మనసులందు నెలవుకొనఁ జేయు కవుల విం-
గడపుఁబల్కు వెలయుఁగాక సతము! ౯

(పై. ఉ. ౪. పు. ౨౩౬)

ఆ. ప్రాణమెలమి మీఱి చేయూఁత యొసఁగంగ
నీదుగుబ్బదోయి మీఁదికెదిగి,
తరుణి! నిన్నుఁజేర నరుదెంచుపూవిల్తు
లేచి యెదురుకొనెడు లీలఁ దోఁచె. ౧౦

(పై. ఉ. ౪. పు. ౨౩౬)

---

(౮) అన్యాపదేశము. పనికిమాలిన దానిపై ఇంత మక్కువ చూపుచున్నావని ఆక్షేపము అంతరార్థము.

(౧౦) ఎలమి - లేఁతతనము. ఇదే ఇళమై, ఎళమె అని తమిళ కన్నడములలో కలదు. సంతోషము, వికాసము మొదలగు నర్థములు తాత్పర్యపర్యవసితములు.

ఆ. వానికెందు మేరగానము; పునరుక్తి-
దోషమించుకైనఁ దోఁపదందు,-
వలపుఁజెలులు సూపు వగలును సుకవుల
పలుకులిచ్చునర్థములును జూడ. ౧౧

(పై. ఉ. ౪, పు. ౨౪౧)

ఆ. పెద్దపేరు సూచి బేలవోదురు గాని
గుణము వలచి మెచ్చుకొనరు జనులు,
చెలియమోము గాంచి చెమ్మవెట్టదు గాని,
చలువఱాయి కరఁగుఁ జంద్రుఁ జూచి ! ౧౨

(మహిముని వ్యక్తివివేకము; విమర్శము ౩, పు. ౧౩౭)

ఆ. పలుకులవియె; కన్నుఁగొలుకులు నవియె ! లేఁ-
బ్రాయమదియె కాని, పడఁతి కిప్పు-
డించువిల్తులచ్చి యించుక నెమ్మేనఁ
జేరి యన్ని క్రొత్తనేసి పెట్టె ! ౧౩

(ధనికుని దశరూపవ్యాఖ్య, పు. ౬౪)

ఆ. మొగడ చన్నుదోయి మొలచినంతటఁ జూడు !
దానిమేననెల్లఁ దళుకుబెళుకు-
లెట్లు వెల్లివిరిసె. 'నిది చిన్నదా ?' యంచుఁ
జాలఁ జెల్లుల్గూడ సంశయింప ! ౧౪

(పై. పు. ౬౫)

(౧౩-౧౪) ఈ రెండున్ను ధనికుని సొంతపు రచనలే.

ఆ. చెలువు జవ్వనంబు వలపు విలాసంపు-
సొంపు జాణతనము సుఖము దుఃఖ-
మొక్కరీతిఁ గలిగి యుండువారు లభింతు-
రొక్కరీతిఁ బున్నెమున్నఁ జూవె ! ౧౫

(భోజుని శృంగారప్రకాశము. ప్రక. ౨౨, ప. ౭౭)

తే. రూపమెట్టిదియైన, నాలాపమెట్టి-
దైనఁ, గైసేఁత యెట్టిదియైనఁ, బ్రాయ-
మెక్కవచ్చెడు పడఁతులదేని దాని
యందమదియేమొ యొక క్రొత్తయై తనర్చు ! ౧౬

(పై. ౨౨-౮౬)

తే. ఒక్కకనుబొమ మీఁదికి నిక్క, నలఁతి-
నగవు పలుమొగ్గవెన్నెల నలువులీన,
నెవరి మనసును బల్మి హరింపదాకు-
రంగలోచన చూచెడు దొంగచూపు ! ౧౭

(పై. ౨౨-౧౯౬)

ఆ. ఎవ్వరేని నిలిచిరెదుట వారలె చొచ్చి
యతుకుకొంద్రు లోన నద్దమందుఁ-
బోలె నెవరిచిత్తమున, వారికిదె నమ-
స్కారమిడుదు జారకామినులకు ! ౧౮

(పై ౨౨-౨౦౪)

క. విసమగుఁ గొందఱకు; నమృత-
రసమగుఁ గొందఱకుఁ; గొందఱకు నమృతంబుఁ
విసమునగుఁ; గొందఱకు మఱి
విసమును నమృతమును గాక వెడలును బ్రదుకుల్. ౧౯

(మంఖుకుని అలంకారసర్వస్వము, పు ౬౭)

తే. రేఁగువండ్లొండొకటిపయి రెండు పెట్టి
బోడితలపయిఁ దడవు నిల్పుకొనఁ జనెదు !
పోర ! పోకిరి ! నిను నీవ మోసగించు-
కొనెదు; మఱి జాణలేల లోఁగుదురు నీకు ? ౧౦

(ప్రై, పు. ౮౩)

ఆ. నియతిగరిత యెపుడు నిలువక పయనంబు
పోవుచుండు కాలపూరుషునకుఁ
జద్ది గట్టి యిచ్చుసమయంబునకుఁ గొఱ-
గాని యురువులెందుఁ గాని లేవు. ౨౧

(ప్రై. పు. ౧౨౩)

ఆ. సామి ! కొంతయాఁగి చనుము; నీవిరహంపుఁ
జింతఁజేసి గుండె చెడిన మనసు
గొంత కుదుటఁ బెట్టుకొని చెప్పుదును,- కాక
యిట్లె పొమ్మ ! చెప్పనేమి గలదు ! ౨౨

(ప్రై. పు. ౧౪౦)

ఆ పొడుగుడులు గలవు; ప్రక్కలఁ బెనుఁబొదల్
గలవు; వయసుమగలు గలరు చాల;
మగఁడు ముసలియనుచుఁ బొగులకు; నినుమంచి-
యూరె చూచి యిచ్చినారు బిడ్డ ! ౨౩

(వాగ్భటుని కావ్యానుశాసనము; అధ్యా౩)

---

(౨౦) రేఁగువండ్లు = గుంటరేఁగువి; గంగరేఁగువిగావు. 'నీవు నావంటిదానిని వశము చేసికొనుకోరిక అట్లు అసాధ్యమైనది' అని ఒకధీరనాయిక ఒకచపలచిత్తునితో నాడిన మాట.

(౨౧) నియతి = విధి. కాలము నిలువదు. అది వచ్చినపుడు తలవ్రాఁత ప్రకారము, చిన్న, పెద్ద, ఆడు, మగ మొదలగునేవిచక్షణయులేక అందఱును దానికాహారము గావలసినవారే.

(౨౨) 'నీవంటి నిర్దయునకేమి చెప్పిన నేమిఫలము ?' అని తాత్పర్యము.

తే. పచ్చనాకుల గుబురుజొంపముల నీడ
కడలఁ బర్వించి, కృష్ణపక్షమును బోలి,
యూరిసొమ్మైన పెనుమఱ్ఱి యుండుదాఁక,
విందుజాబిల్లి ! యెవరు గణింత్రు నిన్ను ! ౨౪

(పై. అధ్యా. ౩)

తే. అళుకుతోఁ బ్రోచుకొనుచుండవలయు, నెచ్చె-
లులకునైనను వెలివెట్టనలవి గాదు,
పెరుగునల్లెల్లఁ దాపంబుఁ బెంచుఁ, బిసిని
వారలధనంబు, జారగర్భంబు వోలె. ౨౫

(శోభాకరామృతకవి, అలంకారరత్నాకరము; పద్యము ౧౭)

క. ఒడలను బులకలు, మోవిని
వడఁకులు, సీత్కృతులతోడి పలుకులుఁ, బ్రియకాం-
తుఁడు దెచ్చునెల్లవగలి-
క్కడ సతులకుఁ జేసె శీతకాలము గంటే ! ౨౬

(పై. ప. ౪౧)

క. మ్రొక్కదము పిదురతల్లికిఁ;
దక్కంగల కోటిదేవతలు మాకేలా ?
యెక్కడ దవ్వుల నున్నను
జిక్కెడు నాతల్లికరుణచేఁ బ్రియుఁడు కలఁ. ౨౭

(పై. ప ౧౦౧)

---

(౨౪) చీఁకటి రాత్రులందువలె సదా సంకేతస్థానమగుటకు తగినదామఱ్ఱిమాను. వెన్నెల కాలమని యూయూరి జారవనితలు భయపడఁని భావము.

ఆ. జవ్వనంపుఁ బెంపు. సంపద, జాణల
తోడిచెలిమి, వలపుదొలఁకు దయిత,
నవవసంతవేళ - యివియవో స్వర్గము!
వట్టికథలు తక్కినట్టివెల్ల! ౨౮

(పై. ప. ౧౪౦)

ఆ. కడుపుఁజిచ్చులేని కవి, నాగుఁబాముల-
యండలేని లిబ్బిఁ కొండెకాండ్ర-
రట్టు తొలఁగినట్టి రాజును, నిండు పు-
న్నియము లేక దొరకనేరరిలను. ౨౯

(పై. ప. ౨౧౦)

ఆ. కాదు రూపు, కులముగాదు, గుణంబును
గాదు, నేర్పుగాదు, కలిమిగాదు;
ఇట్టి యేమికతమొ, యెవరికో, యెవ్వరి
యెడనొ, ప్రేమరసము పొడముచుండు! ౩౦

(పై. ప. ౨౮౧)

ఆ. తరణిమండలంబుదాఁకను బాతాళ-
పంకలేశములను బాఱఁజిమ్మి
యందునొక్కమచ్చ యతికించు నాదివ-
రాహమూర్తి యూర్పులకు నమస్సు! ౩౧

(పై. ప. ౩౨౪)

---

(౩౧) చంద్రునియందు మచ్చగలదు. వానిపైదోడు సూర్యునికి లేకుండుట తగదు. ఆది వరాహమూర్తి హిరణ్యాక్షుని సంహరింప సముద్రముఁ జొచ్చి నిశ్వాసము విడుపఁగా పాతాళపు బురద ఆకాశమున కెగరి యీలోటు తీర్చినది.

ఆ. మెలఁత ! యిట్లు నీవు మీఁదికిమీఁద ను-
య్యేలను దూఁగుచుండ నింతలోనె
నీదుగోళ్ళజిగులు నెగడి చంద్రునిలోని
పుట్టుమచ్చఁ దుడిచి పెట్టునేమొ ! ౩౨

(పై. ప. ౩౯౩)

ఆ. ప్రకృతిశుద్ధమైన రత్నంబునను నెందుఁ
గొందఱుంద్రు తూఁటుగొట్టువారు;
దానియంద మఱి మహానుభావులు నింద
గుణముఁ గూర్చువారుఁ గొందఱుంద్రు. ౩౩

(పై. ప. ౩౯౪)

క. అలిగి యొకపడుక నించుక
తలఁగి పెడమొగంబువెట్టి తపియింపఁగ, మే-
నుల నాల్గగలిరువురికిని
బులకలు పేర్చెత్తి సందు పూఁడిచిపెట్టెఁ ! ౩౪

(పై. ప. ౩౯౫)

తే. చక్కఁటితనంబు గలవారి సందుఁజొచ్చి
ప్రకృతికఠినాత్ములేమి పాల్పఱుపరకట !
చూడు ! భుజములకొండొంటిచూపుగూడ
నొదగనీవయ్యెఁ దరుణిపయోధరములు ! ౩౫

(పై. ప. ౪౦౩)

---

(౩౩) నిర్మలమైన వారి జీవితమునందును లోపములను గల్పించువారు కొందఱు; అందే యింతను గుణములు నిండించువారు మహానుభావులు మరికొందఱు. గుణము = దారము, సద్గుణము.

(౩౫) భుజములు చక్కఁగా నిడువుగా నుండును. స్తనములు ప్రకృతి కఠినములు. వాని నడుమనివిచేరి ఆ రెంటిని పరస్పరము దూరము చేసినవి.

ఆ. ఎవరు లేరు దోసమే లేనివార, లె-
వ్వరును గుణమె లేనివారు లేరు;
కలదు విసము పాలకడలిలోన, విసంబు-
నిండుపాఁపతలల నుండు మణులు. ౩౬

(పై. ప. ౪౦౮)

క. దయితా ముఖేందు శోభా-
మయమిది మాయిల్లు చంద్రమా! యిఁకనెందే-
నియు నెఱపుము నీవెన్నెల;
పయిపయి సంద్రముననేమిపని వర్షింపన్ ! ౩౭

(పై. ప. ౪౫౩)

తే. అర్కుకంటెను జందురుఁ డతనికంటె
నగ్ని యాయగ్నికంటెఁ జిన్నదగు దివ్వె;
నీవు చిన్నవు దివ్వెకంటె; నటులయ్యు
మెఱసి పడెదోరి? మిణుఁగురుపురువ! యిట్లు. ౩౮

(పై. ప. ౫౧౦)

ఆ. చిన్నతనపుఁ జిలిపిచేఁతలు జనులకు
నవ్వుదెచ్చు యౌవనమున నెట్లు,-
అట్లచూపె ముదిమి యడరినయపుడు జ-
వ్వనమునాఁటి మేటివగలు గూడ. ౩౯

(పై. ప. ౫౨౪)

తే. వలసపోయినవానితొయ్యలి యదేమొ!
నిండు పున్నమరేయి చందిరుని జూచి,
చిత్తరువులోని శ్రీహరిచేతి చక్ర-
మందుఁ బఱపె రోషారుణమైన చూడ్కి! ౪౦

(పై. ప. ౫౬౦)

ఆ. ఇంతికాళ్ళ దొరలి యెట్టకేనియు గడి-
యించుకొన్న దాని మంచితనము-
నీవె చెఱచుకొంటివేమిర! పెడతలఁ
బెట్టి తెలివి, మాఱుపేరఁ బిలిచి! ౪౧

(పై. ప. ౬౬౬)

ఆ. విరహమునఁ గృశించి వేఁగుదానికి నొక్క-
పెట్ట తెల్పవలదు ప్రియుని రాక
మీరు; సంతసంబు మేరమీఱినవేళఁ
జచ్చునెవతె యదియుఁ జచ్చినదియ! ౪౨

(నరేంద్రప్రభసూరి అలంకారమహోదధి. తరంగము ౩. ప. ౧౭౪)

క. చెలి! చెపుమ! వానివెంటనె
తెలవాఱఁగ నేను నేఁగితినె? బాష్పములన్
గలఁగిన మొగమున నింకే-
వెలఁదియొ యగపడెడుఁ జూడవే యద్దమునన్! ౪౩

(పై. త. ౩, ప. ౪౪౮)

---

(౪౦) రాహువు శిరస్సును కత్తిరించినదిదే. అట్లు కానిచో చంద్రునినతఁడు పూర్తిగా మ్రింగివేసి యుండునని వియోగకాలమందు వీనిబాధ యుండియుండదని కోపమామెకు.

(౪౩) పొలయలుకను తేర్చుటకెంతో ప్రయత్నించి ఫలముగానక విసిగి అతఁడు వెడలి పోయినాఁడు. తాను గట్టిమనసుతో నున్నానని నాయిక నమ్మినది. కాని అద్దములో చూచుకొన్నప్పుడు తన యేడ్పును ముఖవికారమును గానవచ్చి గాబరాపడినది. అప్పటి చెలితోఁడి మాటయిది.

ఆ. బేలు జింక; యెంత విసిగించినవొ దాని-
మనసు పాడుపెండమావులకట!
నీరు నిజముఁగాగ నిండిన యేఱుల-
దెసకుఁగూడ మొగము ద్రిప్పదీపుడు! ౪౪

(పై త. ౮. ప. ౬౯౦)

ఆ. కొమిరె వయసు తిమురు గొని పచ్చిపచ్చిగఁ
బలుకుచున్న పల్లెపడుచుఁ జూచి,
చెవులు మూసికొనుచుఁ జెంగటియిల్లాండ్రు
వినఁగలేక తొలఁగిచనిరి చూడు! ౪౫

(సింగమనేని రసార్ణవసుధాకరము; విలాసము. ౨. పు. ౧౦౬)

ఆ. ఇంటిపొంత పొదలనెల్లఁ గాల్చుచునుండు
మామగారిఁ జూచి మనసు విఱిగి,
యెన్నిమాఱులఱచుచున్నను గోదలి-
కత్తమాట చెవులనైనఁ బడదు! ౪౬

(పై విలా. ౨. పు. ౧౨౨)

ఆ. అలుకవచ్చినప్పుడంతగా నను వీఁపు-
దట్టి రేఁపినట్టి దిట్టతనము,
వానిఁ జూచి బేలువడినయప్పుడు చూడు,
చెలియ! మఱుఁగువడియెఁ జెప్పకుండ! ౪౭

(పై ఉల్లా. ౪. పు. ౧౦౮)

---

(౪౬) సంకేతస్థానము నశించెనని యాపిల్ల దుఃఖము; నిరాదరణ. (ఈగాథ సింగ భూపాలుఁడు తానే రచించినదిగా "యథా మమైవ" అని వెంకటగిరి తెలుగు ముద్రణమున నున్నది. కాని అది నిజముకాదు. పు. ౮౬.)

ఆ. 'సొమ్ము చాలఁగలఁడు; సోమారులకు మేటి;
పోకిరీలకెల్లఁ బోటుమగఁడు;
అతనిఁ గంటె బిడ్డ!' యని చెప్ప విన్నంత-
నతివకనులు చేరెఁడంతలయ్యె. ౪౮

(పై. ఉ. ౪, పు. ౧౧౯)

క. ధీరులకు దుర్జనవ్యవ
హారంబులు దారుణంబులగు; నట్లైనన్
వారల జతనములింతయు
మాఱవు హృదయమను మిత్రుమన్నన గనుటన్. ౪౯

(పై. ఉ. ౪, పు. ౧౩౧)

తే. నిండు పున్నమనాఁటి చందిరునకంద-
కాఁడ! యేమౌదువీవు? నిక్కంబు నెపుమ!
యెవతె, మునిమాపునిసివోలె, నిపుడు నీదు-
సోయగము గొన్నయది తనసొమ్ముగాఁగ? ౫౦

(పై. ఉ. ౪, పు. ౧౩౮)

---

(౪౮) ఈమె వేశ్య. అట్టి విటుని తాను వశము చేసికొన్నచో అర్థకామములు రెండును పూర్తిగా సిద్ధింపఁగలవను నుత్సాహమును చూపినది.

(౪౯) ఎవరెంత విరోధించినను తమ హృదయమునకు నచ్చిన పనిని ధీరులు వదలరనుట.

ఆ. తెల్లవాఱఁ జెమటదీయించుకొన్నాఁడు;
ఒడలు గడిగినాఁడు; కుడిచినాఁడు;
పల్లె కాఁపు, దివసవారతారలు జోస్య-
నడుగ మెల్లమెల్ల వెడలినాఁడు! ౯౧

(పై. ఉ. ౭. పు. ౨౩౭)

తే. మిగులఁ గూర్చిన తనదొంగమగని మొగము
గురుజనంబులనడుమఁ గన్గొన్నయంత,
నెలఁతమదికనిపించె 'నన్నిటిని వదలి
యడవికెందైనఁ బోవుదునా!' యటంచు. ౯౨

(పై. ఉ. ౭, పు. ౨౬౯)

ఆ. జుమ్మ జుమ్మటంచుఁ జొచ్చి చచ్చెదు తేఁటి!
ముండ్లు నిండియుండు మొగలిపొదల!
జాజిపూవుతోడ సరివచ్చుపువు నీకు
దొరకదెంత దిమ్మఁదిరుగుచున్న! ౯౩

(పై ఉ. ౧౦, పు. ౧౧౬)

తే. సింగమ్ముల జూలు, లోభులచేతనున్న
పసిఁడి, పెనునాగుఁబాములపడగ మణియు,
కులవధూరత్నముల కుచంబులును - దాఁక
వచ్చునెట్టులు మేనిలోఁ బ్రాణముండ? ౯౪

(పై. ఉ. ౧౦, పు. ౩౪౪)

---

(౯౨) 'చెమట దీయించుకొనుట' రాయలసీమలోని దేశినుడి. భద్రాకరణమర్థము. ఇది 'చెమట' గాదు 'చిమటా' కాఁబోలునని యొక మిత్రులన్నారు; కాఁబోలును.

ఆ. గాయపడినవారికే యగు నొప్పియు
నవెడు పలుకసత్యమయ్యె నిపుడు;
చెక్కులందుఁ బంటినొక్కులాచెలికిఁ గ-
ల్గంగ నొప్పి సవతులకు జనించె! ౫౫

(పై. ఉ. ౧౦, పు. ౩౭౫)

ఆ. చెలువ! యిందురమ్మ! చెడునింద యొండు జ-
నించె నీకు; నాలకించి పొమ్మ;
చాటుచున్నవారు చంద్రుఁడు సరియంచు
మోటుజనులు నీదు మోముతోడ! ౫౬

(పై. ఉ. ౧౦, పు. ౩౮౩)

ఆ. మేనిమెఱుఁగులెందు మిసమిసలాడఁ, బ్రా-
యంపుమగల మనసులన్ని దోఁచి,
యందునిందుఁ దిరుగులాడెడు దీని నీ-
పల్లెటూర నాఁగువారు లేరు! ౫౭

(పై. ఉ. ౧౦, పు. ౩౮౯)

ఆ. అన్ని యింద్రియములకాప్యాయనంబయి
సరసకావ్యమందు జాలువాఱు
పనితనంపుమెఱుఁగు పాతికపాలైనఁ
గనము వినము వేఱుకడలనెందు. ౫౮

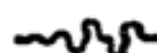
(పై. ఉ. ౧౦, పు. ౩౧౪)

క. కవివదనాంబురుహంబుల
నివసించుచు, ముసలిమగనినేర్పుల నవ్వఁ
దివిరిబలెఁ, గ్రొత్తతెలుఁగుల
భువనంబులు సూపు పలుకుబోలఁతికి జేజే! ౪౯

(పై. ఉ. ౪, పు, ౧౦౯)

తే. చనవుమెయి నిరుగేలఁ బట్టిన యశోద-
గుబ్బపాలింటిమొన మోవిఁ గూర్చువేళఁ,
బాంచజన్యము మదిని దలంచుకొన్న
ముద్దుకృష్ణు గగుర్పాటు మ్రొక్కుడీరు! ౫౦

(గోవిందుని కావ్యప్రదీపము ఉల్లా. ౧౦, పు. ౩౮౨)

(౪౯) చతుర్ముఖుఁడు 'ధాతా యథాపూర్వమకల్పయత్' అని శ్రుతి చెప్పినట్లు ప్రాఁతక్రోవలనే సృష్టినడపు పురాణపురుషుఁడు. సరస్వతి నిత్యయౌవనశాలిని. తనుతభర్తను పరిహసించుటకేమో క్రొత్తక్రొత్తరీతుల సృష్టిచేసి పెట్టుచున్నది - యని యుత్ప్రేక్ష.

(౫౦) పాంచజన్యము శ్రీవిష్ణు పంచాయుధములలో రెండవదగు శంఖము. ఆ పరమపురుషలీల వదలి యీ బాలలీలలు చేయుచున్నందుకు విస్మయముచేత ఆతనికే గగుర్పాటు.

(౪౮,౪౯వ పద్యములు రెండును కావ్యకళాప్రశంసకై మంగళమునకై క్రమము మార్చి చేర్పనైనది.)

అనుబంధము ౧

ఇందలి గాథాకవుల పేళ్లు లభించినంతవఱకు అకారాదిగా - ఆయాగాథల సామాన్యసంఖ్యతో ఇందమర్పఁబడినవి.

* ఈ గుర్తుగలవారు స్త్రీలు.

౧ అంగరాయఁడు (గా.సం) ౨౩
౨ అంధుఁడు ౧౯౫, ౧౯౬
౩ అజయుఁడు ౩౬౬
౪ అజ్జుణుఁడు - (అర్జునుఁడు) ౨౦౧, ౪౨౭
౫ అట్టరాజు ౩౪౩
౬ అణం (నం) గుఁడు ౨౫, ౧౪౯, ౪౪౬, ౪౪౭.
౭ అణిరుద్ధుఁడు ౩౭
౮ అణురాయుఁడు ౫౧, ౯౫, ౧౦౬.
౯ * అణులచ్ఛి ౧౮౨, ౨౧౦.
౧౦ అణ్హాయుఁడు ౨౫౯
౧౧ అత్థుఁడు ౨౯౯
౧౨ అద్దరాయఁడు ౨౦, ౧౭౨, ౧౮౭.
౧౩ అనుత్సాహకుఁడు ౪౩౪
౧౪ అమియుఁడు ౩౪
౧౫ అరికేసరి ౧౨౨, ౧౭౪
౧౬ అలక్కుఁడు ౨౨౬
౧౭ అలయుఁడు ౮, ౫౪.
౧౮ అల్లుఁడు ౩౦౫
౧౯ అవంతివమ్మ ౨౫౦, ౨౫౧.
౨౦ అవజ్ఞాంగుఁడు ౧౧౫
౨౧ అవటంకుఁడు ౨౮
౨౨ అవణా[illegible]కుఁడు ౨౨౮
౨౩ అవియకణుఁడు ౮౦
౨౪ అసమసాహుఁడు ౧౪౪
౨౫ * అసులద్ధి ౧౩౯, ౧౪౦.
౨౬ అసోయుఁడు ౨౮౦
౨౭ అహయుఁడు ౨౬౨, ౨౬౩.
౨౮ అహరాయఁడు ౧౨౯
౨౯ ఆయివరాహుఁడు ౬౪
౩౦ ఆహవసత్తి ౧౪౩
౩౧ ఇందీవరుఁడు ౪౩౨
౩౨ ఇందుఁడు ౮౬
౩౩ ఇంద్రరాజు ౪౩౦
౩౪ ఈశ్వరుఁడు ౩౮౯, ౩౯౦.
౩౫ ఈసాణుఁడు ౬౩
౩౬ ఉజ్జయుఁడు ౯౭
౩౭ ఉద్దవుఁడు ౨౦౫
౩౮ ఉల్లోలుఁడు ౩౪౨
౩౯ కంకణతుంగుఁడు ౩౩౪
౪౦ కంతేసరుఁడు ౪౯
౪౧ కజ్జలరాజు ౩౫౨
౪౨ కటిలుఁడు ౬౧
౪౩ కడ్డిల్లుఁడు ౩౨౨
౪౪ కణ్ణవుత్తుఁడు ౯౪
౪౫ కణ్ణుఁడు ౪౨
౪౬ కమలుఁడు ౮౮

అనుబంధము ౨

పద్యముల అకారాది పట్టిక.

